

NÜZÛL-SÎRET BAĞLAMINDA HZ. SÜLEYMAN-BELKİS KISSASI

Kadir KOLAY

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Nurullah DENİZER

Uşak

Temmuz, 2022

NÜZÛL-SÎRET BAĞLAMINDA HZ. SÜLEYMAN-BELKIS KISSASI

Kadir KOLAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Nurullah DENİZER

Uşak

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temmuz, 2022

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

NÜZÛL-SÎRET BAĞLAMINDA HZ. SÜLEYMAN-BELKİS KISSASI

Kadir KOLAY

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temmuz 2022

Danışman: Doç. Dr. Nurullah DENİZER

Kur'ân, mesajını muhatabına iletirken çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu bağlamda Kur'ân kıssaları vahyin mesajını muhataba iletmede önemli bir görev üstlenmişlerdir. Ayrıca kıssaların nâzil olduğu dönemle de toplumsal, sosyal ve siyâsî yönden bağlantısı bulunmaktadır. Bu anlamda kıssalar vahiy ortamı hakkında çıkarımlar yapabilmemize olanak sağlamaktadır. Kıssalar, nâzil olduğu topluma ideal davranış örneği sunar; geçmiş ümmetlerdeki inkârcıların durumlarını haber vererek muhataplarını uyarır; özel ve etkileyici anlatımlarla muhatapların ibret almasını, durup düşünmesini önerir. Öte yandan peygamberlerin tebliğ mücadelelerini mevzubahis etmeleri yönüyle birtakım usûl ve ilkeler öğretir. Hz. Süleyman-Belkıs kıssasında da bu tür ilkeler mevcuttur. Bu çalışmada, Hz. Süleyman-Belkıs kıssası nüzûl-sîret ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca kıssada mevzubahis edilen her iki karakterin de hükümdar olmaları sebebiyle siyâsî yönleri konu edilmiştir. Özellikle Hz. Süleyman'ın peygamberlik görevini bu arka plan dâhilinde nasıl yerine getirmeye çalıştığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu husus, Hz. Peygamber'in davet metotlarıyla ilişkilendirilmiş, benzerlikler ve farklılıklara değinilmiştir. Peygamberlerin davet üslûplarından örnekler sunulmuştur. Buradan hareketle davette üslûbun önemine işaret edilerek bu hususa dair üslûp ve ilkeler çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Üç bölümden oluşan bu çalışma, temelde Hz. Süleyman-Belkıs kıssasının sîret bağlamında değerlendirilmesini içermekte, buna ilave olarak kıssadan siyâsî iletişim ve davet öğretisine yönelik olarak çıkartılabilecek ilke ve prensipleri tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Nüzûl-Sîret, Kıssa, Hz. Süleyman, Belkıs

ABSTRACT**PROPHET SOLOMON-BELQIS'S PARABLE IN THE CONTEXT OF
CONTENT AND COMMENT****Kadir KOLAY****Department of Islamic Sciences****Uşak University Graduate Education Institute, July, 2022****Thesis Advisor: Associate Professor Nurullah DENİZER**

The Qur'an used various methods while conveying its message to answerer. In this context, the parables of the Qur'an have undertaken an important task in conveying the message of revelation to the answerer. In addition, there is a communal, social and political connection with the period when the stories were revealed. In this sense, the parables allow us to make inferences about the environment of revelation. The parables present an example of ideal behavior to the society to which it was revealed; warns answerer by informing about the situation of the deniers in the past community; with special and impressive expressions and recommend the answerers to take a lesson and stop and think. On the other hand, parables teach some methods and principles in terms of talking about the struggles of prophets to convey. These kinds of principles are also existing in the parable of Solomon-Belkis. In this study, the parable of Solomon-Belkis is discussed in the context of the relationship between content and comment. In addition, are mentioned the political aspects of both characters in the story because of being emperors. Especially, are studied to understand how Solomon perform his prophetic duty within this background. This matter is associated with the invitation methods of the Prophet Muhammed and are mentioned similarities and differences with him. From this point of view, was pointed out the importance of style in the invitation and the style and principles regarding this issue were discussed in various aspects. This study consists of four chapters and basically talk about parable of Solomon-Belkis evaluation the context of comment. In addition to this, it aims to determine the teachings and principles that can be derived from the parable directed the teaching of political communication and invitation.

Keywords: Qur'an, Content-Comment, Parable, Solomon, Belqis

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ Kur’ân’ı, akıl sahibi varlık keyfiyeti bulunan insana göndermiştir. İnsan, hem kendisine tanınan sınırlı hayat sürecinde hem de ebedî olan hayatında mutluluğa ulaşması Kur’ân’la mümkündür. Bu noktada insana rehber olacak, yolunu aydınlatacak ve ebedî mutluluğa eriştirecek kitap olan Kur’ân’ın bu işlevinin, içinde barındırdığı anlatımlarla/kıssalarla daha da güçlendiği söylenebilir.

Kur’ân’ın muhtevasında ciddî bir yer tutan kıssaların insan için ibret, uyarı, ikaz, meydan okuma ve tehdit gibi işlevlere sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kıssalarda, insanın hâlihazırda içinde bulunduğu durumu ne ise o duruma karşılık gelebilecek hususlar bulunabilir. Öte yandan insan, hayat algısında dönüşüm sağlayabileceği ilke ve prensipleri kıssalardan edinebilir. Dahası yaşadıklarıyla benzerlikler kurabileceği karakterlerin durumları kıssalarda karşısına çıkabilir. Hz. Süleyman-Belkıs kıssası da bunlardan sadece biridir. Hz. Süleyman-Belkıs kıssasının Hz. Peygamber nezdinde tüm insanlara ne söylediği, hayat nizamına yönelik ne tür ilkeler önerdiği ve insanın ebedî mutluluğa ulaşma sürecinde nerede konumlandığı sorusu çalışmamızın temel düşüncesini teşkil etmektedir.

Çalışma sürecimizin en başından son noktaya kadar etkili, yol gösterici ve anlayışlı tavrıyla desteğini esirgemeyen; çalışmamızın her aşamasında kıymetli vaktini ayırarak büyük bir titizlikle süreci yöneten; tıkanıp gittiğim noktada azim ve gayret vesilesi iletişimiyle devamlılığı sağlayan değerli danışman hocam Doç. Dr. Nurullah Denizler’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatım boyunca maddî manevî içten destekleriyle yanımda olan annem ve babama; akademik çalışmalar bağlamında tecrübelerinden yararlandığım, bu yolda ufuk açıcı katkılarıyla yardımcı olan kadim dostum Furkan Fidan’a samimi şükranlarımı arz ederim. Ders dönemi boyunca ilmî tecrübeleriyle bizlere yol gösteren hocalarıma, süreç boyunca kapısını çaldığım arkadaşlarıma teşekkür ederim. Son olarak süreç boyunca kesintisiz teşviki ve sonsuz desteği olan; kendi tez çalışması ve annelik görevleri içerisinde bana çalışma imkânı tanıyan, zaman oluşturan kıymetli eşim Maide hanımefendiye ve bu süreçte aramıza katılarak bize çalışma azmi veren sevgili oğlum Akif Tuğrul’a teşekkür ederim.

Kadir KOLAY

Uşak, 2022

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Kadir KOLAY
Doğum Yeri ve Tarihi :
Lisans Öğrenimi : İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İş Tecrübesi : Din Görevlisi
İletişim :
e-posta adresi :

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Gerekliliği.....	3
3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	4
4. Kavramsal Çerçeve	5
5. İlgili ve Benzer Araştırmalar.....	7
1. BÖLÜM.....	9
KUR'ÂN KISSALARININ GENEL ÇERÇEVESİ	9
1.1. Kıssa Kavramının Lügat ve Terim Anlamı.....	9
1.2. Kur'ân Kıssalarının Zikredilme Amacı	9
1.2.1. İnsanların Düşünüp İbret Almalarını Sağlama	10
1.2.2. İmanî Hususları Ortaya Koyup Açıklama	10
1.2.3. Bütün Peygamberlerin Dini Tebliğ Ettiğini Gösterme.....	11
1.2.4. Hz. Peygamber ve Ümmetine Moral Sağlama	12
1.2.5. İnsanı Şeytana Karşı Uyarma.....	12
1.2.6. İnsanları Ahlâkî Noktalarda Terbiye Etme	13
1.2.7. Geçmiş Peygamberlerin Yaşadıklarından Hareketle Hz. Muhammed'in Karşılaştığı Sorunları Daha İyi Anlama	13
1.3. Kur'ân Kıssalarının Kaynağı	14
1.4. Kur'ân Kıssalarının Tarihsel Arka Planı.....	15
1.5. Kur'ân'da Kıssaların Tekrarlanması.....	16
2. BÖLÜM.....	18
HZ. SÜLEYMAN-BELKIS KISSASI	18
2.1. Kissanın Yer Aldığı Neml Sûresinin Nüzûl Sebebi ve Zamanı	18
2.2. Mekke'nin İslam Öncesi Sosyolojik Yapısı ve Din Algısı	20
2.3. Sûrenin Nâzil Olduğu Ortam	24

2.4. Neml Sûresinin Önceki ve Sonraki Sûre ile Olan Bağlantısı.....	26
2.5. Sîret Bağlamında Kıssanın Tahlili.....	28
2.5.1. Hz. Süleyman'ın Hükümdarlığı.....	29
2.5.2. Hz. Süleyman-Hüdhüd Diyalogu.....	35
2.5.3. Vahdet Vurgusu	41
2.5.4. Hüdhüd'e Tevdi Edilen Görev.....	42
2.5.5. Belkıs'ın Davete Muhatap Oluşu.....	43
2.5.6. Hz. Süleyman'ın Görev Hassasiyeti	46
2.5.7. Davette Mucize Etkisi.....	48
2.5.8. Belkıs'ın Teslimiyeti	50
2.6. Kıssadan Çıkarılabilecek Mesajlar ve İlkeler.....	53
3. BÖLÜM.....	59
NÜZÛL-SÎRET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA HZ. SÜLEYMAN-BELKİS KISSASININ SİYÂSÎ İLETİŞİM VE DAVET ÖĞRETİSİ	59
3.1. Siyâsî Arka Planın Tebliğ Metoduna Etkisi.....	59
3.2. Mutlak Güç Sahibi Tek Varlığın Allah Olduğu Gerçeğine Sebe' Hükümdarı Üzerinden İşaret	63
3.3. Kıssadaki Tebliğ Metodunun Hz. Peygamber'in Davet Mektupları ile Olan Benzerliği	65
3.4. İslam'a Davette Üslûbun Önemi	66
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA	76

KISALTMALAR

- bk. : Bakınız
b.y. : Basım yeri yok
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed. : Editör
h. : Hicrî
Hz. : Hazreti
s.a.s. : Sallallahü Aleyhi ve Sellem
thk. : Tahkik eden
vb. : Ve benzeri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Kur’ân-ı Kerîm, ilâhî iradenin insanlara rehber olarak gönderdiği ve hayatın pek çok yönüne dair muhataplarına ışık tutan bir kitaptır. İnsanların bu rehberden en verimli şekilde faydalanabilmeleri için Kur’ân’ı iyi bir şekilde tahlil etmeleri gerekir. Bu tahlil İslam tarihi boyunca müfessirler ve ilim adamları tarafından çeşitli yöntem ve yaklaşımlarla yapılmaya çalışılmıştır. Kur’ân’ın kendine özgü anlatım üslûbu bu çeşitliliği gerekli kılmaktadır. Kur’ân’ın anlatım yöntemlerinden biri olan kıssalar da onun insanlara yaptığı rehberliğin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Zira Kur’ân’ın muhtevasında önemli bir yer tutan kıssalar ilâhî mesajların doğrudan ve dolaylı muhataplarına ulaştırılmasında çok ciddi bir işlev üstlenmişlerdir.¹ Diğer taraftan kıssalar ve önceki devirlerde yaşayan kavimlerin yaşadıkları olaylara dair bilgiler sunan pasajlar, toplumun dinî, siyasî ve sosyal yapısı hakkında birtakım mesajlar da barındırmaktadır. Bu bağlamda kıssaların ve söz konusu pasajların nâzil oldukları dönemde meydana gelen olaylarla ilişkili olduğu varsayılabilir. Bunun en önemli göstergesi “Kur’ân âyetlerinin tek bir seferde değil de yirmi üç senede bölüm bölüm nâzil olması ve Kur’ân’da her peygamberin hayatının tamamının değil de belli kesitlerinin yer almasıdır.”² Dolayısıyla Kur’ân kıssalarını doğru bir bakış açısıyla ele almak bu kıssalarda verilmek istenen mesajı daha isabetli bir şekilde tespit etme imkânını şüphesiz güçlendirecektir. Bunu başarmak ise öncelikle kıssanın nasıl bir ortama indiğini anlamakla mümkündür.

Kur’ân-ı Kerîm muhatap olduğu ilk neslin algısına bir söz; daha sonrakilerin algısına ise bir metin olarak sunulduğuna göre onu kendi bağlamı içerisinde değerlendirmek sağlıklı anlama ve yorumlama yöntemi açısından son derece önemlidir. Bununla birlikte Kur’ân’ı nüzûl döneminin şartlarını ele alarak okumak onun içerdiği mesajın sadece o döneme ait olduğu düşüncesini akla getirmemelidir.³ Bilakis Kur’ân’ı kendi bağlamında ele alma çabası, onun mesajının en doğru tespitinin ancak nâzil olduğu ortam bağlamında değerlendirilerek elde edilebileceğini vurgulamak maksadıyladır. Zira bir âyetten ne kastedilmiş olabileceğinin en isabetli tespiti, Kur’ân’la ilk ağızdan ve doğrudan muhatap olan nesille ve bu neslin içerisinde

¹ Sami Kılınçlı, “Hz. Âdem-İblis Kıssasını Nüzûl-Sîret Bağlamında Okumak”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (Aralık 2020), 702.

² Z. Sena Küçükvar, *Hz. Nuh Kıssasını Sîret Bağlamında Okumak* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 12.

³ Mahmut Ay, *Kur’ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 15-16.

bulunduğu ortamın koşullarıyla kurulabilecek irtibatla mümkün olur. Bu noktada Kur’ân’ın mushaf haline muhatap olmuş bizler için Kur’ân’ın metninin, onu ilk muhataplar gibi anlama hususunda önümüzde bir engel olduğu söylenebilir.⁴ Dolayısıyla ilk ortamına ulaşma ve ilk muhataplarına başvurma çabamız bu engeli aşmak maksadıyladır. Öte yandan İslam geleneğine göre “Sebebin husûsiliği hükmün umûmîliğine mâni değildir” ilkesi gereği Kur’ân’ın hüküm ve mesajları evrenseldir. Tefsir literatürü ve Kur’ân üzerine yapılan araştırmaların çok büyük bir kısmının, Kur’ân’ı indiği dönemle sınırlamadan hem kendi dönemlerine Kur’ân’ın mesajını anlatma hem de gelecek nesillerin idrakine bir söz söyleme ve Kur’ân’ınengin manalarından yeni bir boyut açma maksadıyla kaleme alındığı düşünüldüğünde bu husus daha belirginleşmektedir. Zira söz konusu çalışmalara harcanan çaba, ancak mesajın evrenselliğini kabul ve iddia ederek diri kalabilir.

Çalışmamızda yukarıda da mevzubahis olduğu üzere Kur’ân’ın önemli bir bölümünü oluşturan kıssalardan biri olan Hz. Süleyman-Belkıs kıssasını, vahyin sîret ile sîretin vahiy ile birlikte düşünülüp ele alınmasının elzem olduğu düşüncesinden hareketle asr-ı saâdet bağlamında ve özellikle Hz. Peygamber’in kendi kıssası ekseninde, okumayı ve değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

Kur’ân’daki kıssaları bir okuma ve anlama usûlü diyebileceğimiz nüzûl-sîret, Kur’ân kıssalarının Hz. Peygamber’de ve peygamberlikle bizzat muhatap olmuş sahabe neslinde karşılık bulan anlaşılma şeklidir. Buna göre nüzûl-sîret, kıssanın nâzil olduğu ortamın ve muhatapların ondan ne anladığının tespitine yönelik bir bakıştır. Zira çalışmamızın temel düşüncesi, Kur’ân’da anlatılan tüm kıssalarda olduğu gibi Hz. Süleyman-Belkıs kıssasının da sîret ile uyumlu bir zeminde nâzil olduğu yönündedir.

Aslında Kur’ân, yirmi üç yıllık nüzûl süreci boyunca Hz. Peygamber, Müslümanlar, müşrikler, Yahudiler ve Hristiyanlardan müteşekkil bir sosyolojik zeminde meydana gelen hadiselerle ilişkili olduğundan bilinen manada bir metin bütünlüğü arz etmez. Ancak tevhid ilkesi çerçevesinde yoğunlaşan tematik bir bütünlüğünün var olduğu açıktır.⁵ Bu hususu, örneğin bir kıssa ile ilgili âyet gruplarının farklı sûrelerde geçiyor olması itibariyle metinsel bütünlüğü olmadığı;

⁴ Ertuğrul Döner - Halit Aldanma, “Nüzûl-Sîret İlişkisi Bağlamında Yûsuf Kıssası”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2021), 123-124.

⁵ Mustafa Öztürk (ed.), *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum Nüzûl-Sîret İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 91.

ancak dikkatli bakıldığında semantik ve tematik bağlamda bir bütünlüğe sahip olduğu yönünde bir tespitle anlamlandırabiliriz.

Çalışmamız üç bölümden müteşekkildir. İlk bölümde kıssalar ve Kur'ân'da anlatılma sebepleri ele alınarak genel bir bilgi verilmiştir. Bu noktada önceki çalışmaların tekrarına düşmemek adına mümkün olduğunca güncel araştırmalardan ve söylemlerden faydalanılmıştır. İkinci bölümde Hz. Süleyman-Belkıs kıssası sîret bağlamında okunmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken Hz. Süleyman-Belkıs kıssasının içerisinde bulunduğu Neml Sûresi'nin Mekke döneminde nâzil olması hasebiyle Mekke döneminin sîretini esas aldık. Bununla birlikte mesajın genelliği ilkesini göz önüne alarak Mekke döneminden sonra meydana gelen ve kıssanın mesajıyla ilintili olabilecek hususlara da değinmeye çalıştık. Süreç boyunca Hz. Süleyman-Belkıs kıssasını, Hz. Peygamber'in kendi kıssası düzleminde ele alarak okuma ve Mekke döneminin zorluklarına karşın Hz. Peygamber'in mücadelesi çerçevesinde bir değerlendirme çabası güttük. Üçüncü bölümde ise çalışma konumuz olan kıssanın siyâsî iletişim ve davet öğretisi nüzûl-sîret ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Çalışmamız tefsir ilmiyle birlikte özellikle vahyin zamanının ve zemininin tespiti çerçevesinde düşününce siyer ve tarih disiplinlerini de içeren bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle disiplinlerarası mukayeseli bir okuma biçimi olacaktır. Bu da çalışmamızın ilmî değeri açısından önem arz etmektedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Gerekliliği

Çalışmamız Kur'ân'ın anlatım üslûplarından biri olan kıssaların içerdiği mesajların nâzil oldukları ortamdaki sosyo-kültürel ortam ve şartlarla olan ilişkisini, ilk muhatapların onlardan ne anladıklarını ve söz konusu nüzûl-sîret ilişkisini tespitin günümüz insanına Kur'ân'ı anlama hususunda nasıl bir değer katacağını irdeleme temel hedefini taşımaktadır. Bu hedefimize, Hz. Süleyman-Belkıs kıssası örneği üzerinden ulaşılmaya çalışılacaktır.

Kur'ân kıssaları nüzûl süreci içerisinde gelişigüzel bir şekilde indirilmiş değillerdir. Diğer bir deyişle kıssaları içeren âyetlerin nüzûl zamanı, o esnada yaşanan olaylar ve gündem ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla kıssaların, Hz. Peygamber'in hayatının ve nüzûl sürecinde Müslümanların karşılaştıkları olayların bir bölümüne tekabül ettiği, ondan bir kesitle örtüştüğü yadsınamaz bir gerçektir. Aynı şekilde Kur'ân'da sunulan geçmiş peygamberlerin hayat kesitleri ile Hz. Peygamber'in hayatı arasında sürekli bir ilişki kurulduğu, kıssanın sonunun getirilip Hz. Peygamber ve

ashabına bağlandığı örnekleri bulmak da zor değildir.⁶ Geçmiş peygamberlerin ve geçmiş milletlerin hayatlarından anlatılan kesitlerin Kur'ân'ın yaklaşık üçte birlik hacmini oluşturduğu dikkate alınırsa kıssaların nüzûlünün sîret ile olan ilişkisinin Kur'ân'ı anlama açısından önemi daha da belirginleşecektir.⁷ Bu noktada kıssada anlatılan hususun nüzûl ortamında yaşanan durum ile bağlantılı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Öyle ki kıssada bahsi geçen bir karakter veya ilke halihazırda yaşanan duruma dair bir tespitte bulunabilir ve meseleye bir çözüm sunabilir. İşte bu durumda kıssa ile sîret ilişkisi açıkça belirmiş olur. Hz. Süleyman-Belkıs kıssası özelinde gerçekleştirilecek bu çalışmanın Kur'ân kıssaları içerisinde hükümdar bir peygamberin tebliğ mücadelesini yine hükümdar bir kadına yönelik yapması dolayısıyla farklı ve orijinal addedilebilecek bir yönü vardır. Bu süreçte her iki karakter arasında münavebeli bir iletişimin gerçekleşmesi de dikkat çekicidir. Bizi bu kıssayı seçmeye iten sebepler bunlardır. Bununla birlikte kıssa-sîret bağlantısını ortaya çıkartarak kıssaların salt bir anlatımdan ibaret olmadığını ortaya koymak bir başka hedefimizdir. Diğer taraftan Hz. Süleyman ile Sebe' melikesi Belkıs arasındaki mektuplaşma, Hz. Peygamber'in hükümdarlara davet mektuplarıyla benzerlik barındırmaktadır. Bu benzerliğin ve iletişim şeklinin siyasî yönü, söz konusu kıssanın çalışılmasını daha da ilgi çekici hale getirmiştir.

Kur'ân kıssalarını nüzûl-sîret bağlamında ele alan akademik çalışmaların sayısının oldukça az olması bu alanda daha fazla araştırma yapmaya olan ihtiyacı göstermektedir. Bu anlamda tezimizin gerekli ve özgün bir çalışma olacağı, alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Kur'ân-ı Kerîm'in manasını ve mesajını doğru anlayabilmek öncelikle vahyin nâzil olduğu ortamın özelliklerini ve ilk muhatapların Kur'ân'ı nasıl anladıklarını bilmekle olur.⁸ Kıssa ile vahyolduğu ortamın uyumlu olduğu ön kabulünden hareketle meydana çıkan çalışmamız, *“Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz”*⁹ âyetini dayanak noktası

⁶ Tâhâ 20/1-23; el-Mü'minûn 23/31-41; el-Kasas 28/34-35.

⁷ Fatıma Ünsal, “Nüzûl-Sîret İlişkisi Bağlamında Tâhâ Sûresi'nin Temel Vurguları”, *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 1/1 (Aralık 2018), 108.

⁸ Halit Aldanma, *Nüzul-Sîret Bağlamında Hz. Yusuf Kıssası* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 2.

⁹ Hûd 11/120.

olarak esas almaktadır. Buna göre kıssaların Hz. Peygamber'in kendi dönemiyle ve tecrübeleriyle yakından ilişkisi olduğu; dolayısıyla tebliğ sürecinde hem ibret olup destek olma hem de Hz. Peygamber'i teskin etme maksadı taşıdığı anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın sosyal bilimler açısından nitel bir araştırma olmasından hareketle ilgili kıssayı nâzil olduğu dönemin özelliklerini göz önünde bulundurarak kapsamlı ve tümdengelimsel bir yöntemle inceleyeceğiz. Böylelikle ilâhî mesajın ne olabileceğini ortaya koyarak en doğru şekilde anlaşılmasını kolaylaştırma amacı güdeceğiz. Öte yandan vahiy ortamının ve ilk muhatapların özelliklerini irdeleyerek analitik; kıssa ile Hz. Peygamber dönemi arasında benzerlikleri tespit ederek analogik bir metot uygulayacağız.

Çalışmamızın kapsamı ve içeriği öncelikle tefsir, sonra siyer ve İslam tarihi disiplinleri ile ilişkilidir. Bu bağlamda tefsir literatüründen; Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb*, Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, Vehbe Zuhaylî'nin (1932-2015) *Tefsîru'l-Mûnîr*, Sâbûnî'nin (ö. 1442/2021) *Safvetü't-Tefâsîr* ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1878-1942) *Hak Dini Kur'an Dili* isimli eserleri başta olmak üzere genel olarak çalışmamıza katkı sağlayacak bilgiler içeren tefsir kaynakları esas alınacaktır. Vahiy ortamı ve ilk muhataplar hakkında bilgiler edineceğimiz Siyer ve İslam tarihi ile alakalı yazılmış İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *Sîretü'n-Nebeviyye'si*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâtü'l Kebîr'i*, Âdem Apak'ın dört ciltlik *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* isimli çalışması erken ve modern dönem kaynakları, ilgili tez, makale ve kitaplar ikincil kaynaklarımız olacaktır.

Âyetlerin mealî verilirken Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarının Kur'ân-ı Kerîm Mealî esas alınacaktır.

4. Kavramsal Çerçeve

Nüzûl kavramı vahyin Allah tarafından Hz. Peygamber'e nakledilmesini ifade eder. Çalışmamızda başvuracağımız esbâb-ı nüzûl bilgisi ise âyet veya sûrelerin iniş sebeplerini araştıran ilim dalıdır.¹⁰ Sîret ise “Hz. Peygamberin doğumundan vefatına kadar hayatını konu alan”¹¹ siyer ilminin bir başka ifadesidir.

¹⁰ Muhsin Demirci, “Esbab-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Eylül 2021).

¹¹ İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 596.

Nüzûl-sîret bağlamında irdelenecek çalışmamızın daha sağlam bir zemine oturması için akıllara gelebilecek şu sorulara cevap vermemiz gerekecektir: Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Kur’ân’a muhatap ilk nesil çalışmamızda savunulduğu şekliyle anlatılan kıssa ile kendi yaşadıkları zamanı bağdaştırmışlar mıdır? Ya da kıssalarda anlatılanlar gibi birtakım ilkelerin ve karakterlerin kendi dönemlerinde de var olduğunu düşünmüşler midir? Bu sorulara cevap verebilmek, çalışmamızın savunduğu düşünceyi güçlendirecektir. Meşhur müfessirlerden olan Razî’nin ifadesiyle Kur’ân’ın bütün kıssaları muhataplarına karşı bir uyarı ve doğru mesajlar vermek için anlatılmıştır.¹² Öte yandan Kur’ân’da aynı kıssanın farklı yerlerde tekrar edilmesi ya da aynı kıssanın farklı kesitlerinin sunulmasının sîret ile bağlantılı olduğu ifade edilmiştir. Bu çerçevede düşünüldüğünde Kur’ân’da anlatılan kıssaların Hz. Peygamber’in yaşadıklarıyla benzerlik barındıran içeriklere sahip olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu anlamda kıssalar sîretin bir nevi aynası gibidir. Zira Hz. Peygamber’in yaşadığı kıssa ile nâzil olan kıssanın bağlam dışı olması anlatılan kıssanın “hisse”siz bir kıssa olduğu sonucunu ortaya çıkarır ki bu da vahyin yapısına uygun değildir. Kısaca denebilir ki: anlatılan kıssa ile yaşanan kıssa arasında bir muvafakat söz konusudur.¹³

Çalışmamız, “Kıssanın Hz. Peygamber ve çevresindeki ilk muhataplarına mesajı neydi?”, “Onlar bu kıssayı nasıl anladılar?”, “Kıssa bize ne söylüyor?” sorularına cevap arama çabası çerçevesinde bir araştırma olacaktır. Zira Kur’ân-ı Kerîm, indirildiği dönemdeki muhataplarına sonraki nesillerden farklı olarak, sözlü bir formda hitap etmiştir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm yazılarak ve sonradan çoğaltılıp “Mushaf” olgusu ile birlikte “yazılı metin” formuna dönüşerek ilk nesilden itibaren sonraki nesillere bu formda hitap eder hale gelmiştir. Başka bir deyişle ilk neslin ona muhatap oluş şekli ile sonraki nesillerin muhatap oluş şekli farklılaşmaktadır. Bu durumda ilk nesiller Kur’ân’ı yaşam içerisinde cereyan eden hadiseler eşliğinde ve bizzat Hz. Peygamber’in ağzından, yaşamından, uygulamalarından hareketle öğrenirlerken sonraki nesillerin Kur’ân’ı okuyup anlamaları, merkezinde yazılı bir metnin yani mushafın yer aldığı bir eyleme dönüşmüş görünmektedir.¹⁴ Bu

¹² Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu’l Gayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981), 1/493.

¹³ Ay, *Kur’ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak*, 91.

¹⁴ Muhammed Coşkun, “Tefsir-Siyer İlişkisinin Tarihsel ve Kuramsal Problemleri: Tefsir Tanımları Çerçevesinde Sîret-Nüzûl İlişkisinin Hermenötiği”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran 2019), 254.

farklılaşmanın neticesinde ortaya çıkan soruları/sorunları kıssanın nüzûl ortamını ve - varsa- nüzûl sebebini anlayarak çözmek amacındayız. Çalışmamızın konusu olan kıssa bu yapısal çerçevede ele alınacaktır.

Konu ile ilgili belirtilmesi gereken bir başka husus, çalışma konumuz olan kıssa ile Hz. Peygamber'in sîretinin hangi düzlemde ele alınacağıdır. Nüzûl-sîret ekseninde yapılan çalışmalarda aslolan, çalışma konusu edinilen âyetin/âyetlerin içeriği ile söz konusu vahyin nâzil olduğu dönemde yaşanan olaylar arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bu çalışmada da öncelikli olarak yapılmaya gayret edilecek olan budur. Bununla birlikte 'sîret', Hz. Peygamber'in tüm hayatını kapsayan bir kavramdır. Bu nedenle bu çalışmada, araştırma konusu edinilen Hz. Süleyman-Belkıs kıssası öncelikle nâzil olduğu dönemde gerçekleşen olaylar ışığında Hz. Peygamber'in sîreti ile irtibatlandırılacak, buna ilaveten kıssadan çıkarılabilecek ilke ve mesajların, Hz. Peygamber'in hayatının sonraki dönemlerine olan etkisi belirlenmeye çalışılacaktır. Zira Kur'an'ın bazı âyetleri doğrudan yaşanan olay, meydana gelen bir problem yahut sorulan bir soru üzerine nâzil olmuş ve hayata doğrudan müdahale etmişse de bu âyetler aynı zamanda sonraki dönemler için de mesajlar barındıran bir muhtevaya sahiptirler. Bu nedenle bu çalışmada Hz. Süleyman-Belkıs kıssasını oluşturan âyetler hem sîretle kesiştikleri zaman dilimine hem de sîretin sonraki sürecine olan etkisi düzleminde değerlendirilecektir.

5. İlgili ve Benzer Araştırmalar

Çalışma konumuzla ilgili literatürde, 2014 yılında basımı yapılmış Muhammed Coşkun'a ait "Kur'an Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi" isimli kitap ile ilk baskısını 2017 yılında yapmış Mahmut Ay tarafından kaleme alınan "Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak" ve yine Mustafa Öztürk editörlüğünde 2017 yılında basılmış "Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum Nüzûl-Sîret İlişkisi" isimli üç kitap bulunmaktadır. "Kur'an Nüzûlünün Hz. Peygamber'in Sîretiyle İlişkisi" ismiyle Hasan Elik tarafından sunulan 2012 yılına ait bir bildiri bulunmaktadır. Diğer taraftan 2020 yılında Z. Sena Küçükvar tarafından hazırlanan "Hz. Nuh Kıssasını Sîret Bağlamında Okumak" ve Halit Aldanma tarafından hazırlanan "Nüzûl-Sîret Bağlamında Hz. Yusuf Kıssası" isimli iki yüksek lisans tezi ile yine Sami Kılınçlı tarafından kaleme alınan "Hz. Âdem-İblis Kıssasını Nüzûl-Sîret Bağlamında Okumak" isimli bir makale literatüre kazandırılmıştır. Çalışmamızda inceleyeceğimiz

Hz. Süleyman-Belkıs kıssasını nüzûl-sîret bağlamında ele alan müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle araştırmamız özgün bir çalışma olacaktır.

1. BÖLÜM

KUR'ÂN KISSALARININ GENEL ÇERÇEVESİ

Çalışmamızın bu bölümünde Kur'ân kıssaları, kıssaların tarihî gerçekliği ve Kur'ân'da bulunma sebepleri gibi hususlarda bilgi vereceğiz. Örneklem olarak seçtiğimiz kıssanın detaylı tahliline geçmeden genel itibariyle kıssalar hakkında bilgi vermekte fayda görmekteyiz. Bu noktada önceki çalışmalarda olduğu şekliyle detaylı bilgi vermekten ziyade maksadın anlaşılmasını esas alıp genel hatları ifade eden bir yaklaşım ortaya koymaya çalışacağız.

1.1. Kıssa Kavramının Lügat ve Terim Anlamı

Kelime kök itibariyle “bir şeyin izinden gitmek, bir şeyi anlatmak, hikâye etmek”¹⁵ gibi manaları içermektedir. Çoğulu ‘kasas’tır. Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde ya da geçmişte meydana gelip de Kur'ân'ın belli amaçlar doğrultusunda anlattığı tarihi olaylara karşılık gelen Kasasu'l-Kur'ân ifadesi de Kur'ân ilimlerinden biri olarak terimleşmiştir.¹⁶ Eski dilde kıssa, ‘hikaye’ kelimesinin karşılığı olarak kullanılmış bir terimdir.¹⁷ Ancak burada hikâye ve kıssa kavramının farkına dikkat çekilmelidir. Zira birbirinin yerine kullanılmış olsalar da niteliksel anlamda farklılık arz ederler. Çünkü asıl anlamı ‘nakil’ olan hikâye, gerçekçi veya hayalî, önemli ya da önemsiz başkalarına aktarıp anlatılabilecek her tür olayı kapsar. Kur'ân'daki kıssalar ise tarihî gerçekliği ve doğruluğu sabit olan olaylardır.¹⁸ Buna göre kıssa kavramı hem lügat manası hem de terim manası itibariyle bilinen manada bir hikâye anlatmaktan ya da haber vermekten farklıdır.

1.2. Kur'ân Kıssalarının Zikredilme Amacı

Herhangi bir sözün veya bir metnin ortaya koyuluş amacı öyle ya da böyle muhatap üzerinde bir etki bırakmaktır. Hidâyet rehberi olan Kur'ân da muhatapları üzerinde bir etki oluşturma amacı taşır. Kaldı ki Kur'ân-ı Kerîm ne bir insan sözü ne

¹⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ezherî, *Tehzîbu'l-Lüga*, thk. Abdusselâm Muhammed b. Hârûn – Muhammed Alî en-Neccâr (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısıriyyetu'l-Âmme li't-Telif ve'l-Enbâ ve'n-Neşr - ed-Dâru'l-Mısıriyye li't- Telif ve't-Terceme, 1964), 8/256; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984), 3/1051

¹⁶ Mustafa Özel, *Kur'ân ve Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016), 94.

¹⁷ İsmail Parlatır, *Açıklamalı İslamî Terimler Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 409.

¹⁸ İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 13 Ekim 2021).

de bilindik manada bir metindir. Onun ilâhî olması muhatap üzerindeki etkililiğini daha da güçlendirmektedir. Kur’ân içerisinde önemli bir yer kaplayan kıssalar da bu etkililiği zirveye taşıyan anlatımlardır. Zira kıssalar sadece edebî yönleriyle ve tarihî bilgiler sunma maksadıyla nâzil olmamıştır. Aksine kıssalar, Kur’ân’ın tevhid, ibadet, ahlâk ve ahiret gibi ana temalarını destekleyen ve bunları hedef noktası olarak gören anlatımlardır. Bu yönüyle Kur’ân’da zikredilen hususlar hangi maksadı gerçekleştirmeye yönelik olarak şekillenmişse kıssalarla verilmek istenilen mesajın da bu ekseninde olduğu söylenebilir. Bunu, “Kur’ân ne maksatla muhataba indirilmişse kıssaların indiriliş maksadı da odur.” ifadesiyle algılamak anlamlıdır. Meseleye kıssalar özelinde bakacak olursak, onların Kur’ân’da zikredilme amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.2.1. İnsanların Düşünüp İbret Almalarını Sağlama

Yaşamının anlam kazanması insanın kendi varlığı, karşılaştığı olaylar ve çevresinde olup bitenler üzerine düşünmesiyle gerçekleşir. Bu husus “*Elbette onların kıssalarında akıl sahipleri için bir ibret vardır*”¹⁹ ve yine “*Elbette bunda işareten anlayanlara nice ibretler vardır*”²⁰ âyetleri doğrultusunda ele alındığında Kur’ân’da anlatılan kıssalara da ibret nazarıyla bakılmasının önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Kur’ân kıssalarını tarihsel olay statüsünden çıkartıp evrensel hale getiren ve böylece onu zaman ötesi yapan esas husus, her meseleye bir çözüm sunan ve zamanın her anındaki bireylere hitap eden manasıdır.²¹ Bu sebeptendir ki her Müslüman kıssalardan yaşam ilkeleri edinir, ibret alır. İslam geleneğinde “kıssa varsa hisse olmalı” kaidesiyle kalıplaşmış ifade düşünüp ibret almaya dikkat çekmektedir.

1.2.2. İmanî Hususları Ortaya Koyup Açıklama

Kur’ân’ın bütününe bakıldığında onun ana temalarını ön plana taşıyacak ya da eninde sonunda meselenin Kur’ân’ın temel maksatlarına bağlanacağı bir anlatım üslûbu kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntemlerden biri olan kıssaların üslûbunda Kur’ân’ın ana temalarından biri olan iman hususuna dikkat çekilmiştir. Örneğin “*Hani onlara peygamberler gelip her yolu deneyerek, ‘Allah’tan başkasına kulluk etmeyin’*

¹⁹ Yûsuf 12/111.

²⁰ el-Hicr 15/75.

²¹ Osman Eyüpoğlu - Hüseyin Çelik - Murat Yıldız, “Bireysel Dini Tecrübe ve İşlevsellik Açısından Kur’ân Kıssaları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (Ekim 2017), 270.

demişlerdi. Ama onlar, ‘Rabbimiz isteseydi mutlaka melekler gönderirdi. Bu durumda biz, sizinle gönderilen şeyin gerçek olduğunu kabul etmiyoruz.’”²², “İbrâhim’i de (resul olarak gönderdik). Kavmine şöyle demişti: Allah’a kulluk edin ve O’na itaatsizlikten sakının. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”²³ ve “Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; O’ndan başka tanrınız yoktur, siz sadece uydurmaktasınız.”²⁴ âyetlerinde dikkat çekilen husus iman/tevhid temasıdır. Buradan hareketle anlıyoruz ki Kur’ân, kıssa üslûbuyla peygamberlerin Allah’a imana davet ettiğini vurgulayıp tevhid inancının tesisini sağlamıştır.²⁵

1.2.3. Bütün Peygamberlerin Dini Tebliğ Ettiğini Gösterme

Kur’ân kıssalarında çeşitli yan karakterler bulunmakta ve insanlığın yararına olan ibret alınması pek çok unsur zikredilmektedir. Bununla birlikte çoğu zaman esas karakterler peygamberlerdir. Kıssalarda peygamberlerin mücadelesiyle ilişkili çeşitli hayat kesitlerinin sunulmasının ötesinde onların asıl yaptıklarının dini tebliğ etmek, insanları doğru yola çağırarak olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dinin hayatın her döneminde var olduğu göz önüne alındığında kıssaların, önceki devirlerden tebliğ örnekleri sunarak yaşanan sürecin şekillenmesine katkı sunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanlar tarafından hem yaşanan süreçte nübüvvet görevini sürdüren peygamberin hem de geçmişteki peygamberlerin dini tebliğ ettikleri kanısını güçlendirmiş olurlar. Öte yandan “*Andolsun ki Nûh’u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum.*”²⁶ ve “*Allah, ‘Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin’ hükmünü bildirmeleri için kullarından dilediğine, emri uyarınca vahyi taşıyan melekler indirir.*”²⁷ âyetleri tüm peygamberlerin hak olan tek dini tebliğ ettiklerini açıkça ilan etmektedir.

²² Fussilet 41/14.

²³ el-Ankebût 29/16.

²⁴ Hûd 11/50.

²⁵ Küçükvar, Hz. Nuh Kıssasını Sîret Bağlamında Okumak, 30.

²⁶ el-A’râf 7/59.

²⁷ en-Nahl 16/2.

1.2.4. Hz. Peygamber ve Ümmetine Moral Sağlama

Kıssalarda geçmişte yaşamış inkârcıların Allah'ın yüceliği karşısında nasıl âciz kaldıkları, iddia ettikleri hususları gerçekleştirememiş olmaları aşikâr edilmiştir.²⁸ Böylelikle onlar, Allah'ın büyüklüğü karşısında adeta rezil olmuş; dolayısıyla kendilerinden intikam alındığı vurgulanmıştır. Buna göre kıssalar, yanlış yolda olanların, inkârda inat edenlerin sonunu etkileyici örneklerle göstermektedir. Meseleye bu zaviyeden bakıldığında Kur'ân kıssaları, Hz. Peygamber'in ve Allah'ın şanını yüceltme adına mücadele edenlerin hak davasını güçlendirmektedir.²⁹ Zira uğrunda mücadele ettikleri hususun hak olduğu ancak hak olan bu hususa geçmişte muhalif bir tavır gösterenlerin sonunun vardığı hâlin bilinmesi ile ortaya çıkar. Bu bilgi, kendi dönemlerinde ne kadar zorlukla da karşılaşsalar onların moralini diri tutmaktadır. Bu yönüyle kıssalar ciddi bir moral kaynağıdır denebilir.

1.2.5. İnsanı Şeytana Karşı Uyarma

Allah Teâlâ, zalimlerin yaptıkları zulümlerden vazgeçmeleri, üzerine düşünerek dalâlette olanların doğru yolu bulmaları için geçmiş ümmetlerin hayatlarından kesitler sunmuştur.³⁰ Bununla birlikte kıssaların, yolunu şaşırana bir uyarı görevi de vardır. Bu uyarı insanı şeytanın saptırmasına karşı koruyacak bir yapıya sahiptir. Zira zalime zulmünü devam ettirmeye teşvik eden, yolunu şaşırana yolunu daha da görünmez kılan unsurların başında şeytan ve verdiği vesvese gelmektedir. Buna göre insan, özellikle kıssalarda mevzubahis edilen inkârcıların veya zalimlerin durumlarından hareketle kendisini yanıltanın, yaratıcısına ve O'nun emirlerine karşı olumsuz en ufak bir fikrinin ardında şeytan olabileceğini unutmamalıdır.³¹

Bir başka yönüyle kıssaların, geçmiş ümmetlerin örnek karakterlerinden sâdır olan prensiplere göre şekillenmeyi önerdiği söylenebilir. Dolayısıyla kıssalarda geçen özellikle peygamberlerin ve ideal insan topluluklarının taşıdığı örnek özellikler, ilke sahibi kimselere istikamet üzere kalmaları noktasında da bir ölçü sunmaktadır. Bu ölçü insanı şeytanın yanıltmalarından ve telkinlerinden koruyacak bir kalkan niteliğindedir.

²⁸ Bk. el-Bakara 2/258; Fussilet 41/15.

²⁹ Ali Muhammed Nasr, "Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur'ân Kıssalarının Müdafaası", çev. Abdülkerim Seber, *Ağrı İslamî İlimler Dergisi* 2 (Haziran 2018), 121.

³⁰ Ali Muhammed Nasr, "Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur'ân Kıssalarının Müdafaası", 120.

³¹ en-Nisâ 4/120; en-Nâs 114/4.

1.2.6. İnsanları Ahlâkî Noktalarda Terbiye Etme

Genel anlamda Kur'ân'ın özelde ise kıssaların muhatabı etkileyici farklı bir anlatım üslûbu taşıması Kur'ân'ın îcâzıyla doğrudan alakalı bir durumdur. Nâzil olduğu dönemde, ki bu dönem şiirin ve şiir okumanın özel ve kıymetli olduğu zirve bir dönemdir. Arap şairlerini bile hayrete düşüren bu özellik, kıssaların eşsiz bir anlatıma haiz olduğunu göstermektedir.³²

Yukarıda mevzubahis olduğu üzere Kur'ân'ın ana temaları etrafında birleşecek her türlü anlatım ve içerik Kur'ân'ın tarzına uygundur. Bu itibarla Kur'ân'ın ana temalardan biri olan ahlâk ilkesi de kıssalarda vurgulanmaktadır. Örneğin Hz. Yusuf zindandan çıktıktan sonra kral tarafından maliye bakanı olarak görevlendirilir ve kendisini zindana atan aynı kral olmasına rağmen o, devlete küsmeyip verilen görevi hakkıyla yapma ahlâkını taşıdığını gösterir. Yine Hz. Yusuf'un kendisini kuyuya atmış olan kardeşlerinin yardım taleplerine karşı gösterdiği hoşgörü de onun ahlâkına dair başka bir örnektir.³³ Kanaatimizce terbiye etmek etkilemekten geçer. Kur'ân kıssaları da bu hususu hakkınca yerine getirecek etkin bir üslûp tarzını barındırır. Dolayısıyla muhatabını ideal ahlâka teşvik eder.

1.2.7. Geçmiş Peygamberlerin Yaşadıklarından Hareketle Hz. Muhammed'in Karşılaştığı Sorunları Daha İyi Anlama

Kur'ân'da kıssaların yer almasının muhataba sağlayacağı bir başka fayda da geçmiş peygamberlerin tebliğ mücadelesinde karşılaştıkları zorluklardan hareketle Hz. Peygamber'in nübüvvet görevi boyunca yaşadığı zorlukları daha iyi anlama imkânı vermesidir. Zira sonraki nesiller peygamberi görmemiştir. Bu sebeple onun zamanında yaşamamış yahut yaşasa bile onunla görüşememiş ve birlikte bulunamamış kimseler Hz. Peygamber'in yaşadığı zorluklardan ancak kendilerine nakledilenler vesilesiyle haberdar olabilmişlerdir. Hal böyle olunca meseleyi bir tek örnek üzerinde okumak istenilen etkiyi oluşturamayabilir ve başka örneklerle anlatımın desteklenmesi gerekebilir. İşte kıssalar bu işlevi yerine getirerek muhataba bilgi çeşitliliği sunmuştur. Şöyle ki; tebliğ mücadelesinde karşılaşılan zorluklar bağlamında Hz. Peygamber tek değildir. Geçmiş peygamberler de söz konusu mücadelede çeşitli zorluklarla

³² Orhan Oğuz, “Çok Kısa Hikâye Kavramı ile Kur'an Kıssaları ve Nevadir Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (Mart 2019), 496.

³³ Osman Kabakçılı, “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersinde Kur'ân Kıssalarını Anlatma Yöntemleri”, *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (Ocak-Şubat-Mart 2012), 442.

karşılaşmışlardır. Bunların bilgisini içeren kıssalar bu noktada özellikle Kur'ân'ın sadece metniyle muhatap olmuş nesiller için bir anlam zenginliği oluşturmuş, kıssalarda bahsi geçen önceki peygamberlerin yaşadıkları, benzer durumlarla karşılaşan Hz. Peygamber'in tebliğ mücadelesini daha iyi kavramalarına yardımcı olmuştur.

1.3. Kur'ân Kıssalarının Kaynağı

Bu başlık altında kıssaların kaynağına yönelik ileri sürülen bazı iddialara değinerek ilgili çalışmaları tekrar etmemiş olmak adına meseleyi detaya inmeden yüzeysel olarak değerlendireceğiz.

Kıssaların kaynağıyla ilgili tartışmalar genel itibariyle onların gerçekten yaşanmış olaylar mı yoksa geçmiş milletlerin birtakım hikâyelerinden ve mesellerinden devşirilmiş kurgusal anlatılar mı olduğu ekseninde şekillenmektedir. Kıssaları Allah'tan gelen orijinal anlatımlar olarak görmeyenler şu iki temel iddiada bulunurlar: 1. Kıssalar Arap toplumundan ve önceki dönemlerin beşerî kültüründen devşirilen anlatımlardır. 2. Önceki semavî metinlerden alınan anlatımlardır. Bu iki iddiaya dair söylenebilecek şey mesnetsiz ve dayanaksız olduklarıdır. Zira mezkûr iddiaları zikredenler aslında bunları Hz. Peygamber'in yaydığı düşüncesini kabul etmektedirler. Oysaki “Kur'ân nâzil olduğunda okuma yazma bilmeyen bir peygamberin nasıl olur da önceki devirlerde nâzil olan kitapları okuyup incelemesi mümkün olabilir?” sorusu bu iddia sahipleri tarafından cevapsız bırakılmaktadır.³⁴ Öte yandan kıssaları doğrudan vahiy ürünü saymayarak onları beşerî anlatım mahsulü olarak görmek Kur'ân'ın yapısına zıtlık teşkil eder. Zira Kur'ân'ın önemli bir kısmını teşkil eden kıssaları Kur'ân'dan ayrı düşünmek aslında Kur'ân'ı asıl kaynağından koparmak demektir. Bununla birlikte, “(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi son günahattan sakınanlarındır.”³⁵ âyeti de temelde kıssaların bütünde Kur'ân'ın sadece Allah kaynaklı olup, doğrudan O'ndan Hz. Peygamber'e vahyolunmuş olduğunu vurgular. Kısacası Kur'ân peygamber sözü değildir. Kıssalar da Kur'ân'ın bir parçası olduğuna göre beşerî ürünlere dayanmayıp bizzat vahiy kaynaklıdır.

³⁴ İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1995), 156.

³⁵ Hûd 11/49.

1.4. Kur'ân Kıssalarının Tarihsel Arka Planı

Bu başlık, kaynağı vahiy olan kıssaların tarihte gerçekleşmiş hadiseler olup olmadığına dair tartışmaları içerir. Diğer bir ifadeyle “Kur'ân'da anlatılan kıssalar meydana gelmiş olaylardır ve onların tarihle mutabakatı söz konusudur” şeklinde gelenekte kabul gören bir düşünceyi sorgulayan tartışmalara dayanmaktadır.³⁶ Bu hususu kıssaların Kur'ân'da bulunuş maksadıyla ilişkili olarak ele almak doğru bir yöntem olacaktır. Zira çalışmamızın başında da değindiğimiz gibi kıssalar tarihî bilgi vermek amacıyla nâzil olmamıştır. Kaldı ki bilgi vermek bağlamında ele alınsa bile Kur'ân'da, nüzulünden asırlar öncesine dair anlatımlar bulunması gaybî anlamda birtakım bilgiler verdiği sonucunu çıkartır. Bu da Kur'ân'ın mu'cîz bir kelâm olduğu inancını desteklemektedir.³⁷ Kanaatimizce onun mu'cîzliğini işaret eden her anlatım da gerçek ve geçmişten geleceğe evrensel mesajları olan bir içerikte olmalıdır. Kıssalar da bunun en güzel örneklerindendir.

Bir bilinç ve karakter inşası hedefleyen Kur'ân'ın gerçek anlatımlardan uzak olması düşünülemez. Aksi halde maksadından uzaklaşmış olur ki bu da Kur'ân'ın ruhuna aykırıdır. Öte yandan Ashab-ı Kehf bağlamında zikredilen “*Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz*”³⁸ âyeti kıssaların tamamı için geçerli olarak kabul edilebilir.

Kıssaların tarihî gerçekliğine dair temel dayanak olan noktası Kur'ân âyetleri ve gelenekte kabul edilen görüşler iman eden herkes için yeterli görülebilir. Ancak bunun dışında yapılan kazı çalışmaları ve bilimsel araştırmalar ışığında ortaya çıkan sonuçlar da Kur'ân kıssalarının tarihî birer gerçek olduğunu ortaya koymuştur.³⁹ Ayrıca yukarıda zikredilen Hûd Sûresi 49. âyette belirtildiği üzere kıssalar Allah tarafından gayb haberi olarak nitelendirilmiştir. İnsan için gayb olan hususlar da bilginin değil imanın konusudur. Buna göre kıssaların gerçekliği bilimsel bazı verilerle desteklenebilmesi söz konusu olmakla birlikte, kıssaların gaybî mahiyetinin olması aynı zamanda imanî bir husus olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla gözlenebilir hususlarla birlikte inanma meselesi kıssaların gerçekliğini dayanaklandırmaktadır.

³⁶ Şehmus Demir, “Kitab-ı Mukaddes’i Mitolojik Unsurlardan Arındırma Çabası ve Kur’ân Kıssalarının Tarihi Gerçekliği”, *İslami İlimler Dergisi* 9/1 (Temmuz 2014), 108.

³⁷ Bahattin Dartma, “Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur’ân Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmemiş Olduklarına Dair”, *Journal of Academic Studies* 5/18 (Ekim 2003), 172.

³⁸ Kehf 18/13.

³⁹ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Dartma, 163-176.

1.5. Kur'ân'da Kıssaların Tekrarlanması

Genel itibariyle herhangi bir sözün muhataba tekrar edilmesinin, sözün etkili olmasına olumsuz yönde tesir ettiği söylenebilir. Çünkü tekrar, muhatap üzerinde baskı oluşturup aksi yönde tepki almasını sağlayabilir ya da sözün tekrar edilmesi içerisinde bulunan durumun sıradanlaşıp muhatabın ona dikkat kesilmesini engelleyebilir. Bu bağlamda bir ifadenin tekrar edilmesi Kur'ân'ın bazen lafız ve âyetlerinde ya da kıssalarında da söz konusudur.⁴⁰ Ancak etkililik hususu Kur'ân kıssaları için geçerli değildir. Zira Kur'an bütünüyle edebî bir kelâmdır ve üslûp özellikleri bakımından da eşsiz bir anlatıma sahiptir. Bu durum onun, muhatabın dikkatini celbedici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Kur'ân'da tekrarların bulunması, onun muhatap üzerindeki tesirini etkilemez.

Aslında Kur'ân kıssalarında tam manasıyla bir tekrarlanma bulunduğu da söylenemez. Zira herhangi bir kıssa, içerisinde bulunduğu sûrenin genel yapısıyla, ifade ettiği temel vurgusuyla uyum arz etmesi bakımından birtakım eklemelerle ya da sadece belli kesitlerinin aktarılmasıyla sunulur. Bu durum, kıssayı farklı yerlerde farklı bir üslûpla yorumlamak kabilinden değerlendirilebilir. Ayrıca farklı sûrelerde bulunan kıssa kesitleri benzer şeyi ifade ediyor olsalar bile bir bütün olarak görüldüğünde meselenin detaylı ve büyük çerçevesi belirmiş olur.⁴¹ Öte yandan ideal insan hedefi taşıyan Kur'ân'ın kullandığı üslûp çeşitliliği yönünden kıssalar, eğitim boyutuyla önemli bir yeri doldurmaktadır. Eğitimde tekrarın önemi aksi iddia edilemeyecek derecede gün yüzünde olduğuna göre Kur'ân'ın da kıssaları tekrar ederek muhataplara bazı hususları öğretmeyi amaçladığı düşünülebilir. Kıssaların, farklı sûrelerde aynı kıssayı değişik yönleriyle, nüanslarıyla ve çeşitli üslûplarla anlatması, kıssaların anlatımını dikkat çekici hale getiren özelliklerdir. Bu yönüyle kıssa farklı sûrelerde anlatılsa bile küçük ve farklı bir detayın varlığı muhatabın dikkatini çekmektedir. Buna göre Kur'ân'ın, kıssa tekrarları hususunda muhatabın algısını açan ifadeleri kullanarak anlatımı daha çekici hale getirdiği söylenebilir.⁴²

⁴⁰ Örn. Rahman Sûresi: “O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz” (33 tekrar). Mürselât Sûresi: “O gün inkârcıların vay haline” (10 tekrar). Mü'min 40/5-6. Zâriyât 51/46. Ankebût 29/14-15. Âyetleri de Hz. Nuh ve kavmi ile alakalı bilgiler içerir.

⁴¹ Emel Yavuzoğlu Ergin, *İslâm Toplumunun İnşa Sürecinde Kur'ân Kıssalarının Seyri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 24-25.

⁴² Gönül Seyis, *Kur'ân Kıssalarında Makasid-ı Şeriâ* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 20-21.

Söze kulak verip davranışa şekil verme meselesi ifadenin veya mesajın mahiyetine bağlıdır. İfade ne ölçüde yüksek etkiye sahipse ifadenin muhtevasının davranışa yansımasına o denli fayda sağlayacaktır. İşte Kur'ân kıssaları, bu hususu ideal şekilde ortaya koyan anlatımlardır.

2. BÖLÜM

HZ. SÜLEYMAN-BELKIS KISSASI

Bu bölümde, çalışmamızın örnekleme olan Hz. Süleyman-Belkıs kıssasının sîret ile bağlantısı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda detaylı bir değerlendirme yapılması amaçlanmakta ve kıssanın sınırlarını aşmayacak, bununla birlikte kıssadaki karakterler ile bağlantılı olan hiçbir unsuru da göz ardı etmeyecek şekilde bir yaklaşım ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kıssanın bulunduğu sûrenin nüzûl sebebi ve zamanı, Mekke döneminin sosyolojik yapısı, sûrenin nâzil olduğu ortam, kendisinden önce ve kendisinden sonraki sûre ile bağlantısı, kıssanın sîret bağlamında tahlili ve kıssadan çıkarılacak genel ilkeler bu bölümün alt başlıklarını oluşturacaktır.

2.1. Kıssanın Yer Aldığı Neml Sûresinin Nüzûl Sebebi ve Zamanı

Mushaftaki sıralamaya göre yirmi yedinci, iniş sırasına göre kırk sekizinci sırada yer alan Neml Sûresi Mekkî bir sûredir. Doksan üç âyetten müteşekkil olan sûrede Hz. Süleyman, Hz. Musa, Hz. Sâlih ve Hz. Lût'un hayatlarından kesitler sunulmasının yanında Sebe' hükümdarı Belkıs ile Hz. Süleyman arasındaki siyâsî iletişim de konu edilmektedir. Hurûf-u mukattaa ile başlaması, hemen ardından Kur'an'ın vahiy ürünü olduğunu vurgulaması, bununla beraber Allah'ın varlığının delilleri ve âhîret hayatı ile alakalı hususları barındırması, sûrenin evvel emirde Mekke dönemine hitap ettiğini göstermektedir. Bu husus muhatabın hâlihazırda içinde bulunduğu yaşam şartlarıyla doğrudan ilişkilidir. Buna göre sûrenin ana konusunun, istenilenden çok uzak bir noktada hayat süren Mekke toplumunda bir yaratıcı tasavvuru oluşturmak ve inanç dünyalarını tevhid temeline dayanarak inşa etmek olduğu söylenebilir. Hedeflenen bu hususu gerçekleştirecek olan vahiydir. Zira vahyin, Mekke toplumunda dönüşüm ve değişimi sağlayacak olması ve onların içinde bulundukları gafletten uyanması için Allah Teâlâ tarafından hali hazırdaki sürecin şartlarına uygun düşecek bir biçimde uyarma ve farkına varmalarını sağlama bağlamında ciddi bir işlevi vardır. Dolayısıyla diğer bütün sûreler gibi Neml Sûresi de yaşanan ortamın gerektirdiği üslûp ve içerik özelliklerini barındırmaktadır. Bu noktada, Mekkî-Medenî ayrımı konusunda zikredilen görüşler akla gelmemelidir. Bu husus çalışmamızın kapsamı dışındadır. Bizim kastettiğimiz, Neml Sûresi'nin içerik itibarıyla nâzil olduğu dönemdeki toplumsal şartlarla uyum içerisinde olduğudur.

Kaynaklarda belirli bir nüzûl sebebi zikredilmemekle birlikte Neml Sûresi'nin, Hz. Peygamber'in risâletinin on yıllık Mekke dönemini kapsayan bölümünün ortalarında nâzil olduğu düşünülmektedir.⁴³ Diğer taraftan Neml Sûresi'nin, nüzûl tertibi itibariyle Habeşistan hicretiyle isrâ hadisesi arasında nâzil olan Şu'arâ Sûresi'nden sonra indiği de söylenmiştir.⁴⁴ Bu tertip Suyûtî'nin (911/1505) eseri *el-İtkân*'da da Mekke'de inen sûreler sırasında bu şekilde geçmektedir.⁴⁵ Mekkî sûrelerin sayısından⁴⁶ hareketle Neml Sûresi'nin kırk sekizinci sırada nâzil olmuş olmasının, Mekke döneminin on yıllık bir zaman dilimini kapsadığı da göz önünde bulundurulduğunda sûrenin nüzûl zamanı ile uyum içerisinde olduğu söylenebilir. Bu husus, sûrenin içeriği itibariyle düşündüğümüzde de söz konusu zamana uygun düşmektedir. Zira sûrenin başından ortasına kadar geçmiş peygamberlerin karşılaştıkları olaylara dair anlatımlar gerçekleştirilmiş; son kısma gelindiğinde ise konu ve hitap Hz. Peygamber'e bağlanmıştır. Bu bize ilk beş-altı yıllık dönemde çeşitli sıkıntılarla karşılaşmış Allah Resûlü'ne, hem doğrudan kendisine yönelik hitaplarla hem de önceki peygamberlerin yaşadıkları hususlara dair bilgilerle Allah tarafından bir teselli ve destek verildiğini göstermektedir.

Nitekim yaşanan zor şartları daha net anlamak açısından Mekke döneminin ortalarında gerçekleşen (M 615) Habeşistan hicreti önemli bir örnektir. Bu dönemde müşrikler Müslümanlara karşı kin beslemekten tutun da Hz. Peygamber hakkında gıybet, iftira hatta suikast boyutuna varan eylemlerde bulunmuşlardır.⁴⁷ Bu sebeple Hz. Peygamber bazı Müslümanları müşriklerin zulmünden bir nebze olsun uzaklaştırabileceği düşüncesiyle Mekke'den uzaklaştırma gayretine girmiştir. Netice olarak o gün için en güvenli yer olan Habeşistan'da karar kılınmıştır. Söz konusu hicretin öncesi ve sonrasında yaşananlar düşünüldüğünde Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı ağır ve büyük tepkilerin ortaya konduğu açıktır. Müşrikler o an için tahammül edilemez davranışlarda bulunarak Müslümanlardan bazılarını hicrete mecbur bırakmışlar ve yine bu baskılarını Habeşistan hicretinden sonra da doğrudan

⁴³ İshak Yazıcı, "Neml Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 5 Şubat 2022).

⁴⁴ Abdülmute'al es-Saidî, *Edebî Mesaj Kur'an*, çev. Hüseyin Elmalı (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları 2006), 383.

⁴⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1997), 1/24.

⁴⁶ Ulûmu'l-Kur'an kaynaklarına bakıldığında farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kabule göre 86 sûre Mekkîdir. Ayrıntılı bilgi için bk. DİA "Sûre" maddesi (Erişim 7 Ocak 2022).

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakât*, çev. Musa Kazım Yılmaz (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 1/188.

Hız. Peygamber'in üzerinde yoğunlaştırarak devam ettirmişlerdir.⁴⁸ İşte Mekke toplumunun genel yapısına bir hitap ve kıssalarla Hız. Peygamber'i destekleyen bir içeriğe sahip olan Neml Sûresi'nin böyle bir süreçte nâzil olduğu söylenebilir.

2.2. Mekke'nin İslam Öncesi Sosyolojik Yapısı ve Din Algısı

Bu bölümde Neml Sûresi'nin Mekke'de nâzil olması hasebiyle bölgenin genel yapısına değineceğiz. Yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi sûrenin evvel emirde Mekke toplumuna hitap etmesi meselesini bu bölümde, Mekke'nin İslam'a kadar var olagelen yapısal unsurlarına kapsamlı yaklaşılarak ele alacağız. Böylelikle İslam öncesi ve dolayısıyla sûre öncesi arka planın daha net algılanmasını hedeflemekteyiz. Zira bu böyle bir yaklaşım, bütünü görmek açısından önem arz etmektedir.

Coğrafyanın genel yapısı itibariyle Arabistan ismi, sami dillerinde "urbe" kelimesinin "çöl ve çıplak ova" manasına nispetle verilmiştir. Nitekim bölgenin büyük bir kısmının çöl ve kurak yapıda olması bunu destekler niteliktedir. Bu iklim ve coğrafya şartları, duruma göre ve gruplar halinde yaşayan, hadarî ve bedevî diye nitelendirilen toplulukların oluşması sonucunu doğurmuştur. Hal böyle olunca kabile yaşantısı söz konusu olmuştur. Tarihçilere göre kabileler üç kısma ayrılmıştır. Bunlar: İslamiyet öncesi soyu kesilmiş yok olup gitmiş Arab-ı Bâide kabileleri, Arab-ı Bâide'nin yerini almış Arab-ı Âribeler ve Hız. İsmail'in neslinden gelenlerden Hicaz bölgesine yerleşmiş olan Arab-ı Müsta'rabe kabileleri. Mekke'de İslam'ın gönderilmesinden önce bunlardan varlığını devam ettiren iki kabile Arabistan'ın yerli halkını oluşturmaktadır.⁴⁹ Dolayısıyla İslam ile muhatap olmuş ilk topluluk bunlar veya bunların soyundandır denebilir.

Arabistan coğrafyası bağlamında düşünüldüğünde kabile merkezli yaşam, İslam öncesi dönemin esas yaşam şekliydi. Güçlü bir merkezî otoritenin yokluğu, yönetim hususunda birliğin sağlanamamasına neden olmuş, dolayısıyla her kabileye kendi gücü nispetinde varlığını devam ettirebilme imkânı vermiştir. Öyle ki bu ortamda, üzerine düşen görevleri yerine getirmeyen ya da kabilesine karşı fiilî veya sözlü olarak zarar getirecek davranışlarda bulunan kabile mensuplarından birinin, kabilesiyle

⁴⁸ Hakkı Dursun Yıldız vd. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 212, 216.

⁴⁹ Mevlânâ Şibli Numânî, *Sîretü'n-Nebî Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1977), 1/85-86.

bağının koparılmasına varana dek büyük cezalara muhatap olması söz konusuydu.⁵⁰ Nitekim yukarıda bahsi geçtiği üzere bazı Arap kabilelerinin varlığını devam ettirememesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Zira güçlü bir yönetim olmadan varlığını uzun süre devam ettirmek pek de mümkün değildir. Bununla birlikte irili ufaklı kabilelerin varlığı, kabileler arası çekişmeler ve anlaşmazlıkların ortaya çıkması ihtimalini arttırmış; potansiyel bir kan davası/savaş sebebi olarak varlığını korumuştur. Bu husus da kendi çapında güçlü olanların varlığının devamına; zayıf kalanların ise isimlerinin dahi silinip gitmesine sebep olmuştur.

Hiz. Peygamber'in yirmi üç yıllık risâlet vazifesine başladığı dolayısıyla İslâm'ın doğduğu bölge olan Arabistan yarımadası, bünyesinde Mekke, Medine ve Tâif gibi sosyo-kültürel ve dinî açıdan önemli şehirleri barındırır. Başta Mekke olmak üzere bu şehirlerin İslâm öncesi dönemdeki sosyolojik ve dinî yapısının, İslâm'ın doğuşunun bu bölgede meydana gelmesini anlamlandırma noktasında veri sağladığı söylenebilir. Bu üç şehrin en önemlisi olan Mekke, bünyesinde Kâbe'yi barındırması hasebiyle dinî, bununla bağlantılı olarak ticarî faaliyetlerin yoğun olduğu ekonomik bir merkez konumundadır. Genel itibariyle putperestlik inancını benimseyen Mekkeliler arasında Hristiyanların da var olduğu söylenmiştir. Bölgenin diğer önemli şehri Medine, Yahudilerin, az sayıda Hristiyanın ve çeşitli Arap kabilelerinin yaşadığı bir yer olarak kayıtlanmıştır. Sakîf Kabilesi'nin yaşadığı ve Hiz. Peygamber'in tebliğ maksadıyla ziyaretinde yaşananlar nedeniyle akıllarda olumlu algı bırakmayan Tâif ise bölgenin, tarım ve ziraat hususunda gelişmiş olan şehridir.⁵¹ Ayrıca Tâif halkının, Kâbe'de bulunan Hacerülesved'in muadili saydıkları bir taş Beytürrabbe isimli binada muhafaza ederek orada ibadet ettikleri yönünde bilgiler verilmiştir. Bu durumun, Mekkelilerle aralarında yaşanan çekişmeler sebebiyle gerçekleştiği zikredilmiştir.⁵²

Arabistan bölgesinin ve Arapların cahiliye terimiyle nitelendirildikleri bilinen bir gerçektir. Bu terimin İslâmî dönemde ortaya çıktığı ve İslâm devrini, öncesinden ayırt etmek üzere kullanıldığı zikredilmiştir. İslâm'ın iddia edip önerdiği inanç, davranış ve ahlâk ilkelerini İslâm öncesi dönemden ayırtmak kastıyla sahabe tarafından da kullanılmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de "*Hani inkâr edenler kalplerine*

⁵⁰ Sami Kılınçlı, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Kabileler Arası Rekabetin İslâm Davetine Yansımaları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (Haziran 2012), 59-60.

⁵¹ Adnan, Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hiz. Muhammed (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)* (Konya: Fecr Yayınevi, 2007), 47-51.

⁵² M. Sabri Küçükbaşcı, "Sakîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Şubat 2022).

taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi.”⁵³ âyetinde zikredildiği üzere cahiliye döneminin tasvip edilmeyen, hoş karşılanmayan hususlar barındırdığına işaret olunmuştur. Dolayısıyla ilk Müslümanlar bu terimi kullanarak kibre, taassuba, kabileler arası kan davalarına, barbar düşüncelere ve putperestlik gibi unsurlara götüren kısacası İslamî prensiplere muhalif olan cahiliye örf ve adetlerini kastetmişlerdir.⁵⁴

Bölge, İslam öncesi dinî yapısı bağlamında düşünüldüğünde din çatısı altında zikredilebilecek birçok unsuru barındırmaktadır. Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi Putperestlik, Mecûsîlik, Yahudilik, Hıristiyanlık bunların başlıcalarıdır. Tabi bu sayılan dinler o dönem için aslî formundan uzak, insanlar tarafından dâhil edilmiş farklı birçok uygulamayı içeren bir yapıda kendini göstermiştir. Bununla birlikte, Hz. İbrahim’in tevhid inancı temeline dayanan Haniflik dini, mensubu az da olsa bölgede varlığını koruyan inançlardandır. Her ne kadar yukarıda sayılan aslı bozulmuş dinlerin baskınlığı ve putperest inancın yaygınlığı ortada olsa da akıl ve basiret sahibi kimseler cansız varlıkları ilah görecektense kadar alçalanlara muhalefet etmişlerdir. Fakat sayıca az olan bu grup, karşısında daha güçlü bir yapı olması sebebiyle etkisini gösterememiştir. Bununla birlikte söz konusu baskın dinler bile Arapların kendi katı inançlarını değiştirememiş aksine bu dinlerden işlerine gelenleri uyguladıkları ancak ana çerçeveyi de kabul etmedikleri gözlenmiştir. Kısacası onlar batıl inanışlarına devam etmişlerdir.⁵⁵

Fıtratının bir gereği olarak dinî duygular hususunda bilme ve gelişme ihtiyacı olan insanoğlu, yaşamını her ne şekilde biçimlendirmiş olursa olsun bu ihtiyacından uzaklaşamaz. Yani insan dinî duygularla, yaşamı içerisinde her an ortaya çıkabilecek şekilde irtibat halindedir. Bu irtibat kişiyi, ilâhî ve tabiatüstü bir varlık düşüncesine götüren duygular çerçevesinde oluşur. Kısaca dinî duygular, insan zihninde kaybolmayan, her an zuhur edebilecek vaziyette bulunan ve genel anlamda insanlığın meylî olan bir husustur.⁵⁶ Buradan hareketle çok tanrılı inançlarda da olduğu üzere varlığı vücuda bürüyen ve hayatı bu varlığa bahşeden bir üstün varlık fikri İslam öncesi Arap toplumunda da vardır. Ancak onlar, kendilerini yaratıcıya ulaştıran ve

⁵³ el-Fetih 48/26.

⁵⁴ Mustafa Fayda, “Cahiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Şubat 2022).

⁵⁵ Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed - Sîretü'n-Nebî*, çev. Yusuf Karaca (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 1-2/100-103.

⁵⁶ Abdurrahman Okuyan, “Arap Yarımadası’nda İslâm Öncesi Dini Yapı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Aralık 2018), 108.

yaratıcının bir parçası değerinde gördükleri putları da kutsal saymış, onları bir anlamda küçük ilahlar olarak görmüşlerdir. Bu yönüyle onların yaklaşımı, yapısal olarak çok tanrılı inançların tanrı fikriyle eşdeğerdir. Kur'ân-ı Kerîm bu hususu “*Şâyet o inkârcılara: ‘Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?’ diye soracak olsan, hiç tereddütsüz, ‘Allah’tır.’ derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?’*” ve “*Yine onlara, ‘Göklerden su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?’ diye sorsan, hiç tereddütsüz ‘Allah’tır.’ derler. De ki: Hamd Allah’a mahsustur; ama onların çoğu akıllarını kullanmazlar.*”⁵⁷ âyetleriyle gün yüzüne çıkartarak eleştirir. Böylece aslında her şeyin farkında oldukları ancak fikrî, bireysel veya toplumsal birtakım uygulamalardan ve inançlardan vazgeçemedikleri için söz konusu hâl üzere yaşamlarını sürdürdüklerine dikkat çeker.⁵⁸ Bu durum, onların Cahiliye Arapları olarak nitelenmesinde temel dayanak ve kaynak noktası olarak değerlendirilebilir. Nitekim onların, çevrelerindeki Hristiyan, Yahûdî ve Haniflik gibi dinî unsurların makul ilkelerine bile zıt bir duruş sergilemede ısrarcı olmaları, söz konusu nitelemenin isabetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Yukarıda zikredilen hadiseler silsilesinden sonra Arapların ne var olan yaşam biçimi ne de münasebet kurduğu unsurların hayat algısı ideal olarak nitelenebilecek seviyededir. Tam aksine burada, varlığını maddeleştirmiş istikametsiz bir insan topluluğu söz konusudur. Bu noktada böylesi bir ortamda insanlara rehber olacak, istikametini çizecek tutarlı ve insana rûhî boyutunu hatırlatacak bir din ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu çerçevede, şimdi zikredeceğimiz şu süreci görmek meselenin bütününe algılamak açısından anlamlıdır;

İnsanlık tarihi, bütüncül bir bakışla kesintisiz bir şekilde birbirinin ardı sıra zuhur eden hâdiselerin, sebeplerin ve sonuçların ilişkisinden hareketle şekillenmektedir. Buna göre ilk insanın yaratılışından itibaren meydana gelen her hususun birbiriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilintisi bulunmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursak; şâyet bir insan var olmuşsa öncesinin soyundan ve onun devamı olarak var olmuştur. Bir hadise meydana gelmişse öncesinde yaşanan bir durum ile bağlantısı vardır, ondan etkilenmiştir. Yine meydana gelen bir hadise, sonrasında karşılaşılabilecek bir olaya/duruma cevap yahut karşılaşılan bir probleme çözüm olabilecektir. Tıpkı bu örnekler gibi İslam dini de Allah’ın insanlık tarihinin

⁵⁷ el-Ankebût 29/61-63.

⁵⁸ Mehmet Alıcı, “Cahiliye Arabı Bir Peygamber Bekliyor muydu?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (Nisan 2018), 118-119.

başından bu yana koyduğu ilkelerin devamı, destekleyicisi yahut O'nun razı olmadığı hoş görmediği hususların karşısında duran ve yeni bir söylemle insana rehber olma bakımından başta ifade ettiğimiz hâdiseler zincirinin bir halkasıdır.⁵⁹

Her ne kadar İslam öncesi Arap toplumunun yukarıda çerçevesini çizdiğimiz din algısı, duygularından yaşam biçimlerine kadar geniş yer tutmuş olsa da akıl ve mantık sınırlarından uzak, sürdürülebilir olmayan bir yapıda olması yeni bir söylemin varlığını gerekli kılmıştır. Bu söylem, örneğin yeri gelmiş Yahûdîlik; yeri gelmiş Hristiyanlık, yeri gelmiş Hz. İbrahim'in dini Haniflik olarak nitelenmiştir. Ancak ardı sıra ortaya konan bu silsilenin gerçekleşmesine sebep olan insan toplulukları ne tükenmiş ne de bir uyarı olarak söylemden vazgeçilmiştir. Bu süreç ilk insanın yaratılmasından son din İslam'ın gönderilmesine kadar devam etmiştir denebilir. Buna göre evvel emirde Arap toplumuna bir uyarı, bütüncül manada ise tarihin, hadiseler zincirinde bir halka olması bakımından geniş perspektiften dar çerçeveye sırasıyla; İslam dininin gönderilmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmesi ve Neml Sûresinin Hz. Peygamber'e vahyedilmesinin, sosyolojik yapı ve İslam öncesi dönem hakkında fikir üretme bağlamında ipuçları verdiği söylenebilir.

2.3. Sûrenin Nâzil Olduğu Ortam

Yukarıda sûrenin nüzûl zamanı bağlamında temel hareket noktası olarak Habeşistan hicretini baz almıştık. Dolayısıyla o dönemde yaşanan hadiselerle yüzeysel olarak değinmiştik. Bu başlık altında da sûrenin net bir nüzûl tarihi bulunmamasından ötürü temel hareket noktası olarak belirlediğimiz Habeşistan hicretine ve bu hicretin öncesinde ve sonrasında yaşanan hadiselerle odaklanarak bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Böylelikle sûrenin nâzil olduğu ortamı tanımanın, sûrede kastolunan mana ve mesajları anlamayla doğru orantılı olduğu düşüncesiyle bir neticeye varacağız.

Genel anlamda Hz. Peygamber ve Müslümanların Mekke döneminde yaşadıklarını ifade etmesi bakımından şu hadise oldukça dikkat çekicidir: “Bir meclis ortamında sahabeden Mikdad b. Esved'e Resûlullah'ı hayatta iken görememiş bir adam gelmiş ve “Resûlullah'ı gören şu iki göze ne mutlu, vallahi senin gördüklerini ben de bizzat görmek ve şahit olduklarına şahit olmak isterdim.” kabilinden sözler sarf etmişti. Daha sonra Mikdad b. Esved ona dönerek: Siz o devirde yaşasaydınız Hz.

⁵⁹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yenişafak Yayınları, 2003), 1/11.

Peygamber’e karşı nasıl davranacağınızı bilemezsiniz. Pek çok topluluk onunla beraber olmasına karşın ona boyun eğmemiş ve Allah’tan getirdiklerini tasdik etmemişti. Onun yaşadıkları fetret ve cahiliye konusunda diğer tüm peygamberlerin yaşadıklarından daha şiddetliydi”⁶⁰ diye mukabelede bulunmuştur.

Bilindiği üzere hicrî 610 yılında vahyin nüzulü ile birlikte Hz. Peygamber’in yakın civarında bulunan Hz. Ebubekir, Hz. Hatice, Zeyd gibi kimseler İslam’ı ilk kabul edenlerdir. İlerleyen süreçte Habbâb, Ammâr, ve Sümeyye gibi kimseler, Hz. Peygamber’in İslam davetini kabul ettiklerini açıkça ilan etmişlerdir. Hal böyle iken Şu‘arâ Sûresi’nin “*Önce en yakın akrabalarını uyar! Sonra sana uyan müminleri kanatların altına al!*”⁶¹ âyetleri nâzil olunca tebliğ vazifesi artık açıktan yapılmaya başlanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber’in amcaları başta olmak üzere kırk kadar kişiye yemek vermesi karşısında Ebû Leheb’in, davetlileri Hz. Peygamber’in aleyhine kışkırtması ve cemiyetin dağılıp gitmesi hadisesi bu âyetlerin nâzil olmasını müteakip gerçekleşmiştir. Söz konusu topluluktan olumlu bir cevap alamayan Hz. Muhammed (s.a.s.) bu kez davetini Mekkenin diğer mensuplarına yöneltmiştir. Neticede yüksek bir yer olması sebebiyle Safâ Tepesi’ne çıkıp tevhidi ilan etmesine karşın yine Ebû Leheb’in karışması, Hz. Peygamber’in maksadını engellemiştir. Tevhide yapılan gizli çağrının üç yıl devam ettikten sonra açıktan yapılmaya başlandığı düşünülmektedir.⁶² Müslümanlar için zor şartlarda geçen bu dönem, Hz. Hamza’nın Müslüman olmasıyla birlikte onlar için olumlu yönde bir ivme kazanmıştır. Hz. Hamza’nın Müslüman olması Mekkeliler için büyük bir kayıptı. Zira o, heybetiyle ve cesaretiyle karşısındakine korku veren bir kimseydi. Hal böyle olunca onun Müslüman olması Mekkelilerin zoruna gitmişti. Bunun üzerine Mekkeliler, görünüşte geri adım atmış gibi olsalar da taktik değiştirerek Hz. Peygamber’e onun kabul edebileceğini düşündükleri çeşitli teklifler götürmüş ve onu davasından vazgeçirmeye çalışmışlardır. O, tüm bu teklifleri kabul etmeyerek davasından taviz vermemiştir. Ardından Ebû Cehil’in Hz. Peygamber’e karşı suikast planı da işe yaramayınca Mekkeliler Müslümanlara karşı hem ekonomik hem sosyal baskı ve işkencelerle saldırılarını topyekûn artırarak devam ettirmişlerdir. İslam’ı kabul ettiği için kızgın kumlara yatırılan Bilal-i Habeşî, Hz. Ebubekir satın alıp azâd etmeden önce çetin

⁶⁰ M. Yusuf Kandehlevî, *Hayatü’s-Sahabe*, çev. Cengiz Yağcı - Mehmet Karabulut (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2009), 1/266.

⁶¹ eş-Şu‘arâ 26/214-215.

⁶² İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/186-187.

işkencelere maruz kalan köle kadınlar, Kâbe’de Müslümanlığını açıkça ilan etti diye müşriklerce bayılana kadar dövülen Ebû Zerr bu saldırılara uğrayanlardan bazılarıdır. Tabiidir ki bulunduğu makamın önemi, kendisine tâbî olanların lideri ve davanın önderi olması bakımından maddî ve manevî işkencenin en büyüğü ile karşı karşıya kalan Hz. Muhammed (s.a.s.) bu saldırılardan en çok etkilenen isim olmuştur. Bu hal üzere iken dahi yılmadan, bıkmadan kendini düşünmeden tebliğine devam etmiştir. O’nun için asıl endişe ve üzüntü verici olan çevresinde bulunan Müslümanların maruz kaldığı işkenceler olmuştur.

Hz. Peygamber, vahyin nâzil olmasından o zamana dek şiddetlenerek devam eden baskı ve işkenceler neticesinde hicrî 615 yılında Habeşistan’a hicret emri vermiş, fakat baskılar sürmeye devam etmiştir. Hatta Müslümanların Habeşistan’a gidip kral tarafından kabul görmesi, dinlerini rahatça yaşayıp yayabilecek olmaları düşüncesinin müşrikleri çileden çıkardığı söylenebilir. Buna Hz. Ömer’in Müslüman olması da eklenince Mekkeliler açısından işler iyice çığırından çıkmıştır. Ancak onlar yine de vazgeçmemişler; Müslümanların alanlarını kısıtlayıcı, ihtiyaçlarını tamamıyla engelleyici tedbirler almak suretiyle baskılarına devam etmişlerdir.⁶³ Bu süreç bize şunu göstermektedir: Hz. Peygamber ve ona tabi olan Müslümanlar kesintisiz bir şekilde fiilî, psikolojik, sosyal ve ekonomik anlamda zor zamanlar geçirmişlerdir. Ancak davalarından vaz geçemeyip Allah’a sığınarak bunlara katlanmışlardır. Habeşistan hicretini İslam’ı yaşatma anlamında bir nefes bilerek Hz. Hamza ve Hz. Ömer gibi şahsiyetlerin Müslüman olmasıyla kuvvet bulmuşlardır. Müşriklere karşı bireysel çapta da olsa tepkide bulunmaya başlamışlardır.

Bu anlatılanlar çerçevesinde vahiy, peygamber kıssaları ve ahiret konularını muhtevî olan Neml Sûresi’nin, merkez noktası Habeşistan hicreti olan ve Müslümanların maddî-manevî büyük zorluklar yaşadıkları bir ortamda nâzil olduğu söylenebilir.

2.4. Neml Sûresinin Önceki ve Sonraki Sûre ile Olan Bağlantısı

Bu bölümde Neml Sûresinin Mushaf tertibine göre kendinden önceki Şu‘arâ Sûresi ve kendisinden sonraki Kasas Sûresi ile olan bağlantısı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlantının önemi, sûreler arası ilişki tespit edildiğinde daha net bir şekilde anlaşılacağı kanaati taşımaktayız.

⁶³ İ. Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 2/48-52.

Mushafta Neml Sûresi'nin öncesinde Şu'arâ Sûresi, sonrasında ise Kasas Sûresi bulunmaktadır. Bu sıralamanın nüzûl tertibinde de aynı şekilde olduğuna dair net bir bilgi bulunmadığı için bu başlık altında yapılacak değerlendirmeler, sûrelerin mushaf tertibindeki sıralaması esas alınarak yapılacaktır.

Üç sûrenin de ilk âyetinin hurûf-u mukattaa ile başlaması ve bu hurûf-u mukattaa'yı aynı harflerin oluşturmaları (Şu'ara: طسم, Neml: طس, Kasas: طسم) dikkat çeken bir benzerliktir. Bundan sonra gelen ikinci âyetlerde ise vahye ve Kur'an'a vurgu yapılmış olmasının üç sûrede de ortak olduğu görülmektedir.⁶⁴ Öte yandan üç sûrede de geçmiş peygamber ve kimselerin kıssaları önemli ölçüde yer kaplamaktadır. Şu'ara Sûresi'nde Hz. Musa'nın tebliğ mücadelesi, Hz. İbrahim'in tevhid ilanı, Hz. Sâlih'in kıssası, Hz. Nuh ve kavmi gibi konular işlenirken, Neml Sûresi'nde Hz. Dâvud, Hz. Musa ve Hz. Süleyman'ın mücadelelerine dair kesitler sunulmaktadır. Kasas Sûresi'nde de öncesindeki sûrelere benzer olarak ve adeta onları tamamlar nitelikte Hz. Musa ve Hz. Şuayb'ın yaşadıklarına dair anlatımlar bulunmaktadır. Servet ve malıyla ünlenmiş Karun kıssası ve onun akıbeti de bu sûrede mevzu bahis edilmiştir. Bu yönüyle üç sûre kıssalar manzumesi olarak adlandırılabilir.

Sûrelerin muhtevasında yer alan ifadeler bağlamında değerlendirildiğinde her üç sûrede de ilim ve hikmet kavramlarına yer verildiği müşahede edilmektedir. Bununla birlikte ilim ve hikmetin Allah tarafından elçilerine veya dilediği kimselere verildiğinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda söz konusu sûrelerde, Hz. Musa'ya bahşedilen hikmet ve ilim,⁶⁵ Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman'a lütfedilen ilim ve hikmet⁶⁶ ve Karun'un servetine kanıp makamına imrenenlerin karşı cephesinde bulunanlar olarak nitelenebilecek ilim sahibi kimselerin⁶⁷ zikredildiği görülmektedir. Şu'arâ, Neml ve Kasas Sûreleri bir bütün olarak ele alınacak olursa bu bütünlüğün muhtevasının hüküm sahibi peygamberler ve onlarla ilişkili kimselerin hadiseleri olduğu söylenebilir. Râzî'nin tespitlerine göre mezkûr üç sûre bir bütün olarak özetlenecek olursa burada anlatılan peygamber kıssalarının, tebliğ mücadelesinde yaşanan zorlukların sadece Hz. Peygamber'e mahsus olmadığının görülmesine matuf olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle bu sûrelerde anlatılan kıssalarda Hz. Peygamber için bir teselli söz konusudur. Örneğin Hz. Nuh'un dokuz yüz elli yıl boyunca devam

⁶⁴ Bk. eş-Şu'arâ 26/2; en-Neml 27/2; el-Kasas 28/2.

⁶⁵ eş-Şu'arâ 26/21; el-Kasas 28/14.

⁶⁶ en-Neml 27/15.

⁶⁷ el-Kasas 28/80.

eden çağrısına rağmen kavminin onu yalanlaması hadisesi Hz. Peygamber için ciddi bir örnek ve teselli vesilesidir. Öte yandan vahiyle sabit bu anlatıların Hz. Peygamber'in elçiliğine delil olduğu açıktır. Geçmişe dair bu denli fazla örneğin sunulması insanın yapabileceği sınırın üstünde olup ancak ilâhî bir gücün elçisi aracılığıyla insanlara bildirmesi ile söz konusu olabilir. Dolayısıyla bu da Hz. Peygamber'in peygamberliğine delildir.⁶⁸

Şuarâ Sûresi'nin başında Hz. Peygamber'e hitaben zikredilen “(Ey Muhammed!) İnanmıyorlar diye âdeta kendini helâk edeceksin!”⁶⁹ âyetinden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber, iman etmeyenlere ve onların tebliğ karşı takındığı olumsuz eylem ve tavırlarına epeyce üzülmüş, bu hadiseler karşısında kendini adeta harap etme noktasına gelmiştir. Tabiri caizse bir tarafta inkârcıların İslam'a karşı şiddetli muhalefetleri, diğer tarafta onların bu tavırları karşısında ruhu daralmış, bu hâlin çözümünü düşünmekte olan, davasını ilan etmekle yükümlü bir peygamber bulunmaktadır. Böylesi bir tablonun bulunduğu bir ortamda geçmiş peygamberlerin imana daveti ve kavimlerinin ilâhî çağrıya karşı takındıkları inkârcı tavırların peş peşe nâzil olan bu üç sûre içerisinde yoğun bir şekilde konu edilmesi manidardır. Kısaca, Şu'arâ Sûresi ile Hz. Peygamber'e, inkârcıların şiddetli muhalefetiyle karşılaşanların ilkinin kendisi olmadığı telkin edilerek buna dair birçok örnek anlatılmış; Neml Sûresi'ndeki Belkıs örneğinde olduğu gibi Hak olana meyilli ve uyumlu kimselerin varlığının haber verilmesi ile tebliğ mücadelesindeki ümidi ve motivasyonu tazelenmiş; Kasas Sûresi'nin sonu itibarıyla de istikamet üzere davasında sabit kalması ve tevhide sıkıca bağlanması emredilerek yaşanan sıkıntıların elbet geçeceği ve feraha ulaşılacağı imasında bulunulmuştur.⁷⁰ İşte bu üç sûre arasında yukarıda sayılan ortak yönlerle birlikte baştan sona kompozisyon niteliğinde bir bütünlük söz konusudur.

2.5. Sîret Bağlamında Kıssanın Tahlili

Çalışmamızın ikinci bölümünün başından itibaren değinilen hususlar, odak noktamız olan kıssanın tarihî ve sosyo-kültürel arka planını oluşturmaktadır ki bunlar

⁶⁸ Razî, *Mefâtihu'l Gayb*, 24/176, 222-224.

⁶⁹ eş-Şu'arâ 26/3.

⁷⁰ el-Kasas sûresi 85. âyetinde zikredilen 'döndürülecek yer'den maksadın cennet, ahiret yurdu ya da Mekke olduğu yönünde görüşler belirtilmiştir. (Bk. Taberî, 18/346-351.) Ayrıca Hz. Peygamber yaşadığı sıkıntılar ve baskılar neticesinde Medine'ye hicret etmek durumunda kalmıştır. Ancak bu âyetle de işaret olduğu üzere sonunda yine Mekke'ye döndürüleceği ima edilmiştir.

kıssanın daha iyi anlamlandırılması için göz önünde bulundurulması gereken bilgilerdir. Bölümün bu başlığı altında ise Neml Sûresi'nin 15-44. âyetlerinde zikredilen Hz. Süleyman-Belkıs kıssasının tefsir kaynaklarında nasıl ele alınıp yorumlandığına değinerek her bir âyetin Hz. Peygamber'in sîretinde karşılık bulabilecek anlamları, olguları veya ilkeleri belirlemeye çalışacağız. Bunu gerçekleştirirken kıssanın içerisindeki bölümleri esas alarak âyetleri bazen gruplar halinde bazen de tek tek ele alacağız.

2.5.1. Hz. Süleyman'ın Hükümdarlığı

*“Andolsun! Biz Dâvûd’a ve Süleyman’a ilim verdik. Onlar, ‘Hamd, bizi mü’min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a mahsustur.’ dediler.”*⁷¹

Buradaki “ilim verdik” ifadesi ile Allah katından lütfedilen çeşitli ilimler kastedilmiştir. Bunların mahiyeti din ve hikmet bağlamında değerlendirilebilecek ilimlerdir. Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman'ın, kendilerine verilen ilimle insanların çoğundan üstün bir konuma gelmesi, ilim sahibi olmanın bir üstünlük göstergesi olduğunu vurgulamaktadır.⁷² Diğer taraftan söz konusu ilme sahip olmanın, özel bir kavrayışa sahip olmakla ilişkili olduğu değerlendirilmiştir. Zira bu âyette Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman'ın, diğer insanların sahip olmadığı bu kavrayışın kendilerine verilmesine karşılık olarak Allah Teâlâ'ya hamd etmeleri, *“Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın.”*⁷³ âyeti ile de bağlantılı olarak düşünüldüğünde, onların ilim sahibi olmakla insanların çoğuna üstün kılındıklarına dikkat çekilmiş olduğu, dolayısıyla ilmin bir üstünlük sebebi olduğu söylenebilir.⁷⁴ Beydâvî (685/1286), bu noktada ilmin önemine dair şu minvalde bir yorum getirir: İlmi diğer insanlara değil de kendilerine verdiği için Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman'ın Allah'a hamd etmesi ilmin ve ilim sahibinin şerefini göstermektedir. Nitekim onlar da şükretmek suretiyle verilen bu ilmi, kendilerini faziletli olma derecesine taşıyan bir esas olarak görmüşlerdir. Ayrıca bu âyette âlim kişiye teşvik ve telkin vardır. Dolayısıyla kişi sahip olduğu üstün makama şükretmeli ve alçak gönüllü olarak her ne kadar ilim sebebiyle üstün olsa da o ilmin üstünde bir ilim; kendisi

⁷¹ en-Neml 27/15.

⁷² Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Haķā'ıku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf Alî Bûdeyvi (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 2/594-595.

⁷³ el-Mücadele 58/11.

⁷⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkâmi'l Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 16/112.

üzerinde de faziletli bir âlim olabileceği düşüncesini taşımalıdır.⁷⁵ Bu âyetle ilgili Mevdûdî'nin (1979) yorumu da dikkat çekicidir. O, bu âyetle zikri geçen ilmin, Firavun'un içerisinde bulunduğu cehaletin zıddı olduğunu ifade etmiştir. Zira Firavun da Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman'a verilen imkânlarla sahipti. Ancak Firavun'un bu imkânları cehaletle Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman'ın ise ilimle kullanması onları birbirlerinden tamamen zıt özelliklere sahip şahsiyetler haline getirmiştir.⁷⁶ Dolayısıyla Allah'tan bir lütuf elde edip alçak gönüllüğünü koruyan kişi ile Allah'ın bu lütfunu aksi istikamette kullanarak güç, makam ve saltanatı ile böbürlenip kibrini büyüten kişi arasındaki farkı oluşturan, ilim sahibi olmak ve bu ilmi şükür ve tevazu ile kullanmaktır.

Söz konusu âyet bağlamında ifade edilen bu yorumlardan hareketle Allah Teâlâ'nın bazı kullarına üstünlük sağlayıcı birtakım lütuflarda bulunduğu görülmektedir. İlim ise bunların başında gelmektedir. Dinin insanlara ulaştırılmasında, toplumun adalet, ahlâk ve istikamet üzere olmasında örnek ve önder şahsiyet olan peygamberler de Allah'ın bahsettiği bu ilmi taşımaya ehil kimselerdir. Hz. Peygamber'e lütfedilen Kur'ân, ilimlerin üstünde ilim, tüm parçaları toplayan bir bütün özelliği taşımaktadır. Hem lafız hem de anlam olarak düşmanlarını dahi hayrete düşüren ve kendisine hayran bırakan Kur'ân'ın herhangi bir eğitim görmemiş Hz. Peygamber vasıtasıyla insanlara ulaştırılması ve yine Hz. Peygamber'in sarf ettiği hadislerin muhtevası, onun da Allah tarafından ilim ve hikmet ile lütuflandırıldığının göstergesidir. Bu lütufa sahip olmakla birlikte Hz. Peygamber, Hz. Davûd ve Hz. Süleyman gibi alçak gönüllülükle ve sadece görevini yaparak Allah'ın emrini yerine getirmiştir. Bu durum, âyetin sîret bağlamında ortaya çıkan anlamsal karşılığı olarak zikredilebilir.

*“Süleyman, Dâvûd'a varis oldu ve “Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur” dedi”*⁷⁷

Hz. Süleyman'ın Hz. Dâvud'a varis olmasından maksadın ve ilk akla gelen mananın ilim, hikmet ve peygamberlik makamı olduğu belirtilmiştir.⁷⁸ Âyetin

⁷⁵ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 4/156.

⁷⁶ Ebu'l Â'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 4/96.

⁷⁷ en-Neml 27/16.

⁷⁸ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 4/189.

devamında zikredilen “kuşdilinin öğretilmesi” de Allah Teâlâ’nın Hz. Süleyman’a has olarak verdiği mucizevî bir lütuftur. Bu, kavmine karşı peygamberliğinin delili olarak Hz. Süleyman’a verilmiş bir mucizedir.⁷⁹ Hz. Süleyman’ın tüm insanların olduğu kadar hayvanatın da hükümdarı olması dolayısıyla bu geniş hüküm alanından bir cüz olarak ona kuşdilinin öğretilmesinin özellikle zikredilmesi doğaldır. Kuşdilinin öğretilmesinin zikredilmesinin hemen ardından “her şeyden verilmiş olma” durumunun ifade edilmesi, Hz. Süleyman’a verilen hükümrancılığın boyutlarını insan aklının kavrayabilmesi açısından dikkat çekici bir üsluptur. Zira bütünü anlaşılması için bütünü oluşturan parçalardan bir örnek sunulmuştur ve seçilen örnek eşi benzeri görülmemiş bir kabiliyettir. Bütünü oluşturan parçalardan birinin bu denli çarpıcı bir örnek olarak seçilmesi, Hz. Süleyman’a verilen kudret ve hâkimiyetin genişliğini göstermektedir. Âyetin son kısmındaki ifade ise Hz. Süleyman’ın kendisine verilen bu büyük nimetlerin farkında olduğunu ve bunlar sebebiyle Allah’a ta’zimde bulunarak O’na şükrettiği anlaşılmaktadır.

Her kavimde istenilen etkiyi göstermemiş ve bu mucizelere muhatap olan inkârcıların tamamını inkârlarından vaz geçirememiş olsa da Allah’ın peygamberlerine verdiği mucizeler, onların peygamberliklerinin adeta bir belgesi mesabesinde. Hz. Peygamber’in en önde gelen belgesi hiç şüphesiz Kur’ân mucizesidir. Zira İslam’a muhalefet edip taarruz edenlere karşı Hz. Peygamber’in imdadına Kur’an çare olmuş ve o kendisine muâriz olan muhataplarına Kur’ân’la meydan okumuştur.⁸⁰

Hz. Peygamber, Allah’ın kendisine vermiş olduğu vahiy, yardım ve destek karşısında istikametinde sebat ederek şükrünü yerine getirmiştir. Dinin son peygamberi ve tüm insanlığa gönderilmiş olması yönüyle Hz. Peygamber hakkındaki şu ifadeler âyetin sîret bağlamındaki karşılığını göstermektedir: “Ben kıyamet günü Âdemoğlunun efendisiyim. Ancak bunu iftihar etmek için söylemiyorum.”⁸¹ hadisi şerifi Hz. Peygamber’in şükrünü gösteren bir ifadedir. Yani burada, söz konusu efendilik Hz. Peygamber’in şahsından değil, Allah’ın bahsettiği lütuftan kaynaklanmaktadır.⁸² Nasıl ki Hz. Süleyman “Bize kuşdili öğretildi bize her şeyden

⁷⁹ Ebü’l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü’l-İşârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahman (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2007), 2/413.

⁸⁰ Adil Bebek, “Kelam Literatürü Işığında Mucize ve Hz. Muhammed’e Nispet Edilen Hissi Mucizelerin Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (Ocak 2000), 147.

⁸¹ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuat Abdülbaki (Kahire: Dâru’t-Tibâati’l-Âmire, 1334/1916), “Fezâil”, 2278 (7/59).

⁸² Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru’l Münîr* (Dimeşk: Dâru’l Fikir, 2009), 10/300-301.

verildi” derken lütfedeni îma ederek Allah’a iltifatta bulunuyorsa Hz. Peygamber’in mezkûr ifadesini de bu minval üzere bir söylem olarak değerlendirmek mümkündür.

*“Süleyman’ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı.”*⁸³

Bu âyetten Hz. Süleyman’ın sadece insanları idare eden değil, cinlere ve kuşlara da hükmeden, ordusu bu üç sınıf varlıktan müteşekkil büyük bir hükümdar olduğu anlaşılmaktadır. Dahası bu üç sınıf topluluğa karşı geniş bilgi ve idrak sahibi olması hasebiyle her birinin başına yetkili komutanlar tayin etmiştir. Nihâî noktada Hz. Süleyman’ın, tarihte hiçbir fertte örneği bulunmayan bir başkomutanlık unvanıyla ordusunu sevk ve idare ettiği söylenebilir.⁸⁴ Âyetle ilgili *Münîr*’de geçen ifadeler ordunun yapısal özelliklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir: Söz konusu bu ordu belirli bir düzen içerisinde toplanıyordu. Böylelikle her bir sınıf kendi konumunu biliyordu ve diğerlerinin yerine geçme gibi bir durum söz konusu değildi. Bu denli kalabalık olmalarına rağmen emredildiğinde hareketten geri kalan olmuyordu. Bu durumun Hz. Süleyman’ın geniş ve büyük ordusunun başında ihtişam ve azametinin etkisi vesilesiyle gerçekleştiğini söylemek mümkündür.⁸⁵

Hz. Süleyman ile ilgili Enbiyâ Sûresi’ndeki *“Biz hüküm vermeyi Süleyman’a kavratmıştık. Zaten her birine hükümler ve ilim vermiştik. Dâvûd ile birlikte, Allah’ı tesbih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik.”*⁸⁶ âyeti yukarıdaki hususla bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Tefsir kaynaklarında değinildiği şekliyle kısaca Hz. Dâvud’un bir durum karşısında verdiği hükümden farklı olarak Hz. Süleyman’ın akla daha makul gelen bir hüküm vermesi hakkında olan bu âyet, Hz. Süleyman’ın mantık yetisini göstermesi yönüyle dikkat çekicidir. Zira bu meselede olduğu gibi yukarıda zikredilen orduları kusursuz bir şekilde sevk ve idare etmesi, benzer şekilde onun aklî muhakeme gücünü göstermektedir. Ancak elbette ki nihâî noktada -Enbiyâ Sûresi’ndeki âyette de vurgulandığı üzere- bu imkânı Hz. Süleyman’a tanıyan Allah Teâlâ’dır.

Neml sûresinin on yedinci âyetini Hz. Peygamber’in sîretinde zuhur eden şekliyle algılamaya çalıştığımızda ise şu şekilde bir fotoğraf gözümüzün önüne

⁸³ en-Neml 27/17.

⁸⁴ A. Lütfi Kazancı, *Peygamberler Tarihi Kur’ân’ın Tanıttığı Peygamberler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 504.

⁸⁵ Vehbe Zuhaylî, *Tefsiru’l Münîr*, 10/301.

⁸⁶ el-Enbiyâ 21/79.

gelmektedir: Hz. Peygamber'in bir kavme ya da topluluğa değil, tüm insanlığa gönderilmiş olması onun tüm insanlık için bir yol gösterici ve bir önder olduğu şeklinde anlaşılabilir. Öte yandan peygamberlerin fetânet sıfatına, yani “zeki ve dikkatli olma” özelliğine sahip olması bu hususla doğrudan ilişkilidir. Buna ek olarak fetânet, hassas derecede şuurlu olmayı, zihnin berraklığını ve çabuk kavrayışı ifade eder. Dolayısıyla peygamberler gönderildikleri toplumun içerisinde zekâ, ahlâk ve huy güzelliği yönünden kusursuz ve şahsiyet sahibi kimselerden seçilmiştir.⁸⁷ Bu itibarla Hz. Peygamber'in de bu sıfatı hâiz ve aklî muhakeme gücünün üst düzey olduğu su götürmez bir gerçektir. Örneğin İslam'ın ilk yıllarında Mekke'nin zor şartlarında olacakları ön görerek bazı Müslümanlara hicret emri vermesi, Uhud savaşında harbin nasıl seyredebileceğine dair öngöründe bulunarak okçuların bulundukları yeri terk etmemelerine dair şiddetle tembihte bulunması, Hz. Peygamber'in akla ilk gelen fetânet örneklerindendir. Genel çerçeve itibarıyla baktığımızda Hz. Peygamber'in önderi ve lideri olduğu toplumun her kesimine ulaşma, gerekli yerlere valilerini tayin etme ve İslam geniş coğrafyalara yayıldıkça oradaki topluluklara da bir şekilde ulaşım sorunlarını çözme ve ihtiyaçlarına cevap verme tavrıyla aslında büyük bir toplumu sevk ve idare ettiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

“Nihâyet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler.” dedi. Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek dedi ki: “Ey Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiği nimetlere şükretmeye ve razı olacağın sâlih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle sâlih kullarının arasına kat!”⁸⁸

Kıssanın başında Hz. Süleyman'ın kuşdilini bildiği haber verilmiş, burada zikredilen âyetlerde de Hz. Süleyman'ın saltanatı içerisinde kendisine verilen özel yetilerin bir diğeri olarak karıncaların Hz. Süleyman ile alakaları konu edilmiştir. Yani Hz. Süleyman kuşların yanında karıncaların da dilini anlayabiliyor olması söz konusudur. İlgili âyetler, Hz. Süleyman'a verilen özel halleri ihtiva etmesi bakımından örnekler sunmaktadır.

Karıncalarla alakalı İbn Kesîr (774/1373), arı peteğinin nizamı gibi karıncaların da yuvasının son derece muntazam olduğu, her karıncanın kendine ayrılan görevi ifâ

⁸⁷ Karagöz vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 178.

⁸⁸ en-Neml 27/18-19.

ettiği ve çoğu kez de akıl sahibi insanoğlundan daha bir tertip düzen içerisinde oldukları yorumunu getirir.⁸⁹ Buna göre Allah Teâlâ'nın bir lütfu olarak, Hz. Süleyman'ın kusursuz sevk ve idaresi vurgulanırken, bu idarenin içerisinde en küçük birimde dahi bir eksiklik ve açık olmadığına işaret edildiği düşünülebilir.

Hz. Süleyman'ın ordusundan korumak için karıncalardan birinin diğer karıncaları uyarmasını ince bir “karınca siyaseti” olarak değerlendiren Elmalılı'nın (1942) yorumu dikkat çekicidir.⁹⁰ Söz konusu karınca, diğerlerini Hz. Süleyman'ın ihtişamlı ordusunun ve bu büyük imkânların cazibesine kapılıp aslî görevlerini terk etme ihtimallerini düşünerek hemen yuvalara girmeleri konusunda onları uyarmıştır. Buradan hareketle görevi ifânın her durum ve şartta elzem olduğu düşünülebilir. Râzî ise karıncanın diğerlerine yaptığı bu uyarıyı, onların Hz. Süleyman'ın ordusunun büyüklüğünü görünce Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlere nankörlük etmelerinden korkarak yaptığını aktarmaktadır. Ona göre bu âyette, dünyalığa dalmış kimselerle birlikte olmanın mahzurlu olduğuna dair bir uyarı bulunmaktadır.⁹¹ Buna göre başkalarına verilen dünyalık nimetleri sadece görmek bile ebedî olanı kaybettirecek sonuçlara yol açacaksa onları görmemenin daha iyi olduğu düşünülebilir.

Devam eden âyette Hz. Süleyman'ın bu hadise karşısında tebessüm etmesi, karıncanın kendi maiyeti altında bulunanları iyi yönetmesi sebebiyledir. Zira hükümdar kimseler siyaset ve yönetme işiyle iç içe olduklarından, bu minval üzere bir tavırla karşılaştıklarında hoş görüp rıza gösterirler.⁹² Tabi burada Allah'a her fırsatta şükreden, onun rızası çizgisinden ayrılmayan Hz. Süleyman'ın kendinden emin bir tavırla en küçük varlığa dahi zarar vermeyecek dikkati taşıdığı ancak karıncanın bunu bilmeyişi durumunun meydana getirdiği bir gülümseme olması ihtimali de söz konusudur.

Netice itibariyle hal böyle olsa da Hz. Süleyman yeniden Allah'a dua ederek şükürünü devam ettirmektedir. Bu şükür ifadesi, Allah'ın onu geniş imkânlarla donattığının farkında olduğunun ancak bu üstün yeteneklere sahip olmakla kibre ve gaflete sürüklenip çizgiden ayrılma korkusu taşıdığının da göstergesidir. Dolayısıyla

⁸⁹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr ed-Dîmeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Müessesetü Kurtuba - Mektebetü'l-Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2000), 10/397.

⁹⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Yayınları, 2011), 6/149.

⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 24/187.

⁹² Kuşeyrî, *Letâifu'l İşarât*, 2/414.

Hız. Süleyman yoldan sapmamak ve emri üzere kalmak için Allah'a minnettarlığını diri tutmaktadır.⁹³

Kıssanın başından bu yana neredeyse her âyette Hız. Süleyman'ın Allah'a yönelmesi, sebeplerin sebebi olarak O'nu bilmesi ve ona şükretmesi, onun muazzam bir örneklik sergilediğini göstermektedir. Küçük bir karıncayı dahi incitmeyecek dikkat ve hassaslıkta olmasına karşın onun halen olur da gaflete düşerim endişesiyle Allah'tan sâlih ameller işleyebilmeyi dilemesi dikkate şayandır. Bu tavır bize Hız. Peygamber'in geçmiş ve gelecek tüm günahları bağışlanmasına rağmen halen Allah'tan af dilemesini, bağışlanma isteğini hatırlatmakta, bu durum kendisine söylenildiğinde "Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı."⁹⁴ diye mukabelede bulunmasını akla getirmektedir. Hız. Peygamber de kendi risâlet döneminde çeşitli imkânlarla ve lütuflarla bezenmiş olsa da onun son tahlilde yöneldiği ve şükürünü yönelttiği makam tıpkı Hız. Süleyman'ın yaptığı gibi Allah Teâlâ olmuştur.

2.5.2. Hız. Süleyman-Hüdhüd Diyalogu

*"Süleyman, kuşlara göz atıp yokladı ve şöyle dedi: "Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı? Bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirmediğe kesinlikle onu ağır bir şekilde cezalandıracağım, ya da kafasını keseceğim."*⁹⁵

Genel kabule göre kuş türünden bir varlık olan Hüdhüd, Hız. Süleyman'ın emri altındaki unsurlardan biridir. Dolayısıyla onun, teftiş sırasında Hüdhüd'ün yokluğunu fark ederek sorması da doğaldır. Bu hususun, Hız. Süleyman'ın idare konusundaki dikkatini gösterdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca buradan bir idarecinin, emri altındaki her birimden/memurdan haberdar olması gerektiği ilkesi de çıkarılabilir.

Rivâyete göre Hüdhüd'ün ordu içerisindeki görevi, çölde yahut susuz bir vadide ordunun ihtiyacı olan suyun yerinin tespit edilmesiydi.⁹⁶ Bir başka görüşe göre ise Hız. Süleyman'ın ordusundaki kuşların görevi, ordu hareket halindeyken onları güneşin sıcaklığından korumaktır. Hatta Hız. Süleyman'ın doğrudan "Hüdhüd'ü

⁹³ Mevdûdî, *Tefhîmü'l Kur'ân*, 4/99.

⁹⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Şirketü ve mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978), "Menâkıb", 1 (3610).

⁹⁵ en-Neml 27/20-21.

⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/398.

göremiyorum” demesinin nedeninin, güneşin onun bıraktığı boşluktan girmesi olduğu nakledilmiştir.⁹⁷

Geniş bir hüküm alanına ve ordusunda çeşitli unsurlara sahip olan Hz. Süleyman’ın söz konusu boşluğu tespit etmesi, onun ordu için çok önemli bir vazife üstlenen bir askerin yokluğunda oluşabilecek olumsuzlukları önceden sezebilmesi olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında Hz. Süleyman’ın tavizsiz bir disiplin örneği sergilediği görülmektedir.⁹⁸ Zira komutanından rütbesiz erine kadar ordunun her bir ferdinin bir görevi vardır. Bu görevlerden herhangi birinin ihmal edilmesi veya aksaması orduya tahmin edilemez büyük zararlar verebilir. Dolayısıyla Hz. Süleyman’ın bu tavrının, henüz ortada yokken dahi herhangi bir sorunun oluşma ihtimalinin önüne geçmeye yönelik olduğu düşünülebilir.

Yirmi birinci âyette ise bu hadise karşısında Hz. Süleyman’ın takındığı tavır zikredilmiştir. Bir delil/mazeret sunmadıkça Hüdühüd’ün cezalandırılıp boğazlanacak olmasının, yönetimde herhangi bir zafiyetin kötü sonuçlar doğuracağı fikrinden hareketle yanlışın cezasız kalmaması gerektiği şeklinde bir algıyı hedeflediği söylenebilir.

Âyet, hükümdarlığın ve sorumluluk alanının korunmasının, siyasetin ve adâletin eksiksiz yerine getirilerek mükemmel olmasıyla mümkün olduğuna da işaret etmektedir. Görevinin ihmali hususunda açık bir delil/mazeret sunamayan her kişinin gerekli araştırma ve soruşturmalardan geçtikten sonra cezalandırılmasının, toplumun nizam ve bekâsı için geri bırakılamaz uygulamalar olduğu açıktır.⁹⁹

Bu iki âyetin ifade ettiği manalar ve Hz. Süleyman’ın görevi ihmal konusundaki tavrı, bize sîret sahnesinde gerçekleşen Uhud savaşını hatırlatmaktadır. İlk etapta Müslümanlar için olumlu yönde ilerleyen gidişat, savaş esnasında düşman saflarının bir bir kırıldığını, savaşın kendi lehlerine döndüğünü gören ve Hz. Peygamber’in ne olursa olsun bulundukları yeri terk etmemelerine dair ısrarlı uyarılarını unutan okçuların yerini terk etmesiyle tersine dönmüştür. Orada bulunan elli okçudan yaklaşık kırkı yerini terk etmiştir. Bu durumun farkına varan düşman saflarından bir grup bu tepeyi ele geçirmek üzere manevra yaptıklarında ise geride liderleri Abdullah b. Cübeyr ile on kişi kalan okçular da yoğun taarruz altında şehit olmuştur. Düşman

⁹⁷ Kurtubî, *el-Camî ‘ li-Ahkâmi ‘ l-Kur ‘ân*, 16/130.

⁹⁸ Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, 504.

⁹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu ‘l-Beyân*, thk. Abdullatif Hasen Abdurrahman (Beyrut: Dâru ‘l-Kütübî ‘l-İlmiyye, 2018), 6/360.

tarafından gerçekleştirilen taarruz, savaş alanında dağınık halde bulunan Müslümanların cesaretini kırıp ümidini zayıflatmıştır.¹⁰⁰ Yaşanan bu hadiseler Kur’ân-ı Kerîm’de “*Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene ve başınıza gelene üzülmeyesiniz.*” Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹⁰¹ âyetiyle dikkat çekilmiştir. Yaşanan bu zorlu süreçte Hz. Peygamber’in yakın civarında da çarpışmalar gerçekleşmiştir. Onu koruyan grubun, düşmanı savuşturması esnasında gerçekleşen karmaşadan dolayı Hz. Peygamber çeşitli yerlerinden yaralanmıştır. Bu durumu propaganda amaçlı kullanarak Hz. Peygamber’in öldüğünü yayan müşrikler Müslümanları psikolojik olarak da zayıflatma imkânı bulmuşlardır.¹⁰² Bu noktada Müslümanlara bir uyarı niteliğinde “*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah’a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*”¹⁰³ âyeti nâzil olmuştur. Netice itibariyle yaşanan tüm bu sıkıntılı süreç, görevlerini ihmal eden okçular sebebiyledir. Zira, liderlerinin ve özellikle savaş öncesi Hz. Peygamber’in kesin uyarılarını göz ardı ederek hadiselerin söz konusu neticeye varmasına sebep olmuşlardır. Kur’ân’da da bu husus, onların kalplerine keder verilerek cezalandırıldıkları zikredilerek haber verilmiştir. Bu sonuç, savaşın başında Hz. Peygamber’in okçulara hitaben görevin ciddiyetine dair emrini doğrular niteliktedir. Buradan hareketle Hz. Peygamber’in, onların yerleştikleri tepenin ehemmiyetini bildiği ve herhangi bir durumda görevlerini ihmal sebebiyle yaşanabilecek hadiselerin de farkında olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in ‘yerlerinizi terk etmeyin, şayet terk ederseniz sonuçları ağır olur, cezası olur’ imasında bulunduğu söylenebilir. Uhud savaşının zafer kazanma bağlamında iki taraf için de muallakta kaldığı, Müslümanlar açısından görevi ihmal neticesinde yaşanan sıkıntılı sürecin zor savuşturulduğu bir şekilde nihâyete ermesinin ardından iki yıl sonraki Hendek savaşında Hz. Peygamber’in, Uhud savaşının aksine önerilen savunma taktiğini benimsemesinden hareketle yaşanan hadiselerden ders çıkartıp birliğin düzenini daha iyi yönetebileceği şekilde hareket ettiği söylenebilir.

¹⁰⁰ Martin Lings, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 384, 386.

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/153.

¹⁰² Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 1/273.

¹⁰³ Âl-i İmrân 3/144.

Bu konu ile ilgili bir başka örnek, hicretten sonra Müslüman olsun veya olmasın şehirde yaşayan farklı din ve milletlere mensup kişileri de kapsayan bir birlik kurma gayreti ile ortaya konulan Medine Vesikası'dır. Medine'de bulunan toplulukların kendi başına hareket ettiği, hukukî bir zeminin bulunmadığı bir ortamda bu zemini oluşturma işlevini Medine vesikası yerine getirmiştir. Böylelikle Şehirde yaşam süren her bir unsura görev ve sorumluluk yüklenmiştir. Dolayısıyla çeşitlilik içerisinde ortak paydada buluşabilme olanağı sağlayan bu vesika ile şehrin birliği sağlanmıştır. Hz. Peygamber'in bu hususu gerçekleştirmekle orada yaşayan her unsura bir görev tevdi ettiği, topluluklar arası yaşanabilecek sorunların önüne geçtiği ve ileride Medine şehrine karşı oluşabilecek tehdit ve açıklara karşı baştan, sorun ortada yokken önlem aldığını söylenebilir.¹⁰⁴

Sonuç olarak Hz. Peygamber, her durumda birliğin muhafazası için tedbirler almıştır. Tevdi edilen görevin ciddiyetini, yaşanabilecek olumsuz neticelerini ön görerek kesin bir tavırla ortaya koymuştur. Zira savaşta olsun rutin yaşamda olsun, nizamın bekâsı için görevi bulunanların birinin yerinde oluşabilecek boşluk, eksiklik ya da aksaklığın toparlanamaz neticeler doğurabileceği Allah Resûlü tarafından göz önünde bulundurulmuştur. Dolayısıyla verdiği görevlerde ve gerçekleştirdiği uygulamalarda ciddi bir tavırla bu konudaki hassasiyetini göstermiştir.

Neml Sûresinin yukarıda zikredilen yirmi ve yirmi birinci âyetinde olduğu gibi, genel olarak kıssanın âyetleri sîret sahnesinde meydana gelen hadiselerle ilişkilendirilirken âyetin nâzil olduğu dönemle irtibatı her zaman birebir olarak kurulamamaktadır. Zira kaynaklarda kıssanın sîret bağlamında değerlendirilmesine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte âyetlerin ifade ettiği anlamlara ve kıssada mevzubahis edilen karakterlerin uygulamalarına dair Hz. Peygamber'in sîretiyle ilişkilendirilebilecek hususlar mevcuttur. Dolayısıyla bu kısımda zikredilen âyetlere ve kıssanın geri kalan âyetlerine yönelik değerlendirilmeler neticesinde anlaşılmıştır ki Hz. Süleyman ile Hz. Peygamber'in yönetim anlayışları, uygulama biçimleri benzerlik göstermektedir. Zira her ikisi de peygamberdir ve ilâhî kaynaktan beslenmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in kendisine gönderilen vahyin içeriğinde bulunan bu kıssalarda geçen uygulamaları ve örnek tavırları benimsediği söylenebilir. *“Derken Hüdühüd çok beklemedi, çıkageldi ve (Süleyman'a) şöyle dedi: Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim.” Ben, onlara*

¹⁰⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/188.

(Sebe halkına) hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm. Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan, onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar. Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah'a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış.)”¹⁰⁵

Taberî (310/923), bu âyetlerle ilgili olarak Hüdhüd'ün Sebe' beldesinden getirdiği haberin Hz. Süleyman tarafından geçerli bir mazeret olarak kabul edildiği şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Zira Hz. Süleyman, cihat edip savaşmayı severdi. Nitekim Hüdhüd'ün kâfir bir beldeden haber getirdiğini duyunca cihadın sevabına nail olacağı düşüncesiyle söz konusu haberi geçerli bir mazeret saydı.¹⁰⁶ Burada, bir meseleyi Hz. Süleyman'ın bilmeyip emrindeki bir kuşun bilmesinden hareketle ne kadar yüksek mertebede olunursa olunsun her ilim sahibinin sınırsız bilgi sahibi olmadığına vurgu vardır. Buna ek olarak peygamberler gaybî bilgileri bilir diyenlerin görüşlerinin de eleştirildiği düşünülebilir.¹⁰⁷ Ayrıca Hüdhüd'ün “Sana sağlam bir haber getirdim.” ifadesinden, devlet makamına arz edilecek bir bilgi veya haberin şüpheye mahal vermeyecek kesin bilgi özelliği taşıması gerektiğine işaret olduğu da düşünülebilir.¹⁰⁸

Peygamberlerin gaybî bilemeyeceğine dair yine Neml Sûresi'nin 65. âyetinde Hz. Peygamber'e hitaben “De ki: Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybî bilemez.”¹⁰⁹ buyrulur. Bu âyetten önce yaptıkları çeşitli eylemler sonucunda helâk olan kavimler konu edilerek Allah Teâlâ'nın kudretine değinilir. Bununla ilişkili olarak Allah'ın dışında hiç kimsenin kendiliğinden gaybî bilgilere erişemeyeceği zikredilir. Ancak Allah'ın dilemesi halinde varlıklardan herhangi biri de bu tarz bilgilere ulaşabilmektedir. Özetle varlık âleminde yer bulan her canlı bir diğerine bir öğüt, bir ders ve bir mana vesilesi olabilmektedir.

Âyet grubunun ikinci kısmında ise Hüdhüd, Sebe' beldesiyle ilgili tafsilatlı bilgiler aktarmıştır. Hüdhüd'ün, Hz. Süleyman'ın saltanatının azametini ve genişliğine şahit olduğu halde Belkıs'ın tahtını muazzam olarak nitelemesi dikkat

¹⁰⁵ en-Neml 27/22-25.

¹⁰⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân ân Te'vîli'l-Kur'ân*, thk Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 18/37.

¹⁰⁷ Vehbe Zuhaylî, *Tefsiru'l Münîr*, 10/309-310.

¹⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/151.

¹⁰⁹ en-Neml 27/65.

çekicidir. Hüdhüd'ün Hz. Süleyman'ın huzurundaki bu anlatımından çıkarılacak sonuç, hemen takip eden âyette beyân edilen Sebe' halkının içinde bulunduğu durumdur. Zira burada onların bu durumunu hak olana dönüştürmesi için Hz. Süleyman'ı harekete geçirmek üzere teşvik vardır.¹¹⁰ Hüdhüd'ün söyleminden özetle; “Belki Belkıs'ın tahtı Hz. Süleyman'ın tahtından daha büyük, ancak onlar şirk içerisinde olup Allah'ı bilmeyen bir toplum.” şeklinde bir anlam çıkartılabilir. Dolayısıyla bu hususun düzeltilmesine yönelik Hz. Süleyman'ın harekete geçeceği söylenebilir. Öte yandan onların basiretlerinin bağlanmasına ve bu hal üzere kalmalarına şeytanın sebep olduğu zikredilir. Burada hem küfür içerisinde olmaları yönüyle bir kınama hem de bu şekilde olmalarının sebebi bağlamında şeytanın zikredilmesinden Sebe' halkının, şeytanın fırsat vermemesinden veya tevhide yönelik bir tebliğe muhatap olmamalarından ötürü inkârcı olmaktan vaz geçemedikleri manası çıkarılabilir.

Öte yandan Hüdhüd'ün Belkıs ve kavmine dair anlattıkları, Hz. Peygamber'in öz amcası Ebû Tâlib'in durumunu çağrıştırmaktadır. Ebû Tâlib yeğeni Muhammed'e (s.a.s) çocukluğundan itibaren kol kanat germiş, tebliğ vazifesini yerine getirirken karşılaştığı zorluklarda onu himayesi altına almıştır. Ancak Arap toplumunun baskın örf ve adetleri neticesinde sahip olduğu gurur zafiyeti, onun müspet fikir ve inancını açıkça söyleyebilme duruşunu göstermesine engel olmuştur.¹¹¹ Kaynaklarda “*Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir ve hidâyete erecek olanları en iyi O bilir.*”¹¹² ve “*Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler.*”¹¹³ âyetlerinin Ebû Tâlib hakkında nâzil olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber onun kendisini korumaya yönelik bu davranışlarına karşılık hidâyete ulaşması için ısrarla davette bulunmuş, ancak Ebû Tâlib kavminin baskıları ve onlar karşısında küçük düşme endişesiyle bu davete icabet etmemiştir.¹¹⁴ Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirmek üzere konuştuktan sonra onun dik ve sarsılmaz duruşunu görünce “Ey kardeşimin oğlu git ve istediğini yap, Tanrı'ya and olsun ki seni hiçbir konuda yalnız bırakmayacağım”

¹¹⁰ Muhammed b. Muhammed Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdülkadir Ahmet Atâ (Riyad: Mektebetü Riyadî'l Hadîse, 1974), 4/256-257.

¹¹¹ Ethem Ruhi Fırlalı, “Ebû Talib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 5 Nisan 2022).

¹¹² el-Kasas 28/56.

¹¹³ et-Tevbe 9/113.

¹¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/283-286; 12/19-22.

diyen Ebu Tâlib idi.¹¹⁵ Ancak yine de yeğenin hak çağrısını kabul ettiğini gösteren açık bir söylemi olmadığı söylenebilir. Bu husus, Belkıs ve kavminin durumu ile benzerlik barındırmaktadır. Onlar güneşe tapan bir topluluktur, Hak olanı görmeleri şeytanın vesveseleriyle engellenmişti. Bu tarafta da Ebû Talib'in nefsi endişeler ve şeytani vesveselerin kurbanı olduğu söylenebilir. Aradaki fark şudur ki, Belkıs ve kavmi teslimiyet ile şereflenmiş; Ebû Tâlib meçhul durumda kalmıştır.

2.5.3. Vahdet Vurgusu

*“Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Büyük Arş'ın Rabbidir”*¹¹⁶

Kaynaklarda bu âyetteki sözlerin sahibinin Hüdhüd olduğuna veya bu sözlerin, Sebe' halkı ile alakalı anlatılanlardan sonra cevap kabilinden Hz. Süleyman'ın sözü olduğuna dair yorumlar yapılmıştır.¹¹⁷ Ancak bundan sonraki âyette Hz. Süleyman'ın konuşmaya başlaması bu sözün Hüdhüd tarafından söylendiği fikrini kuvvetlendirmektedir. Zira İbn Kesîr bu hususa dair Hüdhüd'ün, Hz. Peygamber'in avlanmasını veya öldürülmesini yasakladığı dört hayvandan biri olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu yasağın Hüdhüd'ün yegâne yaratıcı olan Allah'a ibadete ve O'na secde etmeye çağırması sebebiyle konulduğuna işaret etmiştir.¹¹⁸ Buna göre Hüdhüd'ün büyük hükümdar ve peygamber Hz. Süleyman'ın huzurunda küfür içerisinde yaşayan bir topluluğun halini betimlemesinin hemen akabinde yaratıcıyı gündeme getirerek O'na dikkat çekmesi önemlidir. Zira her nerede ve hangi yüksek makamlarda bulunulursa bulunulsun neticede varılacak, tehlil ve ta'zîm edilecek tek merci Allah Teâlâ'dır.

Hüdhüd'ün ağzından söylenen bu âyet, Hz. Peygamber'in sîretinde neredeyse aynı manaya tekabül eden Tevbe sûresinin 129. âyetiyle yakından ilişkilidir. Mukâtil b. Süleyman (150/767) Tevbe Sûresi, Medenî olmasına rağmen sûrenin son iki âyetinin Mekkî olduğunu zikreder.¹¹⁹ İşte 129. âyet de o iki âyetten biridir. Söz konusu âyette *“Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: “Allah bana yeter, O'ndan başka ilah yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir.”* buyrulur. Sûrede bu âyetin içerisinde olduğu son iki âyetten önceki tüm âyetler Medine'de nâzil

¹¹⁵ Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 114.

¹¹⁶ en-Neml 27/26.

¹¹⁷ Kurtubî, *el Câmi' li-Ahkâmî'l Kur'ân*, 18/146.

¹¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 10/402.

¹¹⁹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîr-i Kebîr*, thk. Abdullah Mahmut Şehhâte (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2002), 2/153.

olmuştur ve savaşlarda yaşananlara dair müşrik, münâfık ve kâfirlere dair anlatımları ve uyarıları içermektedir. Zikrettiğimiz âyet Mekke’de nâzil olmasına karşın böyle bir konunun ardına sûreye eklenmiş olması anlamsal bütünlük açısından uygun görünmektedir. Konumuzla asıl bağlantılı olan kısım ise Hz. Peygamber karşıtı kimselerin çeşitli bahaneler ve gerekçelerle onun yanında yer almayıp, yüce yaratıcının uyarılarını dikkate almamaları neticesinde Allah Teâlâ’nın kudretini elçisi vesilesiyle ilan etmesidir. Özetle Hüdhüd, Belkıs ve Sebe’ halkına dair anlattıklarının ardından Allah’ın vahdet ve yüceliğini vurgularken diğer tarafta Hz. Peygamber’in önünde engel olanlara karşılık Allah Teâlâ, resûlünün ağzından kendi kudret ve yüceliğini vurgulamıştır.

2.5.4. Hüdhüd’e Tevdi Edilen Görev

*“Süleyman, Hüdhüd’e şöyle dedi: Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, göreceğiz. Benim şu mektubumu götür onlara at, sonra da yanlarından ayrıl ve ne sonuca varacaklarına bak.”*¹²⁰

Hz. Süleyman’ın mektubu götürme görevini emri altındaki cinlerden birine değil de Hüdhüd’e vermesinin onu onurlandırmak için olduğu söylenmiştir. Zira Hz. Süleyman, Hüdhüd’ün anlattıklarından sonra onun, bilgili ve ferasetli olduğunu görmüştür. Bununla birlikte kayıplara karışmasına dair muallakta olan bir şeyin kalmaması için de bu görev ona tevdi edilmiştir.¹²¹ Öte yandan Hüdhüd’ün, getirdiği haberi iletirken doğruluğundan emin olduğunu hissettirmesiyle kendisinden daha yetkinleri varken elçiliğe ve Peygamber’in mesajını ulaştırmaya ehil görüldüğü de belirtilmiştir.¹²² Kısaca Hz. Süleyman’ın edindiği haberlerden sonra Hüdhüd’e mektubu götürme görevi vererek iddiasını doğrulama imkânı tanıdığı söylenebilir. Mektubun emredici bir üslûpla kaleme alındığı¹²³, içeriğinde ise genel itibarıyla imana ve Allah’a teslimiyete çağırان birtakım sözler bulunduğu ifade edilmiştir.¹²⁴

Burada zikredilen iki âyete dair ileri sürülen yukarıdaki görüşlerden hareketle Hz. Süleyman’ın mektubu iletme görevini Hüdhüd’e tevdi etmesi, Hz. Peygamber’in Habeşistan hicretinde kafilenin başı olarak Cafer b. Ebû Talib’i görevlendirmesini hatırlatmaktadır. Hicret edenler içerisinde, ileriki süreçte Medine hicretinden önce

¹²⁰ en-Neml 27/27-28.

¹²¹ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, 4/257.

¹²² Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârât*, 2/417.

¹²³ Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, 506.

¹²⁴ Zuhaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 10/317.

Medinelilerin talebi üzerine Hz. Peygamber tarafından görevlendirilecek olan Musab b. Umeyr de bulunmaktaydı. O, son derece zeki, güzel ve belîğ konuşmasıyla imrenilen bir zattı.¹²⁵ Fakat buna rağmen Hz. Peygamber bu görevi ona değil, benzer özellikleri haiz Cafer’e tevdi etmiştir.

Müslümanlar, müşriklerin baskı ve işkencelerinden korunup, kendilerine bir sığınma imkânı tanıyacağını ümit ettikleri Habeş kralına karşı maksatlarını iyi bir şekilde ifade edecek, meramlarını eksiksiz ve net bir şekilde ortaya koyabilecek bir sözcü bulmak durumundaydılar. Kısaca Müslümanların güzel ve etkili konuşan birine ihtiyaçları vardı. Bu itibarla Hz. Peygamber’in, görünüşünü ve kişiliğini kendisine benzettiği, akıl ve etkileycilikte öne çıkan özellikleriyle Cafer b. Ebû Tâlib kafilenin sözcüsü olarak görevlendirilmiştir.¹²⁶ Bu noktada, “Bu görev için Musab b. Umeyr yetersiz miydi de Cafer b. Ebû Tâlib tercih edildi?” şeklinde akıllara gelebilecek soruya şöyle bir cevap verilebilir: Sözcülük görevi için Cafer’in seçilmesi, yetkinlik açısından ikisi arasında bir farklılığın bulunduğunu göstermez. Her ikisi de benzer özellikleri haiz, görevi hakkıyla yapabilecek kabiliyette kimselerdir. Dolayısıyla Cafer’in tayin edilmesi o anki durum gereği Hz. Peygamber’in takdiri ve tercihi sebebiyledir. Hz. Süleyman’ın görev için Hüdhüd’ü tercih etmesinin birtakım hikmetleri olabileceği gibi Hz. Peygamber’in kabile sözcüsü olarak Cafer b. Ebû Tâlib’i görevlendirmesinde de sebebi açıkça belirtilmese dahi bir hikmet bulunduğu düşünülebilir. Öte yandan kıssanın devamında Belkıs’ın tahtının getirilme hadisesinde Hz. Süleyman’ın bu görevi emri altındaki başka bir kişiye verdiği görülmektedir. Musab b. Umeyr’in Habeşistan hicretinde değil, Medine’ye hicrette öğretmen olarak görevlendirilmesi bu durumla benzerlik arz etmektedir ve bu durum ona verilen değer ve hakkının teslim edildiğinin göstergesidir.

2.5.5. Belkıs’ın Davete Muhatap Oluşu

“Sebe kraliçesi Belkıs dedi ki: “Ey ileri gelenler! Bana çok önemli bir mektup atıldı.” “Mektup, Süleyman’dan gelmiştir. O, ‘Bismillâhirrahmânirrahîm’ diye başlamakta ve içinde ‘Bana karşı büyüklük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin’ denilmektedir.” “Ey ileri gelenler! Durumum hakkında bana görüş bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem.”. Dediler ki: “Biz

¹²⁵ <https://www.sonpeygamber.info> “Peygamber Eğitiminde Yetişen Genç Sahabîlerden Bazılarını Tanıyalım” (Erişim: 08.04.2022).

¹²⁶ Lings, Hz. Muhammed’in Hayatı, 174.

güçlü kimseleriz ve çetin savaşçılarız. Emir senin. Ne emredeceğini düşün.” (Kraliçe Belkıs) şöyle dedi: “Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkın ıleri gelenlerini zelil hâle getirirler. İşte onlar böyle yaparlar” “Ben onlara bir hediye gönderip, elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım.”¹²⁷

İlk âyetle de geçtiği üzere Belkıs’ın mektubu ‘değerli’ olarak nitelemesi hakkında, mektup “Süleyman (a.s.)’ın mührünü taşıdığı için değerlidir, besmele ile başlaması sebebiyle değerlidir ya da Hz. Süleyman’ın şahsî düşüncelerine ilişkin değil de doğrudan Allah’a teslimiyet içerikli olduğundan dolayı değerlidir” şeklinde yorumlar yapılmıştır.¹²⁸

Besmelenin Hz. Süleyman’dan önce buna benzer hiçbir vesikada kullanılmadığı, bu ifadeyi ilk kullananın Hz. Süleyman olduğu söylenmiştir. Hatta Hz. Peygamber bu âyet nâzil olana dek yazdığı mektupların başına “Senin adınla ey Allahım/باسمك اللهم” yazarken bu âyetin nâzil olmasından sonra bu ifadesine Rahmân ve Rahîm sıfatını da ekleyerek yazdığı rivâyet olunmuştur.¹²⁹

Mektubun değerli addedilmesiyle alakalı farklı olan bir görüş de mektubu getirenin bir kuş olmasından ötürü Belkıs’ta mektubun semadan geldiği fikrinin oluşması ve mektubu bu sebeple değerli olarak nitelemesidir. Mektubun, peygamberlerin Allah’a davet ederken kullandıkları üslûpla yazılmasının da onun değerli olarak kabul edilmesine neden olduğu söylenmiştir. Zira onlar insanları yaratıcılarını bilmeye ve tanımaya davet ederken öğüt içeren, muhatabı tahkir edici ifadeler barındırmayan, onların duygularını olumlu yönde etkileyen anlaşılır ve sade bir üslûp kullanmışlardır.¹³⁰

Sîret bağlamında değerlendirildiğinde âyet grubunun besmeleyle ilgili olan kısmı ile bir başka sûrede Hz. Peygamber’e hitab eden “Rabbini yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”¹³¹ âyeti arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Nahl sûresinin bu âyeti, Râzi’nin ifadesiyle; “Bir inanca yahut görüşe davet etmenin bir hücceti ve beyniyyesi olması elzemdir. Meseleyi bunlara dayandırmaktaki maksat ise muhatabın kalbine bunu yerleştirmek yani onu etkilemek veyahut cedelleşmek suretiyle muhatabı

¹²⁷ en-Neml 27/29-35.

¹²⁸ Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşarât*, 2/417.

¹²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 10/404.

¹³⁰ Kurtubî, *el-Cami’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 16/151.

¹³¹ en-Nahl 16/125.

susturmaktır.”¹³² Âyetin ifade ettiği mana ve Râzi’nin yorumundan hareketle Hz. Peygamber’in hikmetli sözlerle ve Hz. Musa’nın Firavun’a giderken yumuşak sözle hitap etmesi¹³³ örnekliğinden hareketle davetini güzel öğütlerle yerine getirdiği söylenebilir. Dolayısıyla kıssada zikredilen Hz. Süleyman’ın mektubuna besmele ile başlayarak hikmetli söz kullanan, ardından müspet bir dille uyarıda bulunarak öğütlerle teslimiyete çağıran tavrı, Hz. Peygamber’den istenen tavır ile uyumlu görünmektedir.

Belkıs, mektup ile ilgili ilk bilgileri kavminin ileri gelenleriyle paylaştıktan sonra durum hakkında onlardan görüş talep etmiştir. Onlar da son sözün hükümdarlarında yani kendisinde olduğunu belirterek vereceği karara uyacakları mesajını vermişlerdir. Buradan hareketle kavminin ileri gelenlerinin Belkıs’a verdikleri cevabın, hükümdarlarına karşı duydukları güven, emniyet ve itimadın göstergesi olduğu düşünülebilir. Diğer bir deyişle kavminin ileri gelenlerinin, Belkıs’ın isabetli bir karar vereceğine olan inançları kesindir. Bir başka açıdan bakıldığında onların bu tavrı, herkesin makamı ve konumu itibarıyla hareket ederek sorumluluk ve yetki alanını ihlal etmemesi gerektiği, yani kendisine bir mesele hakkında danışıldığı vakit hemen olaya müdahil olunmaması gerektiği şeklinde de değerlendirilebilir.

Belkıs’ın, ilahî olanın adıyla başlayan ve muhtevasında davet çağrısı bulundurması nedeniyle önemli olan bu mektubu doğrudan meclis ortamına taşıması, devlet erkinin işleyişinde ekibine karşı şeffaflık ilkesini gözettiği şeklinde anlaşılabilir ve buradan hareketle yönetimin alacağı kararlarda, İslam’ın benimsediği ismiyle şûra prensibini uyguladığı söylenebilir. Bununla birlikte konuyu diğerleriyle paylaşarak, çeşitli özelliklere sahip kimselerin oluşturduğu meclis ortamında alınmış kararların isabet oranının yüksek olması dolayısıyla adaletli bir karar çıkması yönünde özen gösterdiği de düşünülebilir.¹³⁴

Kavminin ileri gelenlerinin kararı kendisine bırakması üzerine Belkıs, hükümdarların genel tavrına dair bir görüşünü onlarla paylaşmıştır. Belkıs’ın, hükümdarların girdikleri beldeleri harap ettikleri düşüncesi, onun hayatı boyunca çevresinde şahit olduğu olaylara dayanan beşerî tecrübesine dayalı olsa gerektir. Bu nedenle Belkıs hükümdarlar hakkında bir genellemede bulunarak beldeleri harap etmelerini, hükümdarların değişmez tavrı ve adetleri olarak kabul etmiştir. Bununla

¹³² Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 20/140.

¹³³ Tâhâ 20/44.

¹³⁴ Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, 507.

birlikte o, Hz. Süleyman'a beraberinde hediyelerle elçilerini göndererek bir hükümdara yaraşır şekilde kendisine gönderilen mektubun asıl niyetini anlamak için tedbirli davranmıştır. Neseî (710/1310), bu konuda Belkıs'ın hükümdarların âdetlerini ve hediyelerin hükümdarlar nezdindeki kıymetini bildiğini söylemiştir. Buna göre bu mektubu gönderen kimse eğer sıradan bir hükümdarsa hediyeleri kabul eder ancak bir peygamberse hediyeleri kabul etmez ve dinine girmedikçe kendilerinden razı olmaz.¹³⁵ Neseî'nin verdiği bu bilgiler, Belkıs'ın, peygamberliğin mahiyetine dair bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Gayrimüslim bir melikenin meseleyi yönetimin ileri gelenleriyle müzakere etmesi bize İslam'ın şûrâ prensibini hatırlatmaktadır. Bu prensibe Kur'ân'da Şûrâ Sûresi 38. ve Âl-i İmrân Sûresi 159. âyette rastlamak mümkündür. İlkinde iman edip, Rablerine güvenip dayananları tasvir için “*onların işleri de aralarındaki danışma ile yürür*” şeklinde bir ifade geçmektedir. Elmalılı'nın ifadesiyle onların meselelere karşı yaklaşımları zorbalıkla, başına buyruk hareket etmekle değil, meseleleri çözüme bağlayacak ‘hall-ü akd’ ehlinin toplanıp müzakere etmesiyledir.¹³⁶ Bu bağlamda Belkıs'ın yaklaşımının İslam'ın teşvik ettiği şûrâ ilkesi ile uyumluluk içerisinde olduğu görülmektedir. Öte yandan söz konusu prensibin mevzubahis edildiği 2. Âyette ise. “...İş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.”¹³⁷ denilerek Hz. Peygamber'e yönetim hususunda gözetmesi gereken bir emir verilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber öncülüğünde İslam ile muhatap olmuş ilk neslin hayatın her alanında olduğu gibi yönetim ve meselelerin çözümü noktasında da örnek olarak yetiştirilmesi öngörülmüştür. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e çevresindekilere danışması emredilerek onlara değer, görev ve sorumluluk vermek suretiyle ortak akılla neticeye varılmasının telkin edildiği söylenebilir. Nitekim o, pek çok meselede bu yöntemi kullanarak ashabı yönetime dâhil etmiş, kararların alınmasında onlara da söz hakkı tanımıştır. Özetle yönetim ve idare hususunda Belkıs'ın ortaya koyduğu tavrın, Kur'ân'da Müslümanlara emredilen şûrâ prensibi ile uyumlu olduğu söylenebilir.

2.5.6. Hz. Süleyman'ın Görev Hassasiyeti

“(Elçilerin sözcüsü) Süleyman'ın huzuruna gelince, Süleyman ona şöyle dedi: “Siz beni mal ile desteklemek (ve böylece etkilemek) mi istiyorsunuz? Oysa Allah'ın

¹³⁵ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 2/604.

¹³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/1444.

¹³⁷ Âl-i İmrân 3/159.

*bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır. Fakat hediyenizle ancak siz sevinirsiniz.” “Sen onlara dön. Andolsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları oradan aşağılanmış ve küçük düşürülmüş olarak çıkarırız.”*¹³⁸

Belkıs'ın sına ma maksadıyla gönderdiği elçilere karşı Hz. Süleyman'ın tereddütsüz ve net duruşu dikkat çekicidir. Onun böyle bir tavır ortaya koymasında başta peygamberlik vazifesi, ardından da yöneticilik vasfının etkili olduğu söylenebilir.

Hz. Süleyman'ın hediyeleri geri çevirmesinin sebebi, bu hediyelerin iman ve İslam'a davette bulunmaktan vaz geçmesi maksadıyla gönderilmiş olma ihtimali bulunmasından olsa gerektir. Zira peygamberler görevlerini hiçbir dünyevî karşılık beklemeden yerine getirirler.¹³⁹ Dolayısıyla Hz. Süleyman'ın hediyeleri kabul etmemesi hem peygamberlik görevinin hem de muhatapta olumsuz/yanlış bir algı oluşmamasının gereği olarak kabul edilebilir.

Hz. Süleyman'ın elçilere cevabında dikkat çeken bir başka husus onun, kıssasın önceki âyetlerinin ekseriyetinde de var olan Allah Teâlâ'ya olan bağlılığını vurgulaması, her fırsatta, Allah'a hürmet ve minnet duygusu içeren sözler sarf etmesidir. Bu konuda pek çok gerekçe ileri sürülebilir. Ancak kanaatimizce Hz. Süleyman'a sunulan imkân ve hüküm sahası tahmin edilenden daha fazladır. Dolayısıyla o, her fırsatta kendisine verilen nimetlerin Allah tarafından olduğunun bilincinde olduğunu ifade ederek adeta şükrünü diri tutmaktadır.

Elçiler, görüşmeden sonra ülkelerine geri dönerek şahit olduğu muhteşem saltanata rağmen Hz. Süleyman'ın kibirli değil, tevazu sahibi bir hükümdar olduğunu anlatmışlardır. Ardından Hz. Süleyman'ın elçilere son söz olarak savaş tehdidinde bulunması onları korkutmuştur. Dolayısıyla böyle ulvî vasıflara sahip bir hükümdarın karşısında durmak onlar için yenilginin baştan kabul edilmesi anlamına gelirdi. Netice olarak onlar, bu durumun farkında olduklarından böyle bir işe kalkışmamışlardır.¹⁴⁰

Kıssanın bu kısmında sîret sahnesinde odaklanacağımız husus, Hz. Süleyman'ın elçilerin sözleri ve getirdiklerine karşılık verdiği mukabele olacaktır. İslam'ın yavaş yavaş büyümeye, Hz. Hamza'nın da Müslüman olmasıyla güçlenmeye başladığı bir dönemde Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'e gelip zenginlik ve makam teklif ederek

¹³⁸ en-Neml 27/36-37.

¹³⁹ Zuhaylî, *Tefsîru 'l-Münîr*, 10/323.

¹⁴⁰ Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, 508.

ona şeref ve itibar sağlayacaklarını bildirdiler. Bir nevi normal bir insan için bir çırpıda reddedilemeyecek hediyeler sundular. Fakat o, Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini ve kudretini vurgulayarak¹⁴¹ kendisine davasından vazgeçmesi durumunda vereceklerini vaad ettikleri makam ve zenginliği istemediğini, kendisinin yalnızca uyarıcı ve müjdeleyici olan Allah'ın elçisi olduğunu belirtmiştir.¹⁴² Dolayısıyla Hz. Süleyman'ın “Hediyeleriniz sizin olsun, benim mükâfatımı Allah verecek.” meâlindeki duruşu ile Hz. Peygamber'in kendisine sunulan tekliflere karşı duruşu yapısal olarak aynıdır. Nitekim Hz. Peygamber de Hz. Süleyman'ın yaptığı gibi yine karşılığını Allah Teâlâ'dan bekleyerek, vazifesinin gereği üzere sebat ederek kendisine sunulan teklifleri geri çevirmiştir.

2.5.7. Davette Mucize Etkisi

*“Süleyman, “Ey ileri gelenler! Onlar bana teslim olmadan önce hanginiz bana onun (kraliçenin) tahtını getirebilir? dedi. Cinlerden bir ifrit, sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm ve şüphesiz ben, buna güç yetirecek güvenilir biriyim” dedi. Kitaptan bilgisi olan biri, “Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm” dedi. Süleyman, tahtı yanında yerleşmiş hâlde görünce şöyle dedi: “Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir.”*¹⁴³

Belkıs'ın tahtının getirilmesi hususunda Taberî, şöyle bir yorum yapar: Hz. Süleyman Belkıs'ın mülkünde olan diğer pek çok şeyi değil de özellikle onun tahtını getirtmek istemiştir. Zira Belkıs, tahtını kilitli odaya saklamıştı. İlâhî bir gücün tesiriyle bunun farkında olan Hz. Süleyman da onun tahtına odaklanmıştı. Dolayısıyla onun tahtına sahip olmak ve dahası Belkıs gelmeden tahtını getirtmiş olmak, Hz. Süleyman için Belkıs'a karşı peygamberlik delili teşkil edecekti. Böylelikle Belkıs'ın aklındaki tereddütler biraz daha kalkmış olacaktı. Diğer taraftan Belkıs açısından, böyle mucizevî bir hadisenin ancak Allah'ın lütfu sayesinde gerçekleşmesinin mümkün olabileceği düşüncesiyle birlikte, nihaî kararda yaratıcının şanı ve yüceliği anlaşılmış olacaktı.¹⁴⁴ Böylelikle Belkıs ve beraberindekiler geldiğinde şaşıracakları

¹⁴¹ Fussilet 41/37.

¹⁴² Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 130-132.

¹⁴³ en-Neml 27/38-40.

¹⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/61; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/409.

ve iman etmelerine sebep olacak sıra dışı bir hadise gerçekleştirilmiş olacaktı.¹⁴⁵ Bu nedenle Hz. Süleyman, elçiler döner dönmez ileride olacakları ön görerek Belkıs'ın tahtını getirtme işine yönelmiştir.

Belkıs'ın tahtının getirilmesi işine cinlerden ifrit ve 'kitaptan bilgisi olan' bir kimse talip olmuş ve neticede tahtı, 'kitaptan bilgisi olan' kimse getirmiştir. Bu kimse hakkında tefsir kaynaklarında çeşitli yorumlar yapılmıştır.¹⁴⁶ Bu kimsenin kimliğine dair yorumların konumuza pek bir katkısı olmayacağı düşüncesiyle bu hususta detaya girilmeyecektir. Kur'ân kıssalarının bir özelliğinin de muhataba katkı sağlamayacak detaylara yer vermemesi olmasından hareketle kimliği hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen bu kimse üzerinde durmanın, kıssada verilmek istenen mesaja odaklanılmasını engelleyeceğini söylemek mümkündür.

Gelinen noktada dikkat çekilmelidir ki, Belkıs'ın tahtını bu süratle getirmek insan aklının ve idrakinin -en azından şimdilik- vâkıf olabileceği bir husus değildir. Bu sadece Allah Teâlâ'nın kudreti ve izniyle gerçekleşebilen bir hadisedir.¹⁴⁷ Hz. Süleyman, bu hadisenin de anında gerçekleştiğini ve emri altında böylesine akıl almaz bir işi yapabilecek kabiliyette kimseler olduğunu görünce peygamberlere has bu nimetin şükürünü ifâ maksadıyla yine Allah Teâlâ'ya minnettarlık göstermiştir. Hz. Süleyman'ın bu sıra dışı hadise karşısında kendisinin şükür ve nankörlük arasında sınıandığını belirterek bu sınamayı bile bir lütuf olarak görmüş olması da yine onun Allah'a olan bağlılığını göstermektedir. Âyetin son kısmında Hz. Süleyman'ın, Allah'ın şükredilmeye ihtiyacı olmadığına, şükürün kişinin kendisine faydası olduğuna dikkat çekmesi, bunca imkân ve nimet içerisinde kendisinin acizliğini ve Allah'a muhtaçlığını izhâr etmesi açısından dikkat çekicidir.

Zikredilen âyet grubunda Hz. Süleyman'ın karşı tarafı şaşırtacak ve onları temkinli olmaya itecek beklenmedik hamlesi, Hz. Peygamber'in risâlet sürecinde İslam karşıtı olan güçlü ve başa çıkılması zor kimselere karşı gösterdiği hareket tarzını anımsatmaktadır. Allah Resûlü, özellikle Medine döneminde İslam'a olan nefretlerini açıkça beyan edip kendisi ve Müslümanlar aleyhinde çirkin sözler ve şiirler sarf edenlere karşı bazı sahabeleri görevlendirmek suretiyle bu kimselerin canlarına kastedecek seviyede eylemde bulunulmasına izin vermiştir. İslam'ın neşri esnasında

¹⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 157.

¹⁴⁶ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/69-73; Kurtûbî, *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/169-171.

¹⁴⁷ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 2/419.

onun önünde engel olmaya çalışan bu hadsiz ve azılı düşmanlara karşı ashabtan bazılarının “Onu ben sana getiririm/öldürürüm, ben onun eylemlerini etkisizleştiririm.” kabilinden sözlerine rıza göstermiştir. Zira halkın Hz. Peygamber ve çevresindeki Müslümanlara karşı kışkırtılmasında önemli rol oynayan bu kimselerin susturulması kalben İslam’a girmeye meyilli olan kimseler için elzemdir. Dolayısıyla hak olanın neşet etmemesi adına her türlü girişimi ve eylemi sergileyenleri etkisiz hale getirmek için sahabe, Hz. Peygamber gözetiminde görev almıştır. Neticede İslam’ın karşısındaki başlıca düşmanlardan olan bu kimselerin sesinin kesilmesi Müslümanlar için güç temini; karşı tarafta benzer fikri benimseyenler için ise endişe vesilesi olmuştur. Dolayısıyla onlar devam eden süreçte temkinli ve Müslümanlar aleyhinde konuşmamaya özen gösterir bir tavır sergilemişlerdir.¹⁴⁸ Kıssanın başından beri zikredilen Belkıs’ın müspet tavrı bu durumdan farklılık arz etse de Hz. Süleyman’ın birini görevlendirerek, karşısındaki kimseyi -ki bu kimse gayrimüslimdir- şaşırtıcı ve onun emri altındakileri de sindirecek bir tertip gerçekleştirmek istediği düşünülebilir. İşte kıssanın bu kısmı ile sîret arasında böyle bir bağlantı olduğu düşünülebilir.

2.5.8. Belkıs’ın Teslimiyeti

“Süleyman, *“Tahtını tanınmaz hâle getirin. Bakalım tanıyacak mı, yoksa tanımayanlardan mı olacak?” dedi. Belkıs gelince, “Senin tahtın böyle mi?” denildi. O da “Sanki o! Fakat zaten daha önce bize bilgi verilmişti ve biz teslimiyet göstermiştik” dedi. Daha önce Allah’tan başka taptığı şeyler ona engel olmuştu. Çünkü o inkâr eden bir kavimden idi. Ona, “Köşke gir” denildi. Köşkü görünce onu (zeminini) derin bir su sandı ve eteklerini topladı. Süleyman, ona “Bu, (zemini) billurdan döşenmiş bir köşktür” dedi. Belkıs, “Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmetmiştim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldum.” dedi.*”¹⁴⁹

Tahtın tanınmaz hale getirilmesinde yine bir sınama örneği sergilenmektedir. Yani Hz. Süleyman’ın daha önce karşılıklı olarak birbirlerini denedikleri muhatabı Belkıs’ın bizzat karşısındaki tepkisini de ölçerek akıl gücünü görmek istediği

¹⁴⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Akbaş, “Hz. Peygamber’in İslam Düşmanlığı Yapan Müşrik ve Yahudi Elebaşlarının Öldürülmesi İçin Görevlendirdiği Sahâbîler”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (Haziran 2017), 117-132.

¹⁴⁹ en-Neml 27/41-44.

belirtilmiştir.¹⁵⁰ Nitekim Belkıs “Evet” veya “Hayır” gibi kesin bir yargıda bulunmamış, “Sanki o” diyerek temkinli ve zekice bir cevap vermiş, böylece aklının gücünü göstermiştir. Bununla birlikte daha önce göndermiş olduğu elçilerden edindiği bilgilere atıfta bulunarak “Sınamanıza gerek yok biz zaten vaziyet hakkında bilgi sahibi olup teslim olmuştuk.” mesajı vermiştir.¹⁵¹

Belkıs’ın inancında inat eden ve laf anlamaz biri olmadığı kıssanın başından bu yana aşikârdır. Dolayısıyla Belkıs’ın Müslüman olabilecekken küfür toplumundan geldiğini ifade eden âyet, onun durumunu açıklığa kavuşturması bakımından anlamlıdır. Zira Belkıs, istese hakkı görecekti, fakat önünde engeller vardı denilerek hakkı buldurma noktasında bir fırsat kollandığı söylenebilir. Diğer taraftan öteden beri güneşe tapan yani sahte tanrılara boyun eğen ve tam anlamıyla tatmin olmadığı anlaşılan Belkıs’ın Hz. Süleyman ile karşılaşması ve akabinde yaşananlar, tüm engelleri ortadan kaldıran bir sebepler silsilesi olmuştur. Onu gafletten tamamıyla uyandıran ve aklında hiçbir pürüz bırakmayan husus ise köşke girmesi olmuştur.¹⁵²

41. âyetten kıssanın sona erdiği 44. âyete kadar olan kısım Belkıs’ın önceki konumuna vurgu yapmakla birlikte aslında onu koruyan bir muhtevaya sahiptir. Başından beri gerek yönetici tavrıyla ve akıl dolu uygulamalarıyla gerek mucizevî hadiseler karşısındaki müspet bakış açısı ve teyit etme isteğiyle hidâyetine adeta kendi elleriyle yönelmiştir. Bu durumdan; bir kimse gayrimüslim bir çevrede doğup yetişse dahi karşılaştığı hadiseler ve kendisine sunulan delillere akl-ı selîm ile yaklaştığı vakit hidâyeti bulması ve ona teslim olmasının son derece mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Belkıs’ın tam bir teslimiyetle nihâyete eren süreç, sîret sahnesinde Hz. Hamza’nın Müslüman oluşuyla ilişkilendirilebilir. Kaynaklarda onun, nübüvvetin beşinci yahut altıncı yılında Müslüman olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Hz. Peygamber’in İslam’ı açıktan ilan etme maksadıyla Safâ tepesinde tebliğini ilettiği esnada Ebû Cehil tarafından çirkin sözler ve hakaretlere maruz kaldığını duyan Hz. Hamza, yeğenine karşı gerçekleştirilen eylemleri hazmedemeyerek hiddetle Ebû Cehil’i darb etmiş ve hemen ardından Hz. Peygamber’in doğruluğunu ve getirdiği dini kabul ettiğini cesurca beyan etmiştir. Daha sonrasında evine döndüğünde şeytanın onu bu düşüncesinden vaz geçirmeye yönelik vesveseleriyle sıkıntılı bir gece geçirmiş,

¹⁵⁰ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 4/161; Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, 2/420.

¹⁵¹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 6/376.

¹⁵² Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 4/118-119.

Allah'tan bu sıkıntısını giderecek bir çıkar yol istemiştir. Bu şekilde geçen gecenin sabahında Hz. Peygamber'e giderek onun kendisine bir şeyler söylemesini, nasihatle bulunmasını beklemiştir. Nitekim Allah Resûlü de onun gönlünü ferahlatacak, inancında mutmain olmasını sağlayacak telkinlerde bulununca Allah'ın dinine ve elçisine yürekten bağlılığını ifade etmiştir.¹⁵³

Nübüvvetin üzerinden yaklaşık beş/altı yıl geçmesine rağmen Hz. Hamza'nın imanını açıklaması yukarıda zikredilen hadisenin gerçekleşmesiyle söz konusu olmuştur. Onun teslimiyet anına bakıldığında aslında geçmiş sürece dair olumlu algılarının olduğu, imanını açıklamak için sanki bir fırsat beklediği anlaşılmaktadır. İmanını beyan ettiği son noktadan itibaren de inancı hakkında kararlı bir duruş sergilemiştir. Şeytanın aldatmacalarına kanmamış, nihaî noktada Hz. Peygamber'e giderek teslimiyetini güçlendirmiştir. Hz. Hamza'nın yaşadığı bu süreç ile Belkıs'ın teslim oluş süreci, bir hadiseye yahut hadiseler zincirine bağlı olma bağlamında benzerlik arz etmektedir.

Gelinen şu noktada özetle belirtmek gerekir ki kaynaklarda kıssanın ve Neml Sûresi'nin nüzûl sebebine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Buna ek olarak nüzûl dönemine dair ileri sürülen görüşlerin de tahmin derecesinde olduğu söylenebilir. İncelemelerimiz esnasında müfessirlerin, daha çok kıssanın içeriğini anlamaya dönük girişimleri olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla modern dönemde yapılan çalışmalardan bazılarının Sebe' melikesinin hükümdarlığı üzerinden birtakım mesajlar¹⁵⁴ çıkarması dışında genel itibariyle nüzûl dönemi veya sîret ile kıssanın bir bağlantısının kurulmadığı gözlenmiştir.

Çalışmamızı hem sûre hem de kıssa ekseninde getirilen yorumlardan ve başka sûreler ile ilişki kurmak suretiyle belirtilen tahminlerden hareketle şekillendirme gayreti içerisinde olduk. Kıssanın sîrette bulduğu anlamsal, olgusal ya da ilkesel karşılığını ifade eden asıl hedef noktamıza dair ise çok çok az denecek ölçüde kısıtlı bilgilerle karşılaştık. Dolayısıyla az da olsa elde var olan bilgi malzemesiyle 15. âyetten 44. âyete değin kıssanın sîret sahnesinde anlaşılabilir makul yansımasını, indiği dönem ile ilişkilendirilebilecek hususları ve kıssada mevzubahis edilen bir üslûbun yahut hareket tarzının Hz. Peygamber'in ve ashabının hayatında meydana

¹⁵³ Abdullah b. Ahmed Mağlus, *el-Atlasu't-Tarihî li Sîreti'r-Rasûl*, çev. Abdullah Karakaş (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 134.

¹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Elif Yazıcı, *Yemen'le İlgili Kur'ân Kıssaları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 199-203.

gelen olaylarla benzerliği ve ilişkisini kurmaya çalışarak bir neticeye vardık. Kıssayı müstakil bir âyet ya da âyet grubu şeklinde parçalara ayırarak ele aldık. Zira her kısımda zikredilen veya işaret edilen hususları münferit olarak ele alarak bunların sîrette karşılıkları olabilecek ilkeleri ya da hadiseleri tespit etmeye çalıştık. Kıssa içerisinde karakterlerin diyaloglarının ve bütünlüğün bozulmaması adına da bu ayrımı yapmayı uygun gördük.

Netice itibariyle kıssanın sîret bağlamında tahlilini, genel anlamda Hz. Peygamber'in doğumundan hicrî 632 yılında vefatına kadar olan hayat sürecinde özel anlamda ise kıssanın indirilmiş olduğu Mekke döneminin ortalarında meydana gelmiş olaylarla bağlantılar kurup ilişkiler tespit ederek gerçekleştirmiş olduk.

2.6. Kıssadan Çıkarılabilecek Mesajlar ve İlkeler

Bu başlık altında kıssadan çıkarılabilecek mesajların tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu mesajları sadece sîret ile ilişkili olarak değil, evrensel düzlemde temalar ve ilkeler olarak düşünüp ele alacağız. Böylelikle kıssadan bir hisse, öğüt ve hayat ilkeleri edinmiş olmayı öngörmekteyiz. Ayrıca mesajları/ilkeleri, yukarıda âyet yahut âyet grubu şeklinde tahlilini yaptığımız ayırım ile büyük oranda uyumlu şekilde ele alacağız. Bu itibarla kıssada vurgulanan hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

İlim: Makam itibariyle ilim, Allah katında en şerefli ve yüksek payesi olan bir lütûf olma bakımından önemli bir kavramdır.¹⁵⁵ Dolayısıyla Allah'ın bu lütfuna mazhar olan kimseler O'nun katında ayrıcalıklı kişilerdir. Kişi bu lütûfa mazhar olup bu makama erişebilmek için Allah'ın rızası doğrultusunda hayatının her bölümünde istikamet üzere yaşamalıdır. (Neml 27/15)

Farkındalık: İnsan Allah tarafından verilen emanete talip olduğu¹⁵⁶ andan itibaren tüm hayatı boyunca aklının, varlığının, kulluğunun ve sayısız nimetlerle donatıldığının şuurunda bir hayat yaşamakla yükümlüdür. Kişi imtihanı esnasında bahşedilen diğerleriyle eşit veyahut ötekilerden ayrıcalıklı her türlü imkânın bilincinde bir tavırla Rabbine bağlılığını kuvvetlendirmelidir. (Neml 27/16)

İdare ve Disiplin: Kişinin, sahip olduğu unsurları, kendilerinden sorumlu olduğu varlıkları en güzel şekilde yönetmesi adaletin bir gereğidir. İnsan, sorumlu

¹⁵⁵ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*. 10/254.

¹⁵⁶ el-Ahzâb 33/72.

olduğu her bir kişinin hakkının teslim edilmesi, malın ya da imkânın yerli yerince kullanılması için özen göstermelidir. Hâkimi olduğu düzenin aksayan yönlerini tespit edip eksikliklerini gidererek ileride oluşabilecek olumsuzluklara karşı önlem almalıdır. Gevşek bir tavırla ve tavizler vererek sürdürülen idare ve disiplinin kalıcı olmayacağını bilmelidir. Zira işleyen düzenin nizam üzere devamı için bunlar gereklidir. (Neml 27/17)

Merhamet: Acımak, esirgemek, korumak ve affetmek anlamlarında kullanılan¹⁵⁷ bu kavram kişinin kendisinden başlayıp diğer tüm mahlûkâta değer vermesini ifade eder. Kişi hayatı süresince yaratıcısının insan olma şerefi bahşettiği kendisine ve bununla birlikte karşılaştığı, gördüğü, hâsılı münasebet kurduğu her varlığa rikkat ve nezaketle yaklaşmalıdır. Zira insan Rahmân ve Rahîm olan yaratıcısının bu sıfatlarının yeryüzündeki tecellisi konumunda olan temsilcisidir. Kişi zor durumda olanı görüp kalbi daralınca acıma duygusunu, karşısında bulunana zarar verebileceği bir durumda kendini ondan sakınmasıyla zararını esirgeme dikkatini göstermiş olur. Öte yandan yapılan bir hatanın veya yanlışın düzeltilmesi esas olmakla birlikte yapan kişiye karşı gösterilen affedici tavır, o kişinin kazanılmasına vesile olur. Dolayısıyla benzer bir durumda da hatanın tekrarlamaması adına korumaya alınmış olur. Kısaca, yukarıda sayılan hasletleri kendinde bulundurmakla kişi, en küçüğünden en büyüğüne tüm varlık âlemine kıymetli nazarıyla bakıp Allah Teâlâ'yı hatırlar ve merhametini diri tutar. (Neml 27/18-19)

Gayba iman: Gayba iman, “*Onlar gayba iman ederler*”¹⁵⁸ âyetinden anlaşıldığı üzere Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen mümin vasıflarından biridir. Buradan hareketle insan için aklî yetisinin algılamaya yeterli gelmediği, duyularıyla gözlemlemesine olanak vermeyen her hadise gayb bilgisi çerçevesindedir.¹⁵⁹ Öte yandan kişinin öğreninceye kadar, bilgi sahibi olmadığı her hadise de gayb bilgisi olarak nitelendirilebilir. Kişi, “*Her bilenin üzerinde daha çok bir bilen vardır*”¹⁶⁰ âyetinde ifade edilen mana gereği haddini bilmelidir. Vâkıf olmadığı bir durum karşısında peşin hükümlü olmaktan uzak durmalıdır. Hele ki söz konusu hadiseleri Allah bildiriyorsa bunlara iman etmekle mükelleftir. Zira Allah Teâlâ’nın yeryüzündeki halifesi¹⁶¹

¹⁵⁷ Karagöz vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 426.

¹⁵⁸ el-Bakara 2/3.

¹⁵⁹ Karaman vd. *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, 1/71.

¹⁶⁰ Yûsuf 12/76.

¹⁶¹ el-Bakara 2/30.

konumunda bulunan insan için bu husus mümin olmanın bir gereğidir. (Neml 27/20-22)

Tevhid: Kâinat vücuda büründüğü ilk andan bu yana içerisinde bulunan başta peygamberler olmak üzere tüm varlıklar Allah Teâlâ'nın birliğini tanımakla yükümlüdür. Her bir zerreden yüksek makam sahiplerine varana dek tüm varlık âlemi tek bir yaratıcıyı işaret eden unsurlardır. Dolayısıyla akıl sahibi olup, basiret gözüyle bakanlar için kâinata kendine yer bulan bütün varlıklar, Allah'ın bir ve tek oluşunu mukayyet kılan çoklardır. Eşsiz, aralıksız ve noksansız işleyişe bakarak, yüceliğinin ve yaratıcılığının ortaklık kabul etmesi düşünülemez bir varlığın olmasının gerekliliği aklen aşikardır. Dolayısıyla varlık âleminin en küçük biriminden yukarısına kadar her unsur tevhidi savunma, tevhidi ilan etme ve tevhidi beyân etme noktasında sorumludur. Zira onlar yaratıcısının kendilerine bahsettiği hayat/varlık olma vesilesiyle yine yaratıcısını bilme ve tevhide sarılma noktasında imkâna sahiptir. (Neml 27/23-26)

Adalet: Akla gelen ilk manasıyla adalet, zulmün zıddı olan bir kavramdır. Adalet dinî bir terim olarak ele alındığında ise hak yol üzere dosdoğru olmak, ifrat ve tefritten kaçınarak orta yolu takip etmek, içi dışı, özü sözü bir olmak, haklıya hakkını, haksıza cezasını vermek ve dengeli davranmak olarak tarif edilir.¹⁶² Buradan hareketle adaletin, kişinin yaratıcısına ve varlık âleminde alaka kurduğu ve iletişim içerisinde olduğu her bir nesneye yahut her bir kimseye karşı yerli yerince davranmasını, hak olanın, hakkı olana isabetlice verilmesini ifade ettiği söylenebilir. Özetle söylemek gerekirse adalet, “hem iman hem amel hem de insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde gözetilmesi gereken bir ilkedir.”¹⁶³

Kıssada Hz. Süleyman'ın, iddiasını doğrulaması için Hüdhüd'e elçilik görevi vermesi de adalet dairesi içerisinde değerlendirilebilir. Zira Hz. Süleyman bu kararıyla öfkесinin esiri olmayarak ifrat ve tefritte düşmekten kaçınmıştır. Hem meseleyi anlamak hem de Hüdhüd hakkında nihaî kararı vermek için onu dolaylı yoldan test etme yoluna giderek adalet çizgisinde kalmıştır. Buradaki örnekte olduğu gibi kişi yaşamı boyunca adaleti bir haslet olarak bünyesinde taşımalıdır. Bunun yolu ise yapır

¹⁶² Karagöz vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 6.

¹⁶³ Nurullah Denizer, “Bireysel Kimliğin Oluşumu ve Toplumsal Düzenin Temel Unsurları Açısından Nahl Sûresi 90. Ayete Dair Bir Değerlendirme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8/3 (Eylül 2019), 1748.

ettiklerinde ve tepkilerinde ölçü, denge, temkin ve dikkat hususlarını gözetmekten geçer. (Neml 27/27-28)

İstişare: Kişinin, karar vereceği herhangi bir durum karşısında aklına, tecrübesine, fikrine güvendiği birine danışmasını ifade eder. Böylesi bir hareket tarzı karar verilecek durumun olumsuz etkilerinin asgari düzeye inmesine, fark edilemeyen hususların tespitinin kolaylaşmasına vesiledir. İstişare, bireyin kendi yaşamında önemli olduğu gibi yönetim alanında uygulanması da meselelerin istenen ve isabetli şekilde neticelenmesi için de elzemdir. Zira istişare yapılmadan bireyi bekleyen sonun etkileri ile devlet alanında alınan kararın neticesinde karşılaşılacak durumun etkileri aynı olmayacaktır. İlkinde sadece birey etkilenirken ikincisinde bu etki devlet nezdinde devlete mensup herkesi ilgilendirecektir. Dolayısıyla istişare bireyler için önemli olduğu gibi idareci pozisyonunda olan kimseler için de kendisinden uzak durulmaması gereken bir yönetim ilkesidir. Sözlü kültürümüzde, “İşlerini danışarak yapan dağları aşar; danışmayan düz yolda şaşar.” şeklinde kullanılan vecîz söz de istişarenin önemine dikkat çekmektedir. Nitekim Belkıs, çevresindeki fikir sahibi kimselere danışarak önündeki şirk ve vesvese dağlarını aşıp neticesi Allah’a teslimiyetle sonuçlanacak sürecin ilk adımını atmıştır. İşte kişi sağlıklı ve isabetli bir netice için bu yolu kullanmalıdır. (Neml 27/29-32)

İtimat: Kısaca, kişinin karşısındakine duyduğu güven duygusu olarak ifade edebileceğimiz bu kavram akıllı ve zeki olup hakkında ehil olduğu kanaati taşınan kimseye gösterilen bağlılıktır. Burada önemli olan husus o kişinin adaletli kararlarına şahitlik edip, basiretli ve isabetli kararlar alabileceği düşüncesini taşıyor olmasıdır. Yoksa o bizim efendimizdir diye sözünün üstüne söz söylememek için yalandan gösterilen bağlılık değildir. Nitekim Belkıs’ın konu ile alakalı danışmacı yaklaşımı karşısında ileri gelenlerin Belkıs’a güven duymaları, onun fikirlerine ve mesele hakkında alacağı kararların arkasında duran tavırları, özellikle devlet işlerinin yürütmesinde istişare ile birlikte muhakemesine ve ileri görüşlülüğüne inanılan liderlere duyulacak itimat örneği sunmaktadır. Tabi burada liderin, danışmanlarına söz konusu güveni birçok hususta sağlamış olması da önemli ve öncelikli bir husustur. Dolayısıyla Belkıs bu güveni zaten sağlamış olmalı ki ileri gelenlerin cevabı Belkıs’ı destekler nitelikte olmuştur. (Neml 27/33-35)

Teslimiyet: Kıssanın genelinde hem Hz. Süleyman’ın Allah Teâlâ’ya olan bağlılığı hem de yaşanan süreç sonunda Belkıs’ın imanı teslimiyetin en güzel örneklerindendir. Önceki yaşamında Belkıs yaratılana/güneşe tapmakla yaratıcıya

karşı şirk içerisindeydi. Ancak Hz. Süleyman'ın daveti, yaşanan hadiseler ve müspet tavırlarının etkisiyle doğru yolu bulmuştu. Onun bu teslimiyeti, önceki inançlarını elinin tersiyle iterek bir ve tek Allah'ı tanıyarak tevhidi kabul ettiğinin göstergesidir. Zira imanına vesile olan birçok husus akl-ı selîm sahibi kimselerin dikkatinden kaçmayacak türdendi. Dolayısıyla hak olanı bularak mutluluğa erişmiş oldu.

Varlık âleminde akıl sahibi olmakla kendine şerefli bir yer bulan insan da inkâr ve şirk içerisinde olmasa dahi kâinatın eşsiz düzenini temaşa ederek, özünün ve hakikatının sırrını düşünerek yaratıcısına olan bağlılığını kuvvetlendirmelidir. Tevhidi kabul ettiğini gösteren bir düsturla davranışlarını sergilemelidir. (Neml 27/36-44)

Şükür: Kıssanın neredeyse bütününde Hz. Süleyman'ın şükür ifadelerinin vurgulandığı görülmektedir. Zira Hz. Süleyman'a bahşedilen ilim, kuşdilini bilmesi gibi verilen mucizevî özellikler, hükmü altına verilen çeşitli türlerden varlıklar ve geniş saltanat alanı çokça şükür gerektiren imkânlardır. Kıssada birkaç âyet aralıklarla şükür ve şükürle ilişkili ifadelerin geçmesi, Hz. Süleyman'ın her fırsatta lütuf sahibini ta'zîm etme özenini göstermesi bakımından müthiş bir örnekliktir. Hüküm sahasında onca nimeti ve imkânı elinde bulunduran Hz. Süleyman, "nimetin kadrini kıymetini bilen, karşılığını veren, bu lütuf ve ikramları vereni hatırlayıp öven ve bahşedene nankörlük etmeyen"¹⁶⁴ tavrıyla dinî bir hassasiyeti, ahlâkî bir erdemi ve ibretlik bir hasleti taşımış olmaktadır. (Neml 27/15-44)

Kıssanın tamamından hareketle netice olarak denebilir ki kıssanın başında Hz. Süleyman'ın saltanatına ilişkin özellikler ve örnekler sunulmuş; onun hüküm sahasının genişliğinin ve büyüklüğünün tahayyül edilmesi amaçlanmıştır. Nitekim Hz. Süleyman'ın bu hükümdarlığının, onun gibi saltanat sahibi Belkıs'ın hükümdarlığı ile karşılaştırma imkânı verilmiştir. Bu kıyaslama yapıldığında ise nimeti vereni tanıyan ile tanımayanın ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla yaratıcı katında asıl kıymeti olanın, kendisine bahşedilen imkânlarla karşı şükür yerine getiren, bu nimetleri lütfedene iltifat eden hüküm sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan kıssada Hz. Süleyman'ın saltanatına ilişkin bilgiler sunulmasının, adeta Belkıs'ın teslimiyetine ortam hazırlandığı söylenebilir. Zira Belkıs'ın teslimiyet adımları, Hz. Süleyman'ın onca nimete ve büyük hükümdar olmasına karşın bir peygamber olduğunu asla göz ardı etmeden davetini yerine getirmesiyle ve mükâfatını yalnızca Allah'tan beklediğini ifade eden sözleriyle başlamıştır.

¹⁶⁴ Karagöz vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 621.

Sonuç itibariyle kıssa baştan aşağıya, pek çok imkân ve nimeti içinde barındıran saltanatın peygamberlik vazifesinin gereği daveti engellemeyen, aksine karşısındakileri hayrete sevk eden, şirk toplumuna karşı geliştirilen strateji ve kullanılan üslûp sayesinde onların teslimiyetiyle noktalanmış bir çizgidedir. Bu neticenin oluşmasında ve kıssanın bütününde göze çarpan husus ise şüphesiz Hz. Süleyman'ın Allah'ın lütf-u keremine karşılık gösterdiği şükür hassasiyetidir. O şükrettikçe kapılar açılmış, işler kolaylaşmış görünmektedir. Çalışmamız boyunca dikkat çeken husus bu olmuştur. Bu yönüyle kıssayı şükür kıssası olarak nitelemek de yanlış olmasa gerektir.

3. BÖLÜM

NÜZÛL-SÎRET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA HZ. SÜLEYMAN-BELKİS KISSASININ SİYÂSÎ İLETİŞİM VE DAVET ÖĞRETİSİ

Çalışmamızın bu bölümünde Hz. Süleyman-Belkıs kıssasının ilk başta vahyin indiği Mekke döneminden günümüze dek siyasî oluşum özelliği taşıyan her grubun/toplumun muhataplarıyla gerçekleştirdiği iletişim ve ilişkiler için bir örnek teşkil etmesi hususuna değinilecektir. Kıssanın ana karakterlerinin her ikisinin de devlet yöneticisi vasfı taşıması ve iletişim üslûpları, devletlerarası münasebetler bağlamında ilkesel öğretiler barındırması bakımından örnekler sunmaktadır. Ayrıca Hz. Süleyman'ın peygamber vasfıyla bu iletişimi kurması tebliğ metoduna dair de birtakım mesajları ihtiva etmektedir. Bu bağlamda bütünüyle Kur'ân'ın özelde ise kıssaların, talip olana karşılaştığı meseleleri anlama ve çözümleme imkânı sunduğunu söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e vahyedilen bu kıssanın da indiği toplumdan sonraki nesillere ışık tutacak genel geçer öğretiler barındırdığı söylenebilir.

Yukarıda ayrıntılı tahlilini yaptığımız Hz. Süleyman ve Belkıs kıssasının Kur'ân'da zikredildiği âyetlere kısaca yer verilecek bu bölümde kıssanın siyâsî iletişim ve davet üslûbu açısından sunduğu metoda odaklanılacaktır. Siyâsî ve resmî arka planın hükümdar olmaları yönüyle Hz. Süleyman ve Belkıs arasındaki bu iletişime etkisi anlaşılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda söz konusu arka planın davet usûlünü ve tebliğ metodunu ne şekilde etkilediği irdelenecek ve kıssadaki tebliğ metodunun nüzûl-sîret ilişkisi bağlamında Hz. Peygamber'in tebliğ ve davet görevinin bir parçası olan davet mektupları ile olan ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

3.1. Siyâsî Arka Planın Tebliğ Metoduna Etkisi

Mevzubahis kıssada belirtildiği üzere kıssanın her iki ana karakterinin de yöneticilik vasfı bulunmaktadır. Belkıs, Sebe' halkının melikesi; Hz. Süleyman, âyetin ifadesiyle cinlerin, insanların ve kuşların yöneticisi konumundadır. Hz. Süleyman aynı zamanda tebliğ görevi olan bir peygamberdir. Hz. Süleyman tarafından Sebe' melikesi Belkıs'a gönderilen mektup temelde her ne kadar dine davet amacı gütsen de mektubun sahibinde bulunan yöneticilik vasfının, kullanılan üslûbu ve iletişim kanalı olarak kullanılan mektubun içeriğini etkilediği kanaatindeyiz. Buradan hareketle bu başlık

altında yöneticilik vasıflarını hâiz her iki hükümdarın aralarında geçen iletişimin tebliğ metoduna etkisi anlaşılmaya çalışılacaktır.

Yöneticilik bağlamında dil ve iletişim vazgeçilemez bir ikiliyi oluşturur. Yöneten konumundaki her kişi ilişki ağındaki etkililiğini dil aracılığı ile tesis eder. Buna göre dil, iletişim sürecinin temel vasıtasıdır. İletişim süreci ise mesajın uygun bir kanal ile bir kişi veya topluluğa gönderilmesini kapsar.¹⁶⁵ Kişi bu şekilde kendi bilgi ve becerisini muhatabına aktararak onun ihtiyacını gidermiş olur. Bu, aynı zamanda kişinin kendi maksadının da anlaşılıp çözüme kavuşturulmasına fayda sağlayan bir süreçtir.¹⁶⁶ Bu bağlamda Hz. Süleyman'ın tebliğini yapmak üzere Belkıs'a gönderdiği mektup iletişim kanalını oluşturmaktadır.

Mektuplaşma, tarih boyunca yöneticiler arasında bir iletişim kanalı oluşturma açısından önemli bir işlev görmüştür. Timurlular Devleti hükümdarı Şahruh ile dönemin Osmanlı padişahı Çelebi Mehmet arasında gerçekleşen mektuplaşma siyâsî iletişimin örneklerinden biridir. Söz konusu bu mektuplaşma devlet yönetim anlayışı ve siyâsî istikrar konuları çerçevesinde bir yazışma ise de her iki tarafın da yönetici olmaları yönüyle siyâsî bir iletişim şeklinin mahiyetini göstermesi bakımından önemlidir. İlgili mektupta Çelebi Mehmet, saltanatın ortaklık kabul etmeyeceği düşüncesinden hareketle “on dervişin bir kilimde uyuduğunu ancak iki padişahın bir iklime sığmadığını” ifade etmiştir.¹⁶⁷ Bu durum Timur ve Osmanlının içinde bulunduğu coğrafi konum ve yaşanan olaylarla ilgili ipuçları vermektedir. Yani siyâsî olarak vaziyetin karmaşık ve belirsiz olduğu anlaşılmaktadır. Fakat böyle bir hal üzere iken Çelebi Mehmet'in aceleyle ve hırsıyla ayağa kalkıp savaşmanın aksine meseleyi usûlünce ve siyâsî bir iletişim diliyle, dönemin ciddi ve etkili bir iletişim kanalı olan mektupla çözmeye çalışması dikkate şayandır. Hz. Süleyman'ın Belkıs'a gönderdiği mektup içerik yönü itibarıyla bu örnekten farklılık arz etse de mesajı uygun bir üslûp ve etkili bir yöntemle iletmesi bakımından benzerlik arz etmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Hz. Süleyman bir peygamber ve hükümdar; Belkıs ise Sebe' halkının hükümdarıdır. Çalışmamızın bu başlığı altında inceleyeceğimiz

¹⁶⁵ Ayşegül Soncu, *Siyâsal Dilin Satır Arası* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018), 9, 37, 54.

¹⁶⁶ Nurullah Denizer, “İletişim Çağındaki İletişimsizlik Problemine İlâhî Bir Çözüm: Kur'an'da İletişim İlkeleri ve Konuşma Adabı”, 5. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, ed. İlkay Noyan Yalman - Sibel Akova (Ankara: Asos Yayınları, 2019), 289.

¹⁶⁷ Hayrunnisa A. Akbıyık, “Osmanlı Timurlu İlmî Münasebetleri Örneğinde Organize İlmî Çalışmalarda Siyâsî İstikrarın Rolü”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri* (İstanbul: y.y., 2001), 32-33.

kısım, pasaj içerisinde diyalog şeklinde geçen 20. âyetten 37. âyete kadar olan kısım.

İlgili âyet dizisinin daha ilk bölümünde Hz. Süleyman'ın, yokluğunu fark ederek Hüdühüd kuşunu soruşturması yönetim işlerini itina ile yapmanın ve yönetim işlerine gereken önemi göstermenin bir gereğidir. Kurtubî'nin ifadesiyle bu âyet devlet başkanlarının, yönetimi altında bulunanların durumlarını iyice araştırmalarına ve onları gereği gibi korumalarına delil teşkil eder.¹⁶⁸ Devam eden âyetlerde Hüdühüd tarafından getirilen haberin doğruluğunu tespit etmek üzere Hz. Süleyman'ın takındığı tavır yönetici ve idareci konumundaki kimsede bulunması gereken bir özelliktir. Zira Hz. Süleyman bilgi verilen konu hakkında aceleci davranmamıştır. Emrinin aksine hareket eden Hüdühüd'e hiddetlenmiş olsa da getirdiği bilgiyi dinlemiş ve doğruluğunu tespit etmek için mektubu Hüdühüd ile Sebe' melikesine göndermiştir. Bu tavır hem emri altındaki Hüdühüd'ün, getirdiği bilginin doğruluğunu ispat etmesi ve masumluğunu ortaya çıkarması hem de Hz. Süleyman'ın tebliğ vazifesini yerine getirmesi bakımından önemlidir. Buradan hareketle yönetici konumunda bulunan kimsenin iki özelliği karşımıza çıkmaktadır. Birincisi emri altında bulunanlara karşı zulmedici tutumlardan kaçınma; ikincisi ise karar vermeden önce meselenin doğruluğunu netleştirme gerekliliğidir. Bu, yönetimde hem adaleti sağlayan hem de sevk ve idareyi kontrol altında tutan bir tavidir. Hz. Süleyman nezdinde anlatılan mektup gönderme hadisesinden, yukarıda ifade ettiğimiz ideal yönetici vasıflarını çıkartabiliriz.

Belkıs'ın cephesinden de meseleye bakacak olursak onun bu durum karşısında gösterdiği tavidan hareketle siyâsî olarak yönetim ve iletişim hususunda şu tespitleri yapmamız mümkündür: Belkıs'ın gelen mektubu devletin ileri gelenleriyle paylaşması, durum hakkında görüş bildirmelerini istemesi yönetimde istişarenin önemine dikkat çekmektedir. Nihâî kararı kendisi verecek olsa da yakınındakilere danışması yönetimin bir ekip işi olduğunu işaret etmesi yönünden önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Belkıs, yönetimi altındaki üst düzey yetkililere danışmadan karar verip emreden, zalim ve zorba bir yönetici olmadığını göstermiş olmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li' Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/150.

¹⁶⁹ Muhammed İzzet Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1964), 3/290.

Hız. Süleyman'ın tavrına benzer şekilde Belkıs da hediyeler ve elçiler göndererek siyâsî iletişime uygun bir karşılık vermiştir. Kısaca belirtmek gerekirse hem Hız. Süleyman hem de Belkıs bulundukları konum itibarıyla siyâsî iletişimde usûlüne uygun ve isabetli bir üslup benimsemişlerdir. Belkıs'ın sonunda Allah'a teslim olmasıyla sonuçlanan bu iletişimde sürecin oldukça dengeli bir şekilde ilerlediği açıkça gözlenmektedir.

Belkıs'a gönderilen mektubun besmele ile başlaması ve Sebe' halkının Süleyman'a teslim olmalarını istemesi ise davetin hem siyâsî hem de dinî olduğunu göstermektedir.¹⁷⁰ Zira aynı dönemde hüküm süren iki hükümdardan Hız. Süleyman, Belkıs'tan kendisine tâbî olmasını isteyerek siyâsî bir üstünlük de kurma çabasıındadır. Ancak bu üstünlüğün, Belkıs'ın kendisine sunulan davetin kabulünü sağlamayı kolaylaştırıcı bir çaba olduğu söylenebilir. Nitekim Hız. Süleyman'ın Belkıs tarafından gönderilen hediyeler için *“Allah'ın bana verdiği daha hayırlıdır”*¹⁷¹ diyerek onları geri çevirmesi bunu göstermektedir. Bu noktada peygamberlerin tebliğ faaliyetleri ve metodolojisinde en önemli unsurlardan birinin rabbanî bir görevlendirme olması bakımından karşılıksız olması meselesi karşımıza çıkmaktadır. Bu husus, onların bu görevleri yerine getirmeleri karşılığında herhangi bir ücret, dünyevî makam ve mevki talep etmemelerini içerir.¹⁷² Dolayısıyla her peygamberin tavrı gibi Hız. Süleyman'ın tavrı da bu yönde olmuştur.

Hız. Süleyman'ın Belkıs tarafından gelen elçileri geri gönderirken *“Sen onlara dön. Andolsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları oradan aşağılanmış ve küçük düşürülmüş olarak çıkarırız”*¹⁷³ ifadesi iki yönden ele alınabilir. Hız. Süleyman bu sözleriyle, hediyeler göndermekle fikrini değiştirebileceğini zanneden Belkıs'a sert bir cevap verip, meselenin ciddiyetini göstererek açıkça meydan okumaktadır.¹⁷⁴ Bu durumu devletler arası ilişkilerde gerektiğinde ultiमत vererek ciddiyeti ifade etmek olarak değerlendirebiliriz. Söz konusu ifadede ikinci olarak çıkartılabilecek mesaj ise Hız. Süleyman'ın ilahî bir yardıma sahip olduğudur.

¹⁷⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, 4/191.

¹⁷¹ en-Neml 27/36.

¹⁷² Fadıl Ayğın, “Karşılıksız Tebliğ Bağlamında Dinî Davet ve Hizmetlerde Peygamberlerin Örnekliliği”, *Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri (9-10-11 Mayıs 2014-Mardin): Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Cami ve Din Görevlileri* (İstanbul: y.y., 2015), 254.

¹⁷³ en-Neml 27/37.

¹⁷⁴ Rukiye Öztürk, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hız. Süleyman'ın Hükümdarlığı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 84.

Mesele sadece siyâsî olarak üstünlük kurmak olmadığından ilgili âyetten bu yardımın peygamberlik görevini yerine getiren Hz. Süleyman’a verileceğini anlıyoruz. Netice itibariyle hem Hz. Süleyman hem de Belkıs sahip oldukları makama yaraşır bir tavırla iletişimde bulunmuşlardır. Hz. Süleyman bu arka plan çerçevesinde tebliğini gerçekleştirmiştir ve başarılı olmuştur.

3.2. Mutlak Güç Sahibi Tek Varlığın Allah Olduğu Gerçeğine Sebe’

Hükümdarı Üzerinden İşaret

Kaynaklarda Yemen topraklarının sultanı Şerahil isimli bir zatın kızı olan Belkıs’ın, erkek kardeşinin olmayışından dolayı saltanat sahibi olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁵ Kimliği hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber tarihçiler Belkıs’ın milattan önce 10. yüzyılda yaşamış, Hz. Süleyman’la çağdaş bir Arap kraliçesi olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶ Rivâyetlere göre Belkıs, içerisinde sayısız unsurlar barındıran çok geniş bir alana hükmeden bir sultandır. Öyle ki üzerinde oturduğu taht büyük, azametli, altın ve mücevherlerle süslü bir taht idi. Emri altında kadın ve erkeklerden oluşan binlerce hizmetçisi vardı. Tahtının bulunduğu ve yaşadığı devasa bir saraya da sahipti. Kısacası dünya nimetlerinin birçoğuna sahip bir kraliçeydi. Ancak âyetin de ifadesiyle Belkıs ve kavmi tek olan Allah’tan habersiz, bâtıl inançlara sahip olan bir topluluktur.¹⁷⁷ Bu açıdan bakıldığında birçok güçlü olan Belkıs’ın tüm bu nimetlerin asıl sahibini idrak edemediği gözlenmektedir. Fakat bu durum onun ve kavminin bile bile isyan ve şirk olsun diye yaptığı bir eylem değildi. Bu husus, sûrenin yirmi dört ve kırk üçüncü âyetlerinde yer alan ifadelerden de net bir şekilde anlaşılmaktadır. Söz konusu âyetlerde onu Müslüman olmaktan şeytanın alıkoyduğu, öte yandan içinde doğup büyüdüğü kavmin küfür içerisinde bir hayat sürmesinden dolayı doğru yolu bulamadığı belirtilmektedir. Buna göre Belkıs’ın inatçı ve söz dinlemez biri olmadığı, inançsız bir toplumdan geldiği için bu hal üzere olduğu görülmektedir. Zira çocukluğundan bu yana sahte tanrılar önünde eğilmeye alışık olduğundan hak yolu bulması zordu. Nitekim Hz. Süleyman ile karşılaşp kendisine hak olan inanç gösterildiğinde kendiliğinden teslim olmuştur. Bu noktada Belkıs’ı bulunduğu halden çıkartan, dikkatini celbedip hakikate yönlendiren şu beş hususu zikretmek mümkündür: Bu hususlardan ilki Hz. Süleyman’ın gönderdiği mektuba

¹⁷⁵ Nesefî, *Medârikü’l-Tenzil*, 2/600.

¹⁷⁶ O. Seyfi Yücedürk, “Belkıs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 3 Kasım 2021).

¹⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 10/401.

besmele ile başlamasıdır ki bu, iki hükümdar arasında gerçekleşen alışlageldik bir durum değildir. İkincisi Belkıs tarafından gönderilen hediyelerin geri iade edilmesidir. Hz. Süleyman burada Allah tarafından kendisine verilecek olanların, kendisine takdim edilen hediyelerden daha hayırlı olduğunu belirtip onları geri çevirmesi Belkıs nezdinde dikkat çekicidir. Zira Belkıs bu tepkiye bakarak Hz. Süleyman'ın bilinen krallardan farklı olduğunu anlamıştır. Bir diğer husus Belkıs'ın elçiler vasıtasıyla edindiği bilgilerden yola çıkarak Hz. Süleyman'ın hikmetini ve maksadını anlamaya başlamasıdır. Nitekim bunun neticesinde Belkıs, Hz. Süleyman'ın bulunduğu şehir olan Kudüs'e ziyaret planlamıştır. Dördüncü husus daha Belkıs gelmeden çok kısa bir süre içerisinde tahtının Kudüs'e getirilme hadisesidir ki bu tam anlamıyla şaşkınlık yaratan bir durum olmuştur. Belkıs karşılaştığı bu durumu gerçekleştirmeye bir beşerin veya kralın gücünün yetmeyeceği, bu hadisenin ardında ilâhî bir gücün olduğu kanısına varmıştır. Böylelikle Hz. Süleyman hakkında aklında oluşan tüm şüphelerden sıyrılmıştır. Son olarak “*Köşke gir.*”¹⁷⁸ denildiğinde zemini su sanan Belkıs durumun öyle olmadığını anlayınca tam manasıyla teslimiyetini ifade etmiştir. Zira her türlü imkâna sahip muhteşem bir sarayda yaşayan Hz. Süleyman'ın en küçük bir nimetten dolayı Allah'a secde eden bir karaktere sahip, her türlü gurur ve kibirden uzak, şükreden ve dünyaya köle olanlardan farklı bir hayat yaşayan bir kul olduğunu görünce hayretle ve samimiyetle Allah'a teslim olmuştur.¹⁷⁹ Bu bağlamda Belkıs önemli bir insan tipini temsil etmektedir. Siyâsî ve ekonomik olarak sahip olduğu büyük güç onun sağduyusunu köreltmemiş, kendisine gösterilen deliller ve Hz. Süleyman'ın tebliği karşısında, kibir ve gururla değil akıl ve sağduyuyla hareket etmiş netice itibarıyla hidâyete erenlerden olmuştur.¹⁸⁰ Kısacası dünyalık nimetlerin hepsine sahip olan, emri altında binlerce neferi bulunan Belkıs bu hadiseler karşısında hem kendisine hem de Hz. Süleyman'a verilen nimetlerin ve hükümdarlığın Allah tarafından verildiğine emin olmuştur. Böylelikle mutlak güç sahibi tek varlığın Allah Teâlâ olduğu gerçeğini idrak etmiştir. Kıssa içerisinde zikredilen hadiseler bu noktayı işaret etmektedir. Bu durum, değil bir ülkenin başında yönetici, dünyayı tek başına yönetme imkânı ve pozisyonuna da sahip olursa verilen nimetleri, imkânları,

¹⁷⁸ en-Neml 27/44.

¹⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 4/113-119.

¹⁸⁰ Esra Yıldız, *Neml Sûresinin Konulu Tefsiri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 3.

konumları asıl idare edenin, yönetenin Allah Teâlâ olduğu gerçeğini açıkça göstermektedir.

3.3. Kıssadaki Tebliğ Metodunun Hz. Peygamber'in Davet Mektupları ile Olan Benzerliği

Hız. Peygamber'in dönemin krallarına gönderdiği davet mektuplarıyla Hız. Süleyman'ın Belkıs ile olan iletişim şekli benzerlik göstermektedir. Dönemin şartları içerisinde geçerliliği yüksek bir iletişim kanalı görevi gören mektup maksadı muhataba iletmesi bakımından ciddi bir işlev üstlenmiştir. Kaldı ki günümüzde bile devletlerarası ilişkilerde mektup kullanılmaktadır. Bu yönüyle mektup modern ve teknolojik iletişim araçları var olmasına rağmen yeri geldiğinde etkili ve ciddi bir iletişim kanalı olabilmektedir. Bu çerçevede düşünüldüğünde mektubun hükümdar ve yönetici konumunda bulunanlar arasında dikkat çeken ve merak uyandırıcı bir yönü olduğu da söylenebilir.

Hız. Peygamber'in davet mektuplarıyla Hız. Süleyman'ın mektubu içerik bakımından da birbirlerine benzemektedir. Her ikisinde de muhatabı Allah'a ve peygambere teslim olmaya çağrı vardır. Her ikisinde de mektup besmele ile başlamaktadır. Bu durum yapılmaya çalışılan görevin mahiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Zira hem Hız. Peygamber hem de Hız. Süleyman devlet başkanı da olsalar netice itibarıyla onların sorumlu oldukları birinci vazife tebliğdir. Bu yüzden her ikisi de daveti yerine getirirken söze Allah Teâlâ'nın adıyla başlamışlardır.

Hız. Peygamber'in Hâlid b. Velîd'i Necran bölgesine İslam'ı anlatması için göndermesi ve bu süre zarfında aralarında geçen mektuplaşmaların besmele ile başlaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Hız. Peygamber Hâlid b. Velîd'e bu mektuplarla emirlerini iletmiş; Hâlid b. Velîd de bunları oradaki topluluklara aktarmıştır. Bu durum aynı zamanda devlet başkanı olarak Hız. Peygamber'in elçi gönderdikten sonra işi takip ettiğini göstermektedir. Hız. Peygamber civar beldelere İslam'ı öğretsin diye gönderdiği elçilere, gönderildikleri beldedeki insanlara hitap eden mektuplar vermiştir. İslam'a çağrı niteliği taşıyan bu mektupların Hız. Peygamber'den bir vesika olması bakımından muhatap üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Resûlullah'ın bir heyete İslam'ı anlatmak için görevlendirdiği Amr b. Hazm'a verdiği mektupta "Bu, Allah'tan ve Resûlü'nden bir sözleşmedir" ibaresi bulunmaktadır. Bu, maksadın açıkça ve net bir şekilde ifade edildiğini

göstermektedir.¹⁸¹ Diğer taraftan Hz. Peygamber elçilere beraberlerinde götürecekleri mektuplar yazınca etrafındakiler kralların ancak mühürlü mektupları okuyacağını belirtmişlerdir. Bunun üzerinde Hz. Peygamber de gümüşten yüzük şeklinde bir mühür yaptırarak “Allah’ın Resûlü Muhammed” yazısı ile mektupları mühürlemiştir.¹⁸² Bu durum devlet başkanı ya da yönetici vasfına sahip kişiler arasında iletilen vesikanın kabul ve geçerlilik şartını sağladığını göstermektedir.

Yukarıda zikredilen her iki peygamber de tebliğ vazifelerini yerine getirmede teknik anlamda benzer tavırlar ortaya koymuşlardır Kanaatimizce bu tür bir iletişim hem vazifenin hızlı gerçekleşmesi hem de muhatabı etkileme olasılığı bakımından avantajlıdır.

Söz konusu kıssayı içerisinde barındıran Neml Sûresi’nin indirildiği Mekke devrinin son dönemi ile davet mektuplarının kaleme alındığı Medine devrinin sonları arasında uzun bir zaman dilimi bulunmaktadır. Bu nedenle kıssanın inişi ile davet mektupları arasında, diğer bir deyişle nüzûl-sîret arasında tam bir örtüşme olduğunu söylemek yerinde olmaz. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in, davet mektuplarını kaleme alırken Hz. Süleyman-Belkıs kıssasındaki siyâsî iletişimi örnek alarak hareket ettiği düşünülebilir. Söz konusu iletişim şeklinde tek fark birinde mektubun bir kuş ile diğerlerinde insan ile muhataba ulaştırılmasıdır. Kabaca ele alındığında her iki peygamberin sahip olduğu nimetlerin çeşitliliği, usûl ve üslûp farklılığı bu duruma sebep olmuştur denilebilir. Özetle hayatını Kur’ân’a göre yaşayan ve düzenleyen Hz. Peygamber tebliğ vazifesinde de bizzat Kur’ân’da bulunan örnekleri uygulamıştır. Hz. Süleyman’ın mektubu ile İslam’a davet mektuplarının benzerliği bize bunu göstermektedir.

3.4. İslam’a Davette Üslûbun Önemi

Bu başlık altında kıssadaki davet üslûbundan hareketle davet metodunun önemini kapsamlı olarak anlamaya çalışacağız. Bunu yaparken peygamberlerin örnek metotlarıyla birlikte daha çok Hz. Peygamber’in uygulamalarını esas alacağız ve mümkün olduğu ölçüde Hz. Süleyman’ın davet metoduyla ilişkilendirmeler yapacağız.

¹⁸¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *Sîretü’n-Nebeviyye*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Ravza Yayınları, 2013), 4/341-350.

¹⁸² İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/245.

İslam dini insanı merkeze alan bir yapıda faaliyet yürütmektedir. Bu faaliyetlerinin temelinde ise davet vardır. Genel itibariyle peygamberler ve özelde ise son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) hüküm sürdükleri dönem içerisinde muhatap oldukları vahiy çerçevesinde hayatlarını şekillendirmişler; insanlara da bu bilgileri aktarmışlar ve davette bulunmuşlardır. Bu daveti sözlü ve yazılı çeşitli iletişim kanalları kullanarak yerine getirmeye çalışmışlardır.¹⁸³

Dinî literatürde davet, insanları Allah ve Resulüne itaat etmeye, sâlih ameller işlemeye, iyilikler yapmaya, kötülüklerden sakındırmaya çağırmak; İslam'ı tanıtmak gibi konuları içermektedir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in davet metodu Kur'ân ve sünnet merkezli bir ekseninde kendini göstermiştir¹⁸⁴, Hz. Peygamber'in ve özellikle onun varisleri konumunda bulunan ulemanın davet üslûbu da Kur'ân'ın ve sünnetin çizdiği yolda şekillenmiştir. Bu bağlamda İslam'a davet çerçevesinde tebliğ, telkin, nasihat ve irşâd ve benzeri iletişim vasıtalarına ihtiyaç vardır.¹⁸⁵ Bunlar İslam'a davette üslûbu belirten ve belirleyen kavramlardır. Her bir peygamber görevini bu kavramlar çerçevesinde yerine getirmiştir. Dolayısıyla İslam'a davetin temelinde bu metotlar vardır.

Davetin muhataplarını üç kısma ayırmak mümkündür. Bunlar: vasıfsız düz kimseler, vasıflı kimseler ve inat ve inkârlarından ötürü kendilerine söylenilene karşı gelen bozguncu kimselerdir. Bu üç gruba karşı davet üslûbu da haliyle farklılık arz eder. İlk gruptaki kimselere güzel öğütlerle, sevdirci ve teşvik edici metotla davet yapılır. İkinci grupla karşılıklı diyalogla ve hikmetli sözler kullanılarak iletişim kurulur. Burada ilmî ispatlarla muhatapın aklına hitap edecek hususlara dikkat çekilir. Son gruptaki kimseler ise inkâr ve ret tavrını benimseyip karşı gelen kesimdir ki bunlara resmî anlamda yaptırım gücüyle davet yapılır.¹⁸⁶ Mevzubahis kıssada Hz. Süleyman davette bulunduğu muhatap olan Belkıs yukarıda zikredilen gruplardan ikincisine dâhildir yani vasıflı kimseler grubundandır. Zira Belkıs ve şehrin ileri gelenlerinin bulunduğu danışma kurulu aklı başında, ilmî ve siyâsî özellikleri olan kimselerdir. Hal böyle iken Hz. Süleyman'ın kendisinin yazdığı, ciddî ve maksadını

¹⁸³ Mahmut Dündar, "İslam'a Davette Dini İletişim", *International Paris Conference On Social Sciences - III*, ed. Elvan Yalçinkaya (b.y.: Farabi Yayınları, 2019), 117.

¹⁸⁴ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 115.

¹⁸⁵ Dündar, "İslam'a Davette Dini İletişim", 117.

¹⁸⁶ Arif Yıldırım, "İnsanları Gerçeğe Davetin Yolları ve Kelâmî Tartışma Metodu", *Ekev Akademi Dergisi*, 31 (2007), 100.

net ifade eden bir şekilde mektup vasıtası ile davetini yapması onlarla diyalog kurduğunu göstermektedir. Söz konusu mektupta yer alan “*Büyüklik taslamayın, teslimiyet göstererek bana gelin*”¹⁸⁷ ifadesi aslında Hz. Süleyman’ın tâbi olduğuna yani Allah’a, onun hayat ilkelerini kabul edip yaşama manası içermesi bakımından hikmetli bir sözdür. Dolayısıyla ancak akıl ve idrak sahibi vasıflı kimselerin anlayabileceği bir ifadedir. Diğer taraftan Hz. Süleyman ilk etapta mektup ile daha sonra elçiler vasıtasıyla gerçekleşen süreçte davetine diyalog şeklinde devam etmiştir. Bu iletişimin sonunda yaptırım gücünü kullanacağı şeklinde uyarı vermesi ise tadrîcî bir yöntem benimsediğini göstermektedir.

İslam’a davette tebliğ üslûbu ilk sıradadır. Tebliğ üslûbu her peygamberin görevini yerine getirirken kullandığı bir üslûptur. Bu üslûbun temelinde görevi karşılıksız yerine getirme vardır. “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun.*”¹⁸⁸, “*Peygamberin görevi, ancak tebliğdir.*”¹⁸⁹ ve “*Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah’a aittir.*”¹⁹⁰ âyetleri bu hususu açıkça belirtmektedir.

Tebliğ üslûbu irşâd kavramıyla birlikte ele alınabilir. Her ikisinin temelinde Allah’ın emir ve yasaklarından insanları haberdar etmek, insanların doğru yola yönelmeleri için gayret gösterme bulunmaktadır. Ayrıca irşâd faaliyetinde yaşayarak gösterme baskındır. Nitekim İslam’ın bu denli geniş coğrafyalara yayılmasında Hz. Peygamber başta olmak üzere irşâd faaliyetinde bulunan herkesin söz ile fiili arasındaki uyumunun rolü büyüktür.¹⁹¹ Nitekim Hz. Süleyman da Sebe’ melikesiyle iletişimde bu üslûbu benimsemiştir. Bir mektup vasıtası ile davet etmesi tebliğ görevini yaptığının; mektubun içeriğinde geçen “bana (benim tabi olduğuma) teslimiyet gösterin” ifadesiyle de irşâdda bulunduğunun göstergesidir.

İslam’a davetin ikinci üslûbu telkin üslûbudur. Telkin kelime manası itibariyle anlatmak-anlamak, öğretmek-öğrenmek, vermek-almak gibi manalara gelmektedir.¹⁹² Tanımından hareketle telkinde, karşılıklı bir durumun söz konusu olduğu

¹⁸⁷ en-Neml 27/31.

¹⁸⁸ el-Mâide 5/67.

¹⁸⁹ el-Mâide 5/99.

¹⁹⁰ eş-Şu‘arâ 26/109.

¹⁹¹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 320.

¹⁹² Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 647.

anlaşılmaktadır. Bu durumu, telkini yapan kişinin işin içerisine kendisini de katarak daha çok kendi üzerinden anlatması veya öğretmesi olarak anlamak mümkündür.

Hiz. Lokman'ın oğluna öğütlerini içeren âyet-i kerîmelere bakıldığında telkin üslûbu daha net anlaşılmaktadır. Söz konusu âyetlerden bazıları şunlardır: *“Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”*¹⁹³ *“Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.”*¹⁹⁴ *“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirlenen, övüneni sevmez. Yürüyüşünde tabî ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkin, merkeplerin sesidir.”*¹⁹⁵ *“Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, her şeyden hakkıyla haberdar olandır.”*¹⁹⁶ Bu âyetlerden Hiz. Lokman'ın belli bir metodoloji çerçevesinde davette bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim “yavrucuğum” diyerek söze başlaması merhamet ve şefkatle yaklaştığını, öğütlerini tevhit-namaz-ahlak gibi konunun önemine göre sırlaması tederîcî yöntemle ilerlediğini göstermektedir. Bazı şeyleri ifade ederken de teşbih metodunu kullandığı görülmektedir. Kısacası kuşatıcı tavrın, hoş ve tatlı üslûbun hâkim olduğu davetin insanlar üzerinde etkisi büyüktür. Buna karşın nefret dilinin, tahkir etmenin ve ötekileştirmenin davet bakımından kazandıracağı hiçbir şey yoktur. Hiz. Lokman bunu bilerek, yaşı itibarıyla de küçük olan oğluna telkin üslûbunu esas alarak öğütte bulunmuştur.¹⁹⁷ Telkin üslûbunu kısasa ile bağlantılı düşüncecek olursak kelime manasından hareketle Hiz. Süleyman davetini anlatmış; Belkıs anlama gayretinde bulunmuştur. Hiz. Lokman'ın öğütlerinin önem sırasına koyduğu gibi Hiz. Süleyman da davet üslûbunda tederîcî bir metot uygulamıştır.

İslam’a davette bir diğer üslûp vaaz üslûbudur. Terim olarak vaazı, dinî konularda aydınlatmak suretiyle cemaatin mânen gelişmesini sağlamak amacıyla din âlimlerince ibadet mahallerinde yapılan konuşma olarak tanımlamak mümkündür.¹⁹⁸ Bu bağlamda Hiz. Peygamber’e hitaben nâzil olan *“Sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir*

¹⁹³ Lokmân 31/13.

¹⁹⁴ Lokmân 31/17.

¹⁹⁵ Lokmân 31/18.

¹⁹⁶ Lokmân 31/16

¹⁹⁷ A. Rakip Arslan, “Hiz. Lokman’ın Davet Metodu ve Davet Dili”, *Davet Dili*, ed. Mehmet Nurullah Aktaş vd. (Batman: Mütercim Yayınları, 2021), 170-181.

¹⁹⁸ Hasan Cirit, “Vaaz”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Erişim 9 Ekim 2021).

uyarıcısın. Onlara zor kullanacak değilsin”¹⁹⁹ ve “*Onlara kıssaları anlat. Umulur ki üzerine düşünür, ibret alırlar.*”²⁰⁰ âyetleri önemlidir. Nitekim Hz. Peygamber risâlet dönemi içerisinde âyetlerin gereğini yerine getirmek maksadıyla her fırsatta çeşitli vaazlarda bulunup, yeri geldiğinde ibret alınsın diye kıssalar zikretmiştir.²⁰¹ Hz. Peygamber bunu yaparken zamanlama ilkesini göz ardı etmemiştir. Vaaz ve ilim sohbetlerinde çevresindekilerin uygun vakitlerini gözetip onları sıkıkmama gayretinde olmuştur. Diğer taraftan psikolojik olarak bilgiyi almaya daha elverişli olmaları adına her gün değil ara ara nasihatlerde bulunmuştur. Bu sayede ashabının öğrenme ihtiyacı ve dikkatini canlı tutarak dengeli bir yol takip etmiş, öğrenmenin zamana yayılıp daha kalıcı olmasını sağlamıştır. Söz konusu zamanlama ilkesi açısından Hz. Peygamber, öğretmek istediği şeye uygun düşen durumları çoğu zaman fırsat bilmiş, zamanlamayı dikkate alarak karşılaşılan durumla bağdaşan öğreteceği şey arasında bağlantı kurmuştur.²⁰²

Hz. Peygamber yukarıda saydığımız davet üslûplarının yanında birtakım hususları da göz önünde bulundurmıştır ki davetin etkililiği bağlamında zikredilmesi gerekir. Bunlar; daveti her yere ve herkese ulaştırma gayreti, davette liyakat sahibine görev verme, kolaylaştırıcı ve sevdirci olma, ifrat ve tefritten kaçınma, gerçekçi ve samimi olma ve güzel öğütlerle davet etmedir.

“*Sen onlara Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi*”²⁰³ âyetinden hareketle Hz. Peygamber’in insanların duygularına hitap etmek için de etkileyici güzel sözler kullanarak, beden dilinden yararlanarak güzel öğütlerle davette bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir başka örnek Allah Teâlâ’nın Hz. Musa’ya hitap ettiği “*Firavun’a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt dinler veya korkar*”²⁰⁴ âyetidir. Buna göre İslam düşmanı Firavun’a dahi yumuşak sözle, güzel öğütlerle yaklaşıldığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber ashabın yapısına göre görev ve sorumluluklar vermiş, güçlerini aşan taleplerde bulunmaktan sakınmıştır. Örneğin cihad zamanında gazvelere

¹⁹⁹ el-Gâşîye 88/21-22.

²⁰⁰ el-Â’râf 7/176.

²⁰¹ Dündar, “İslam’a Davette Dini İletişim”, 119.

²⁰² Ramazan Gürel, “Hz. Peygamber’in Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (Kasım 2015), 122-123.

²⁰³ Âl-i İmrân 3/159.

²⁰⁴ Tâhâ 20/43-44.

katılmak isteyen yaşı küçük çocuklara izin vermemiş, kadınları, yaşlıları ve mazereti olanları gazvelere katılmaktan muaf tutmuştur. O, insanların yaşları, cinsiyetleri, seviyeleri, kültürleri gibi farklı özelliklerini, zayıf veya eksik yönlerini hep dikkate almıştır.²⁰⁵ Bu O'nun muhatabına karşı gerçekçi ve samimi olduğunu göstermektedir. Hz. Süleyman'ın emri altında birçok unsur bulunmasına rağmen Hüdhüd'e görev vermesini bu husus altında değerlendirebiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'de ifrat ve tefritten korunarak inancında, ahlakında, her türlü tutum ve davranışında uyum ve ölçülülük²⁰⁶ manası barındıran “... sizi vasat bir ümmet kıldık...”²⁰⁷ âyeti itidalli olmayı önermektedir. Kaldı ki İslam'a davet gibi bir husus göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in ifrat ve tefrit çerçevesinde bir yaklaşım sergilemesi düşünülemez. O, bu anlamda gayet ölçülü, dengeli ve itidal üzere bir yol benimsemiştir. Hz. Süleyman'ın net bir ifadeyle, muhatabın konumu ve seviyesine göre iletişim kurması da belli bir ölçü benimsediğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in davet üslubu ile alakalı dikkat ettiği bir diğer husus kolaylaştırıcı ve sevdirci bir tarz uygulamasıdır. Nitekim bir gün mescidin bir kenarında bevleden bir kişiyi gören sahabe olaya hemen müdahale etmek istemiş fakat Allah Resûlü sahabeyi teskin ederek “Bırakın işini görsün, sonra bir kova su dökün, zira sizler güçlük değil kolaylık göstermek üzere gönderildiniz.”²⁰⁸ buyurarak kolaylaştırma hususuna dikkat çekmiştir. Benzer şekilde ashabına “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz”²⁰⁹ buyurarak insanları ürkütüp yıldırmak yerine kolaylaştırıcı ve sevdirci yöntemle yaklaşılması gerektiğini belirtmiştir.

Yukarıda da mevzubahis olduğu üzere Hz. Peygamber İslam'a davet görevini yerine getirirken çevresinde güvendiği kişilerden yardım almıştır. Farklı beldelere gönderilen öğreticiler, krallara gönderilen elçiler bunun göstergesidir. Hz. Peygamber'in “İşler ehil olmayan kimselerin eline düştüğü zaman kıyameti bekleyin.”²¹⁰ derken herhalde liyakat sahibi olanı tercih etmenin gerekliliğini

²⁰⁵ Abdurrahman Ece, “Hz. Peygamber'in Dâvet Dili ve Metodunun Bazı Özellikleri”, *Davet Dili*, ed. Mehmet Nurullah Aktaş vd. (Batman: Mütercim Yayınları, 2021), 256.

²⁰⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, 1/229.

²⁰⁷ el-Bakara 2/143.

²⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Câmi 'u ş-Sahîh* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002), “Edeb”, 35, 80.

²⁰⁹ Buhârî, “İlim”, 11.

²¹⁰ Buhârî “İlim”, 2.

kastetmiştir. Farklı coğrafyalara İslam’a davet için gönderilen sahabelere bakıldığında ve davetlerinin sonuçları düşünüldüğünde onların yetenek, bilgi birikim ve temsil kabiliyeti güçlü olan ehliyet ve liyakat sahibi kimseler olduğu anlaşılmaktadır. İlk hicret yeri olan Habeşistan’a giden Cafer b. Ebu Tâlib’in Necâşî’yi ikna eden donanımı bunun en güzel örneğidir. Kıssa ile ilişkilendirdiğimizde daveti ulaştırma görevinin Hüdhdüd’e verilmesi de bu bağlamda düşünülebilir.

Davet yöntemi ile ilgili son ve belki de en önemli olarak zikredilmesi gereken husus, davetin olabildiğince geniş kesime yayılması için sarf edilen gayrettir. Hz. Peygamber’in insanlığın tümüne gönderilen ilk ve son peygamber olduğu bilindiğine göre O’nun, daveti herkese ulaştırma gayretinin olmaması zaten düşünülemezdi. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de *“De ki; Ey insanlar gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah’ın hepinize gönderdiği elçisiyim...”*²¹¹ âyeti bu hususu daha anlaşılır kılmaktadır. Söz konusu bu gayret insanlığın kurtuluşa ermesi için her halükârda, tüm imkânları son sınırına kadar kullanmayı içermektedir. Zaten davetin nihaî maksadı da budur. Hz. Süleyman’ın kendisine getirilen haberdan sonra -ki bu hakkında bilgi sahibi olmadığı bir kavim ve beldedir- hemen davetini ulaştırma gayreti içerisine girmesi bu hususun güzel bir örneğidir.

Geçmişte yaşamış peygamberlerin özellikle Hz. Peygamber’in İslam’a davet üslûbunu ortaya koyan bu hususlar Hz. Süleyman’ın tebliğ gayretinde de kendini göstermiştir. O, kendisine sunulan ta’zim ve hediyeleri kabul etmeyerek karşılığını yalnız Allah’tan umarak görevini yapmıştır. Kılıçla savaştan önce uygun bir dille çağrısını yapmış kendisini tanıtmıştır. Kısacası Hz. Peygamber’in uygulamalarında olduğu gibi Hz. Süleyman’ın davetinde de benzer hususlar söz konusu olmuştur.

²¹¹ el-A’râf 7/158.

SONUÇ

Kur’ân, rehber olarak gönderilmiş bir kitaptır. Dolayısıyla kulun hayatını düzenleyen yönergeler mesabesinde çeşitli hususları ihtiva etmektedir. Bu hususlardan biri de içerisinde bulunan kıssalardır. Kıssalar, Kur’ân-ı Kerîm’de hacim olarak kayda değer bir yer kaplar. Bu denli yer kaplayan kıssaların elbette bir önemi ve muhataba ilettiği bir mesajı olmalıdır. Bu bağlamda Kur’ân’da yer alan tüm âyetler gibi müstakil olarak kıssalar da ilâhî mesajı muhataba iletmede önemli bir görev üstlenmişlerdir. Bu durum, Kur’ân’da bulunan tüm kıssaların kronolojik bir olay örgüsünden bahsetmek üzere değil; her birinin hayat nizamını şekillendirecek mesajlarla dolu olarak indirilmiş pasajlar olduğu fikrini akla getirmektedir. Öte yandan kıssaların her biri muhatabı etkileyecek canlı bir üslûpla anlatılmıştır. Öyle ki yeri geldiğinde muhatabın bizzat yaşadığı/düşündüğü olaylarla örtüşmesi söz konusudur. Hz. Süleyman-Belkıs kıssası da bunlardan biridir.

Hz. Süleyman-Belkıs kıssası, tevhid, nübüvvet, vahiy, ahiret, geçmiş peygamber ve ümmetler gibi konuları işleyen Neml Sûresi içerisinde uzunca bir pasaj olarak anlatılır. Saltanatı ve emrine bahşedilen nimetlerle Hz. Süleyman’ın hükümdarlık ve peygamberlik yönünü gözler önüne serer. Ayrıca Hz. Süleyman’ın Sebe’ melikesi Belkıs ile olan münasebetinde siyâsî arka planın üslûba nasıl yansıdığı noktasında ipuçları sunar. Buradan hareketle tebliğ görevi bulunan bir Peygamber’in kendisi gibi saltanat sahibi başka bir hükümdarla olan iletişim üslûbunun, sonraki devirlerde yaşayan peygamberlere ve hükümdarlara, kendi dönemlerinde meydana gelen olaylarda örnek teşkil ettiği düşünülebilir.

Neml Sûresi’nin içerdiği konular itibariyle Müslümanların zorluklarla karşılaştığı bir dönemde muhataplarında farkındalık oluşturmaya yönelik olarak indirildiği görülmektedir. Sûrede geçmiş peygamberlerin, karşılarında duran kişilerle mücadeleleri anlatılarak Mekke dönemindeki zalimlere ve inkârcılara dikkat çekilmek istendiği söylenebilir. Buna göre İslam’a karşı duran inkârcıların sadece Mekke döneminde değil, insanlık tarihinin en başından beri var olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla sûrenin genelinde Mekke toplumuna, “Durumunuz sizden öncekilerin sonu gibi olmasın.” şeklinde uyarı niteliğinde bir içerik sunulduğu düşünülebilir.

Hz. Süleyman-Belkıs kıssası, kendisinden çıkarılabilecek mesajlar ve ilkeler yönüyle özel bir konumda bulunmaktadır. Zira kıssada yer alan her iki ana karakter de

saltanat sahibidir. Onların birbirleriyle olan iletişimleri sonraki devirlere kalacak, uygulanacak üslûplar, ilkeler ve yöntemler barındırmaktadır. Bunlardan bazıları; yönetimde adaletin, iş takibinin, istişarenin olmazsa olmazlığıdır. İslam’a davet açısından düşünüldüğünde ise yumuşak sözlülüğün, yapıcı tutumun, ehliyet ve liyakat sahibine görev vermenin, kolaylaştırıcı yaklaşımın, aşırılıktan kaçınmanın ve maksadın net ifade edilip gerçekçi ve samimi olmanın vazgeçilmez ilkeler olduğu unutulmamalıdır. Nitekim kıssada örneklerini gözlemlediğimiz bu hususları Hz. Peygamber’in davet metotlarıyla ilişkilendirdiğimizde mesele daha da belirginleşmektedir. Bu bağlamda Hz. Süleyman-Belkıs kıssasının “bir uyarı/ikaz özelliğinden ziyade Mekke toplumuna ve sonraki nesillere bir ibret ve örnek”²¹² olduğu zikredilebilir. Zira diğer bazı kıssalarda olduğu gibi tehdit içerikli hadiselerin aksine tebliğde ve iletişimde, ilkesel yöntemler önermesi kıssayı farklı kılmaktadır.

Kıssanın diğer boyutunda saltanat ve hükümdarlık makamının yüksekliği üzerinden Allah Teâlâ’nın yüceliği vurgulanmaktadır. Her şey emrinin altında bile olsa, görünürde sınırsız imkânlarla da sahip olursa aslolanın, tek ve mutlak güç sahibinin Allah Teâlâ olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu husus Hz. Süleyman ve Belkıs’ın saltanatı üzerinden inceliklerle işlenmiştir. Kur’ân, kıssalar yoluyla bu gibi pek çok meselede karakterleri değiştirerek mesajını muhatabına iletir. Bu durum, “vahiyy tarihinde karakterler değişir; mesaj sabit kalır” şeklinde değerlendirilebilir.

Sonuç itibariyle Hz. Süleyman-Belkıs kıssası bir Peygamber’in tebliğ mücadelesini gözler önüne sermektedir. Ayrıca kıssa, karakterlerin konumu itibariyle birbirleriyle olan iletişimlerinden birtakım usûller ve ilkeler çıkartılabilecek mahiyettedir. Kıssanın tahlili boyunca dikkat çeken husus, her türlü imkânı elinde ve emrinde bulundurduğunu söyleyebileceğimiz Hz. Süleyman’ın her fırsatta bu imkânı kendisine bahşedene olan minnetidir. Onun, aslî görevinin bilincinde ve kişilerin değil Allah Teâlâ’nın ikramlarının kalıcı ve hayırlı olacağını bilen bir tavırla vazifesini yerine getirmesi dikkate şayandır. Bu tür yaklaşımlarıyla davet çağrısında bulunduğu muhatabını daha da etkilemiş ve teslimiyetine vesile olmuştur. Özetle, Hz. Süleyman imkânları önüne sereni unutmamıştır. Muhatabına karşı peygambere yaraşır ve siyâsî bir üslûpla tebliğde bulunmuştur. Allah Teâlâ da Hz. Süleyman’ın bu çabalarını karşılıksız bırakmamıştır. Böylesi bir sürecin içerisinde yer alan ayrıntıda gizli usûl ve

²¹² Yazıcı, *Yemen’le İlgili Kur’ân Kıssaları*, 203.

ilkeler, Hz. Peygamber'in sîretinde de karşılaşılan hususlardır. Özellikle kıssanın tahlilini yaptığımız bölümde ve genel itibariyle çalışmamızın genelinde kıssanın Hz. Peygamber'in sîretiyle ilişkilendirilmesi ana hedefimiz olmuştur. Zira O, hayatını tam manasıyla Kur'ân'la şekillendirmiş, Kur'ân'ın ihtiva ettiği ilkelere göre yaşamıştır. Dolayısıyla kıssanın önerdiği ve dikkat çektiği her husus, yaşanmış yahut yaşanması muhtemel olay ve olgularla doğrudan ilişkilidir. Hz. Peygamber de hem kıssanın nâzil olduğu dönemde hem de nübüvvetinin sonraki dönemlerinde kıssanın ihtiva ettiği mesaj ve ilkeleri yeri geldikçe kullanmıştır. Bu mesaj ve ilkeler Hz. Peygamber'den günümüze kadar geçen süreçte Müslümanlara rehberlik ettiği gibi bundan sonra da etmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Aldanma, Halit. *Nüzul-Siret Bağlamında Hz. Yusuf Kıssası*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Alıcı, Mehmet. “Cahiliye Arabı Bir Peygamber Bekliyor muydu?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (Nisan 2018), 117-154. doi: 10.1501/Ilhfak_0000001485
- Akbaş, Mehmet. “Hz. Peygamber’in İslam Düşmanlığı Yapan Müşrik ve Yahudi Elebaşlarının Öldürülmesi İçin Görevlendirdiği Sahâbîler”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (Haziran 2017), 117-131.
- Akbıyık, Hayrunnisa A. “Osmanlı Timurlu İlmî Münasebetleri Örneğinde Organize İlmî Çalışmalarda Siyâsî İstikrarın Rolü”. *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*. 23-33. İstanbul: y.y., 2001.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. Basım, 2014.
- Arslan, A. Rakip. “Hz. Lokman’ın Davet Metodu ve Davet Dili”. *Davet Dili*. ed. Mehmet Nurullah Aktaş vd. 167-185. Batman: Mütercim Yayınları, 2021.
- Ay, Mahmut. *Kur’ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2019.
- Ayğan, Fadıl. “Karşılıksız Tebliğ Bağlamında Dinî Davet ve Hizmetlerde Peygamberlerin Örnekliliği”. V. *Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri (9-10-11 Mayıs 2014-Mardin): Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Cami ve Din Görevlileri* 252-261. İstanbul: y.y., 2015.
- Bebek, Adil. “Kelam Literatürü Işığında Mucize ve Hz. Muhammed’e Nispet Edilen Hissi Mucizelerin Değerlendirilmesi” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (Ocak 2000), 121-148.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.
- Birişik, Abdulhamit. “Sûre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 7 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sure>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. *el-Câmi‘u’s-Sahîh*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2002.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü’l-Lüga ve Sihâhi’l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1404/1984.

- Cirit, Hasan. “Vaaz”. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Erişim 9 Ekim 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vaaz>
- Coşkun, Muhammed. “Tefsir-Siyer İlişkisinin Tarihsel ve Kuramsal Problemleri: Tefsir Tanımları Çerçevesinde Sîret-Nüzûl İlişkisinin Hermenötiği”. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran 2019), 253-265.
- Dartma, Bahattin. “Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur’ân Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmemiş Olduklarına Dair”. *Journal of Academic Studies* 5/18 (Ekim 2003), 163-176.
- Demir, Şehmus. “Kitab-ı Mukaddes’i Mitolojik Unsurlardan Arındırma Çabası ve Kur’ân Kıssalarının Tarihî Gerçekliği”. *İslami İlimler Dergisi* 9/1 (Temmuz 2014), 103-122.
- Demircan, Adnan. “Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları”. *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*. ed. Mustafa Demirel vd. 39-98. Konya: Fecr Yayınevi, 2007.
- Demirci, Muhsin. “Esbab-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esbab-i-nuzul>
- Denizer, Nurullah. “Bireysel Kimliğin Oluşumu ve Toplumsal Düzenin Temel Unsurları Açısından Naḥl Sûresi 90. Ayete Dair Bir Değerlendirme”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8/3 (Eylül 2019), 1743-1764.
- Denizer, Nurullah. “İletişim Çağındaki İletişimsizlik Problemine İlâhî Bir Çözüm: Kur’ân’da İletişim İlkeleri ve Konuşma Adabı”. *5. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi*. ed. İlkey Noyan Yalman - Sibel Akova. Ankara: Asos Yayınları, (Eylül 2019), 287-300.
- Derveze, Muhammed İzzet. *Tefsirü’l-Hadîs*, Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 2. Basım, 1383/1964.
- Döner, Ertuğrul - Aldanma, Halit. “Nüzûl-Sîret İlişkisi Bağlamında Yûsuf Kıssası”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2021), 123-141.
- Dündar, Mahmut. “İslam’a Davette Dini İletişim”. *International Paris Conference On Social Sciences – III*. ed. Elvan Yalçınkaya. 116-128. b.y.: Farabi Yayınları, 2019.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-‘İmâdî. *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*. thk. Abdülkadir Ahmet Atâ. Riyad: Mektebetü Riyadi’l Hadîse, 1974.

- Ece, Abdurrahman. “Hz. Peygamber’in Dâvet Dili ve Metodunun Bazı Özellikleri”. *Davet Dili*. ed. Mehmet Nurullah Aktaş vd. 245-261. Batman: Mütercim Yayınları, 2021.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur’ân Dili*. İstanbul: Azim Yayınları, 2011.
- Ergin, Yavuzoğlu Emel. *İslâm Toplumunun İnşa Sürecinde Kur’ân Kıssalarının Seyri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Eyüpoğlu, Osman vd. “Bireysel Dini Tecrübe ve İşlevsellik Açısından Kur’ân Kıssaları”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (Ekim 2017), 263-287.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu’l-Luga*. thk. Abdusselâm Muhammed b. Hârûn – Muhammed Alî en-Neccâr. Kahire: el-Müessesetü’l-Mısriyyetu’l-Âmme li’t-Telîf ve’l-Enbâ ve’n-Neşr - ed-Dâru’l-Mısriyye li’t- Telîf ve’t-Terceme, 1384/1964.
- Fayda, Mustafa. “Cahiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20. Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiliye>
- Fırlı, E. Ruhi. “Ebû Talib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 5 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-talib>
- Gürel, Ramazan. “Hz. Peygamber’in Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (Kasım 2015), 115-134.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev: Salih Tuğ. Ankara: Yenişafak Yayınları, 2003.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *Sîretü’n-Nebeviyye*. çev. Hasan Ege. İstanbul: Ravza Yayınları, 2013.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer ed-Dımeşkî. *Tefsîru’l Kur’âni’l Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd. Kahire: Müessesetü Kurtuba - Mektebetü’l-Evlâdi’s-Şeyh li’t-Türâs, 2000.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbü’t-Tabakât*. çev. Musa Kazım Yılmaz. İstanbul: Siyer Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Kabakçılı, Osman. “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersinde Kur’ân Kıssalarını Anlatma Yöntemleri”. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (Ocak-Şubat-Mart 2012), 433-443.
- Kandehlevî, M. Yusuf. *Hayatü’s-Sahabe*. çev. Cengiz Yağcı - Mehmet Karabulut. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2. Basım, 2009.

- Karagöz, İsmail vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2015.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Kazancı, A. Lütfi. *Peygamberler Tarihi Kur'ân'ın Tanıttığı Peygamberler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 9. Basım, 2016.
- Kılınçlı, Sami. “İslam Öncesi Arap Toplumunda Kabileler Arası Rekabetin İslam Davetine Yansımaları”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (Haziran 2012), 57-87.
- Kılınçlı, Sami. “Hz. Âdem-İblîs Kıssasını Nüzûl-Sîret Bağlamında Okumak”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (Aralık 2020), 700-723.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Cami' li-Ahkâmî'l Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifü'l-İşarât*. thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahman. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1428/2007.
- Küçükbaşcı, M Sabri. “Sakîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sakif-beni-sakif>
- Küçükvar Z. Sena. *Hiz. Nuh Kıssasını Sîret Bağlamında Okumak*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Lings, Martin. *Hiz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Mağlus, Abdullah b. Ahmed. *el-Atlasu't-Tarihî li-Sîreti'r-Rasûl*. çev. Abdullah Karakaş. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Mevdûdî, Ebu'l Â'lâ. *Tefhîmü'l Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Meridyen Derneği, “Peygamber Eğitiminde Yetişen Genç Sahabilerden Bazılarını Tanıyalım”. Erişim 8 Nisan 2022. <https://www.sonpeygamber.info>
- Mevlânâ Şiblî Numânî. *Sîretü'n-Nebî Asr-ı Saadet*. çev. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1977.
- Mevlânâ Şiblî Numânî. *Son Peygamber Hiz. Muhammed - Sîretü'n-Nebî*. çev. Yusuf Karaca. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsiru Kebîr*. thk. Abdullah Mahmut Şehhâte. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2. Basım, 1423/2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuat Abdülbaki. Kahire: Dârü't-Tıbbâati'l-Âmire, 1374/1954.
- Nasr, Ali Muhammed. “Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur'an Kıssalarının Müdafaası”. çev. Abdülkerim Seber. *Ağrı İslamî İlimler Dergisi* 2 (Haziran 2018), 120-164
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâ'ıku't-Te'vîl*. thk. Yûsuf Alî Büdeyvî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Oğuz, Orhan. “Çok Kısa Hikâye Kavramı ile Kur'an Kıssaları ve Nevadir Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (Mart 2019), 494-504.
- Okuyan, Abdurrahman. “Arap Yarımadası'nda İslâm Öncesi Dini Yapı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Aralık 2018), 107-134.
- Özel, Mustafa. *Kur'an ve Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Öztürk, Mustafa (ed.). *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum Nüzûl-Sîret İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Öztürk, Rukiye. *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın Hükümdarlığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Parlatır, İsmail. *Açıklamalı İslamî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sağlam, Bahaeddin. *İlmî ve Edebî Yönleriyle Kur'an Kıssaları*. İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1985.
- Saîdî, Abdulmuteal. *Edebî Mesaj Kur'an*. çev. Hüseyin Elmalı. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Seyis, Gönül. *Kur'an Kıssalarında Makasıd-ı Şeriâ*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Sırma, İ. Süreyya. *Müslümanların Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Soncu, Ayşegül. *Siyâsal Dilin Satır Arası*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018.

- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1418/1997.
- Şengül, İdris. *Kur'ân Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1995.
- Şengül, İdris. "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 13 Ekim 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kissa--kuran>
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiu'l-Beyân ân Te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Şirketü ve mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978.
- Ünsal, Fatıma. "Nüzûl-Sîret İlişkisi Bağlamında Tâhâ Sûresi'nin Temel Vurguları". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 1/1 (Aralık 2018), 105-129.
- Yazıcı, Elif. *Yemen'le İlgili Kur'ân Kıssaları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Yazıcı, İshak. "Neml Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ekim 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/neml-suresi>
- Yıldırım, Arif. "İnsanları Gerçeğe Davetin Yolları ve Kelâmî Tartışma Metodu". *Ekev Akademi Dergisi* 31 (2007), 99-106.
- Yıldız, Esra. *Neml Sûresinin Konulu Tefsiri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Yıldız, Hakkı Dursun vd. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Yücetürk, O. Seyfi. "Belkıs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 3 Kasım 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/belkis>
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 3. Basım, 1430/2009.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsîru'l Münîr*. Dimeşk: Dâru'l Fikir, 10. Basım, 1430/2009.